

146181

T.C.

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MODERN DÖNEM ÜTOPYALARINDA
DİRİJİZM VE DİSİPLİN

Danışman

YRD. DOÇ. DR. RECEP YILDIZ

Hazırlayan

Enver Sinan MALKOÇ

0192050109

Kütahya - 2004

Kabul ve Onay

Enver Sinan MALKOÇ'un hazırladığı "Modern Dönem Ütopyalarında Dirijizm ve Disiplin" başlıklı yüksek lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

29/06/2004

Tez Jürisi

Prof.Dr. Musa TAŞDELEN

Yard.Doç.Dr. Recep YILDIZ (Danışman)

Yard.Doç.Dr. Hasan YILDIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Modern Dönem Ütopyalarında Dirijizm ve Disiplin” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

25.05/2004

Enver Sinan Malkoç

ÖZGEÇMİŞ

27.08.1976 tarihinde İstanbul'da doğan Enver Sinan MALKOÇ, ilk ve orta öğrenimini yine bu şehirde tamamladıktan sonra 1995 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümüne kayıt oldu. Buradan 2000 yılında mezun olduktan sonra 2001 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı.

ÖZET

İnsanoğlu, genel anlamda toplumsal yaşam biçimini benimsemiş olan bir varlıktır. Bu bağlamda ortaya konan her türlü insani ürün Kültür adı altında toplanmaktadır. İnsan topluluklarının lisanlarından yazılarına, giyim-kuşam biçimlerinden yeme-içme alışkanlıklarına, bilimsel birikimlerinden sanatsal faaliyetlerine, örf-adet ve geleneklerinden siyaset ve hukuk sistemlerine varıncaya kadar ortaya koydukları tüm ürünler bu kapsamda değerlendirilmektedir. Farklı insan topluluklarından her birisi, kendine has koşullarda geliştirdiği kendi kültürel geleneğini sürdürürken bu farklı kültürler arasında zaman zaman çatışmalar, zaman zaman da etkileşimler-sentezlenmeler meydana gelmektedir.

Yazı, kendisi de insana ait en önemli kültürel öğelerden birisi olarak diğer birçok kültürel öğenin kayıt altına alınmasında ve gerek başka toplumlara, gerekse gelecek nesillere aktarılmasında rol oynayan önemli bir araçtır. Sanat ise insandaki estetik zevklere hitap edecek türde verilmiş olan kültürel ürünlerin genel adıdır. Bu durumda edebiyat, insandaki estetik zevklere hitap etmek üzere verilmiş olan yazılı ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal hayatın bir parçası olarak diğer tüm kültürel unsurlar gibi Sanat ve Edebiyat da Sosyoloji biliminin alanına girmektedir. Sosyoloji bilimi içerisinde bu konularla ilgilenmek üzere “Sanat Sosyolojisi” ve “Edebiyat Sosyolojisi” alt dalları oluşturulmuştur.

Öte yandan insanın fitratında var olan her zaman daha iyiye daha güzele ulaşma arzusu, toplumsal yaşam alanında da aynı arayışları gündeme getirmiş, böylece ideal toplum projeleri ortaya çıkmıştır. Ütopya olarak adlandırılan ve tamamına yakını edebi türde yazılı olarak üretilen söz konusu projeler, toplumsal hedefler gözetmeleri ve toplumsal yaşamın akışında rol oynayan dinamikler için esin kaynağı olarak zaman zaman sosyal gerçekliğe etki etmeleri bakımından Sosyoloji bilimini ilgilendirmektedirler.

Ütopya yazarlarının, kendilerince ulaştıkları ideal toplum modellerinden yola çıkarak sosyal hayatı en ince ayrıntılarına kadar güdümlene idealleri ile batı dünyasının öncülüğünde gelişen modernizm anlayışının, insanlığın tekamülü sürecine öncülük etme ve ulaştığı kesinlikler doğrultusunda bütün bir insanlığı aynı sürece dahil ederek güdümlene idealleri arasındaki paralellik ilgi çekicidir.

ABSTRACT

Mankind is a being who adopted social life style in general. Every kind of production which is exposed in this context is allocated under the name of "Culture". All products of human societies including, from their languages to their scripts, from their clothing styles to food habits; from their traditions, customs to their political and juridical systems are considered in this context. While each of the different human societies are sustaining their own cultural traditions, occasionally conflicts and sometimes interactions and synthesizing are formed.

Writing – as being one of the most important elements of the culture which belongs to the human beings – is an important tool in restricting many other cultural components and in transferring them to both other societies and future generations. As for, art, is the general name of the cultural works which are produced in order to address to the esthetic pleasures in human beings. In this case; literature appears as the written products which are made in order to address to the esthetic pleasures in human beings. As all other cultural elements of the social life, Art and Literature are in the scope of science of sociology. In order to be interested in these subjects within the science of sociology; the sub-branches of "Sociology of Art" and "Sociology of Literature" are formed.

At the same time, the sense of reaching to the better and the more beautiful one which always exists in the creation of human beings brought the same searching to the agenda in social life area; therefore the projects of an ideal society arose. These mentioned projects which are named as "utopia" and which are almost produced in written way in literary type are the subjects of science of sociology from the point of view of regarding social targets and sometimes affecting the social reality as being a source of inspiration for the dynamics which have role in the course of social life.

The parallelism - between the ideals of the authors of utopia in directing &controlling (dirigisme) social life in every details starting from the ideal society models which they attained personally; and the ideals of the understanding of modernism which developed by the leadership of the Western World in order to be in vanguard to the evolution of the humanity and including the whole humanity in the same process in directions of the absoluteness which they attained - is very interesting.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TEZ HAKKINDA	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM
TOPLUM VE EDEBİYAT

1.1. Toplum ve Edebiyat İlişkisi	6
1.2. Toplumda Edebiyat	9
1.2.1. Kültür, Sanat ve Edebiyat	10
1.2.2. Edebiyat ve Edebiyat Sosyolojisi	14
1.3. Edebiyatta Toplum	17

İKİNCİ BÖLÜM
ÜTOPYA YAZIMI

2.1. Ütopyanın Kimliği	22
2.1.1. Ütopya ve Edebiyat	28
2.1.2. Ütopya ve Gerçeklik	31
2.1.3. Ütopyalarda Tepki	36
2.1.4. Ütopya ve İdeoloji	38
2.2. Ütopyanın Tarihçesi-Gelişimi ve Ütopya Literatürü	41
2.3. Ütopya Biçimleri	46
2.4. İdeal-Kusursuz Dünya Fikrine Tepkiler	48
2.5. Ütopyaya Karşı Distopya	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIRİJİZM-DİSİPLİN VE MODERN DÖNEM ÜTOPYALARI

3.1. Modern Dönem.....	56
3.1.1. Modern Dönemin Tarihsel Sınırları	59
3.1.2. Modern Dönemin Özellikleri	61
3.2. Dirijizm ve Disiplin	71
3.3. Modern Dönemde Dirijizm ve Disiplin	76
3.4. Modern Dönem Ütopyalarında Dirijizm ve Disiplin	80
3.5. Modern Dönem Ütopyalarında Sosyal Kurumlara Yönelik Dirijist ve Disiplinci Öneriler.....	82
3.6. Modern Dönemde Ütopyaları Hayata Geçirme Denemeleri.....	86
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA.....	96
DİZİN	100

TEZ HAKKINDA

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Birkaç bin yıldan beri süregelen klasik tarz ütopya yazım geleneğinin, içerisinde bulunduğumuz dönemde yeni ürünler veremediği görülmektedir. İnsanlık adına yüksek idealler ortaya koyma iddiasıyla ortaya çıkarak kısa sürede küresel nitelik kazanan batı modernizminin içerisine düştüğü tıkanmışlığın iyiden iyiye hissedilir hale gelmesi ve bu olguya yönelik sorgulamaların yoğunlaşması da yine içerisinde bulunduğumuz döneme tekabül ediyor. Ütopyaların toplumsal öneriler geliştiren eserler oldukları gerçeği göz önünde bulundurulduğunda mevcut tıkanmışlığın bu tarz eserlerin üretilmeleri açısından elverişli bir ortam sunması beklenirken, aksine ütopya yazımının da aynı tıkanmışlık içerisinde bulunuyor olması dikkat çekicidir. Bu durum, modern dönemi ve ütopya yazımını açmaza sürükleyen etkenler arasında bir paralellik olma ihtimalini gündeme taşıyor ve içerisinde bulunduğumuz tıkanmışlığın çözümlenebilmesi bakımından söz konusu ihtimalin irdelenmesini zorunlu hale getiriyor.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Ütopyalarda öngörülen ve önerilen toplum yapılarının hangi esaslar etrafında yoğunlaştıklarını ve bu teorik yaklaşımların pratik yaşamın işleyişi içerisinde ne yönde ve ne düzeyde karşılık bulabildiklerini tespit ederek, bu karşılığın toplum yaşantısı üzerindeki olumlu ve olumsuz yansımalarını irdelemek araştırmamızın temel amacıdır. Bu bağlamda, ütopya tarihi ve literatürü içerisinde önemli bir yere sahip olan modern dönemin özellikle mercek altına alınması, hem ütopyaların hem de modern dönemin daha iyi kavranması ve bu iki olgunun toplum yaşantısına getirilerinin ve götürülerinin tespit edilmesi açısından gerekli hale gelmektedir.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZİ

Ütopya eserlerinin ve modern dönemlere adını yazdıran dünya görüşlerinin ortaya koydukları toplum projeleri, dirijist (güdümcü) ve disiplinci nitelik taşımaları bakımından paralellik göstermektedir.

Ütopya yazarları, ideal toplum modeline ulaşma amacıyla kafalarında tasarlamış oldukları formüllerin mükemmeliyetinden kuşku duymuyor ve toplum yaşantısının, en ince ayrıntılarına kadar bu formüller doğrultusunda dizayn edilmesini zorunlu görüyorlardı.

Modern düşüncenin mimarları olan batılı pozitivist ve idealist filozof ve bilim adamları da insan aklının belli bir evrimsel gelişim süreci sonunda ideal toplum yaşantısının formüllerine ulaşacağını öngörüyorlardı. Bu bağlamda atılan her yeni adım, söz konusu sürecin henüz ulaşılabilmemiş en ileri noktası sayılacağından toplumsal hayatın işleyişinde tepeden turnağa belirleyici rol üstlenmeliydi.

Böylece Ütopya yazarları ve Modernist sosyal bilimciler, insanlığa inceden inceye tasarlanmış ve güdülmüş yeryüzü cennetleri sunma iddiasında bulunmaları bakımından aynı paralel çizgileri takip etmiş olmaktadır.

ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI

- Klasik ütopya geleneği içerisinde yer alan eserler kendi aralarında bir takım farklılıklar göstermekle birlikte neticede belli ortak özellikler etrafında birleşmektedirler.
- Ütopyalar yazıldıkları dönemin sosyal koşullarından duyulan rahatsızlığın bir ifadesi olarak ortaya çıkmış ve söz konusu koşullara alternatif yeni toplumsal düzenleme önerileri getirmişlerdir.
- Ütopyalarda önerilen fikirler ve öngörülen düzenlemeler bir çok kez sosyal gerçeklik içerisinde -kısmi- uygulama alanı bulmuşlardır.
- Mevcut koşulların klasik ütopyalardaki ortak özelliklere uygun biçimde düzenlenmesi, -özellikle modern dönemin olgunlaşma safhasında- bu tarz ütopyalar için muhalefet alanı bırakmamış, dolayısıyla da onların sonunu getirmiştir. Böylelikle modern dönem, ütopyalar için öncelikle bir atılıma, sonrasında ise bir yıkıma sahne olmuştur.
- Distopyalar hem modern dönemdeki hem de klasik ütopyalardaki dirijist (güdümcü)-disiplinci yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkmış, bu bakımdan modern dönemin dirijizmine tepki niteliği taşıyan postmodern söylemle aynı rahatsızlığın farklı tezahürleri olma niteliği kazanmışlardır.

TEZ METNİ

GİRİŞ

Toplumsal değişim ve dönüşümdeki süratin baş döndürücü boyutlara ulaştığı bir çağda yaşıyoruz. Büyük toplumsal değişimler eski çağlarda nesiller boyu devam eden süreçlere yayılırlarken, asrımızda bir insan ömrüne rahatlıkla sığabiliyor. Hatta yirminci yüzyılda yaşayan bir insan, kendi ömrü süresince bu tür büyük değişimlerden üç-dördüne şahit olabiliyor. Tarihin hızlanması olarak da adlandırılan bu olgunun etkileri, insanın gerek bireysel gerekse toplumsal yaşamının en ince ayrıntılarına kadar nüfuz ediyor ve bu duruma karşı hiç kimsenin kayıtsız kalabilmesi - bu durumdan etkilenmemesi- mümkün görünmüyor.

İnsanların değişime ayak uydurabilme kabiliyetleri açısından sergiledikleri farklılık toplumsal yaşantı içerisindeki performans düzeylerinde yansımaları bulurken, aynı farklılıkların toplumlar arasında da görülmesi uluslar arası dengesizliklerin belki de tarihin hiçbir döneminde rastlanmamış boyutlara ulaşmasını beraberinde getiriyor. Böylece bir yanda aynı toplumun farklı fertleri, farklı sosyal sınıfları ve farklı kuşakları diğer yanda aynı gezegenin farklı coğrafyalarını paylaşan farklı toplumları arasında giderek artan ekonomik ve sosyal çelişkiler-çatışmalar modern çağın sorunları olarak karşımıza çıkıyor.

Bir yanda bu hızlı değişim, çelişkiler ve çatışmalar sürüp giderken diğer yanda bütün bir insanlığın aynı medeniyet modeline bağımlı hale geldiği de dikkatlerden kaçmıyor. Geçmişte kendi kulvarlarında yürüyüp giden ve iyi- kötü kendisine yetme mücadelesi veren dünya milletlerinin tamamı, bugün kendilerine ait olmayan gelişmişlik-geri kalmışlık kriterlerine teslim olmuş ve bu kriterlerin gerektirdiği kalıplara daha iyi uyum sağlayarak saygınlık kazanma çabası gösterir hale gelmiş durumdadır. Söz konusu kriterler batılılar tarafından belirleniyor ve sahip oldukları iktisadi, siyasi, teknolojik, askeri vb üstünlüklerin refakatinde ve küreselleşme adı altında bütün dünyaya sunuluyor. Ancak küreselleşme projesini gerçekleştirme adına yoğun bir gayret sarf ettiği gözlenen batıların, sahip oldukları

maddi refah seviyesinin küreselleştirilmesi için aynı gayreti sarf etmedikleri, aksine bu açıdan tek kutuplu dünya fotoğrafını muhafaza etme prensibine sıkı sıkıya bağlı kaldıkları görülüyor. Bunun neticesinde gelişmiş batı ülkelerinin payına iktisadi, siyasi, teknolojik ve askeri güç düşerken; gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeler uluslar arası futbol turnuvalarında, şarkı ve güzellik yarışmalarında derecelere girmenin avuntusuyla yetinmektedirler. Bugün Amerikalıların ve İngilizlerin ana dilleri olan İngilizce'yi bilmek herhangi bir üçüncü dünya ülkesi vatandaşı için onur sayılmaktadır. Maddi problemi olmayan bir batı ülkesinde eğlenceden öte anlam taşımayan spor müsabakaları açlık çeken ülkeler için milli bir dava haline gelmiştir. Batılılar tarafından geliştirilip üretilen teknoloji ürünlerini kullanmayı becerebilmek ise bu ülkelerde önemli bir meziyet olarak kabul edilmektedir.

Gelinen noktada batı modernizmine ayak uydurma çabası gösteren ülkelerin kendilerine has kulvarlarını terk ederek tek kutuplu dünyanın "çevre ülkeleri" rolünü benimsediklerini ve kendilerine biçilen "geri kalmış ülke" yaftasına teslim olduklarını; böylece batı medeniyetinin, dünya egemenliğini sistemleştirme çabasının başarıya ulaşmış görüldüğünü söyleyebiliriz. Bu durumun "batı dışında kalan dünya" açısından bir buhrana yol açtığı açıktır. Ancak batı modernizminin bizzat batı ülkelerinde ortaya çıkarmış olduğu tablonun, batı dışı ülkeleri sürüklediği açmazdan çok daha ilgi çekici hale geldiğini de belirtmek gerekiyor. Bugün batı ülkeleri, sahip oldukları tüm ekonomik gelişmişlik düzeylerine karşın; adi suçların en yüksek oranlarda işlendiği, psikolojik bozuklukların en yoğun yaşandığı ülkeler durumundadırlar. Ahlaki değerlerin çöküşü ile birlikte aile kurumunun uğradığı yıkım, nüfus problemlerini de beraberinde getirmiştir. Günümüzde birçok batı ülkesi nüfus artışının durmuş, hatta ters yönde işleyerek azalmaya başlamış olmasının yol açtığı yaşlanma problemiyle yüz yüzedir. Neticede modernizme yönelik en ciddi eleştiriler, bu ve buna benzer sayısız problemle yüzleşmek zorunda kalan Batılı sosyal bilimcilerden gelmeye başlamıştır. Kimi zaman modernizme alternatif yeni bir model, kimi zaman ise modernizmin almış olduğu farklı bir biçim olarak yorumlanan postmodern söylem, işte bu eleştiriler doğrultusunda geliştirilmiştir.

Modernizmin temelini oluşturan pozitivist ve materyalist anlayışlar; insanlığın bir tekamül sürecinden geçtiği, insan aklının sürekli bir gelişme halinde olduğu ve bu gelişmenin neticesinde gerek tabiatın gerekse toplumsal işleyişin tamamıyla kontrol altına alınarak sorunlardan arındırılabilceği fikrine dayanıyordu. İnsanlığı tabii ve sosyal sorunlardan kurtaracak olan bu gelişim sürecine batılılar öncülük ettiklerine göre diğer toplumlara düşen tek çıkar yol bu medeniyetin tecrübelerini takip etmek olmalıydı.

İnsanlığı bir yeryüzü cennetine götürecektir olan bu gelişim sürecinin kesinliğinden nasıl kuşku duyulmuyorsa, söz konusu süreç içerisinde ortaya çıkan formüllerin toplum hayatına tatbik edilmesinde de hiçbir ihmâl gösterilmemeli, taviz verilmemeliydi. Toplum yaşantısı, bu formüllere göre sil baştan dizayn edilecek sosyal kurumlar vasıtasıyla tepeden tırnağa en ince ayrıntılarına kadar yeniden yapılandırılmalı ve güdümlenmeliydi.

Modern dönemin felsefesine, bilimine ve bunlarla paralel olarak politikasına, uygulamalarına damgasını vuran bu "yeryüzü cennetine ulaşma" idealinin kökenlerini çok daha derin tarihlere dayanan ütopya yazım geleneğinde buluyoruz. Ütopya yazarları da her zaman dünyayı tabiatın yol açtığı sorunlardan ve sosyal hayatın getirdiği problemlerden kurtaracak kesin formüllere ulaşma ve toplumları bu formüllerin gerektirdiği biçimde tepeden tırnağa dizayn etme arayışı içerisinde olmuşlardı.

Modernizmin batı dünya egemenliğini sistemleştirmenin ötesinde bir sonuç getirmemiş ve ne tabii ne de sosyal sorunları çözüme bağlayamamış, aksine tabiatın dengesini bozmuş ve tüm dünyada bitip tükenmek bilmeyen sosyal kaoslara yol açmış olması; yeryüzünün -kesinliğinden şüphe edilmeyen formüllerin katı uygulamalarıyla- cennete çevrileceği yönündeki ütopyik inancı iflas etme noktasına getirmiştir. Bu bakımdan modernizme karşı postmodern tepkinin gelişmesiyle, iflas eden ütopyaların yerini distopya adı verilen ters ütopyaların alması arasında bir paralellik vardır. Dolayısıyla postmodern söylemin ve distopyacı geleneğin, modernizmin sunduğu ütopyik rüyaların mezarları üzerinde zemin bularak yükseldiklerini söyleyebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM
TOPLUM ve EDEBİYAT

1.1. Toplum ve Edebiyat İlişkisi

Araştırma konumuz, 'ütopyalar ve ütopyaların toplumla ilişkileri-toplumsal önerileri' merkezinde geliştirilecek olduğunda, ilkin "Toplum ve Edebiyat" olgularının temeline inme ihtiyacı doğmaktadır. Ütopyalar en nihayetinde birer edebiyat ürünüdürler ve ütopyaların -yada herhangi bir ütopya türünün- toplumla etkileşimini anlayabilmek için, önce daha geniş anlamda edebiyatın toplumla ilişkisini irdelemek gerekmektedir. Bu da "Edebiyat Sosyolojisi"nin alanına girmektedir.

Bu noktada karşımıza iki temel mesele çıkıyor:

Öncelikle insanlar toplumsal yaşam içerisinde birbirleriyle iletişim kurarlarken kullandıkları birçok aracın yanı sıra edebiyata niçin gereksinim duymuş, onunla niçin ilgilenmişlerdir? Sosyoloji bilimi meseleye toplum penceresinden bakarak, -var olan yada ütopyalarda olduğu gibi idealize edilen- toplumsal yaşamın edebi ürünlere yansıması ve bu ürünlerin tekrar toplum yaşamına dönerek onu etkilemiş sürecini nasıl izah etmektedir? Özetle "Toplumda Edebiyat" ın yeri ve önemi nedir?

Ardından meseleye edebiyat penceresinden bakıldığında; reel toplumsal yaşam -ve ferdi yaşamla toplumsal yaşam arasındaki reel ilişki- edebi eserlerde soyuta indirgenerek nasıl resmedilmektedir? Yukarıda bahsettiğimiz süreçten geçilirken "Edebiyatta Toplum" nasıl işlenmiş, böylece ne tür sosyal açılımlara ufuk kazandırılmıştır?

Toplum ve Edebiyat arasındaki bu karşılıklı etkileşim meselesi elbette ki araştırmamızın esas merkezini teşkil etmemektedir. Dolayısıyla aslında son derece derin ve geniş biçimde ele alınmaya açık olan bu konulara, araştırmamızın birinci bölümünde, sadece esas konumuza ışık tutmak üzere ve genel bilgiler düzeyinde değinmek durumundayız.

Bunu yaparken en başta, ele alınan kavramların tanım ve anlamları üzerinde durmamız gerekiyor. Sonrasında gerekli diğer konu başlıklarına geçerek alanımızı genişletebiliriz.

Marshall'ın Sosyoloji Sözlüğü, toplumu "Genel olarak, ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendisini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan bir grup"¹ şeklinde tanımlıyor. Larousse' a göre ise toplum, " Ortak yasalara uyarak bir arada yaşayan insanlar topluluğu" ve " Bireyin içinde yaşadığı insan ortamı"² olarak tanımlanmaktadır.

Görüldüğü gibi bu tanımlarda bir toplum için; ortak kültüre - ortak yasalara tabi olma, mekan birliği ve duygusal birlik ön plana çıkıyor. Buna karşın "Toplumun 'Ulus Devlet' le özdeşleştirilmesine karşı çıkan Anthony Giddens ise ulusal sınırlarla sınırlı olabilecek yada olmayabilecek toplumsal sistemlerden ve kurumlardan bahsetmeyi tercih etmektedir"³. Bu durumda toplumu "-mekan birliğine gerek duyulmaksızın- belli bir alanda ortak değerleri paylaşan insan grubu" olarak anlayabilmemiz de mümkündür. Böylece ortak kültür, ortak hukuk sistemi yada ortak mekan gibi paylaşımlar toplum olmanın 'şartları' içerisinden çıkararak, bir toplumu toplum yapabilen ve sayısız alternatifi bulunan ortak değerlerden 'herhangi biri' haline gelmektedir. Bu yaklaşımdan hareket ettiğimizde; bir insanın aynı zamanda hem Britanya toplumunun hem de onun içerisinde yer alan İskoç toplumunun bir ferdi olabileceğini söyleyebilir, aynı kişinin dini inançları bakımından Anglikan kilisesine bağlı Hıristiyan toplumun bir üyesi olduğunu, iktisadi bakımdan ise Kapitalist Toplum içerisinde yer aldığını varsayabiliriz.

Edebiyat terimi ise Larousse' a göre "Yazıya dayanan anlatım biçimini gösterir". Yine Larousse' a göre:

"konuşmaya veya görüntülere dayanan bir edebi anlatım da düşünülebilir. (...) Ne var ki her insan medeniyeti, kendi edebiyatını tespit

¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s. 732

² Meydan-Larousse, "Toplum", Meydan Yay., C: 12, İstanbul, 1973, s. 221

³ Marshall, a.g.e., s. 732

etmek, başvurulacak bir kaynak haline getirmek ve bu kaynağa ya dolaylı olarak, ya da doğrudan doğruya inerek edebiyatına sahip çıkabilmek için, gene de her anlatım aracından önce yazıya başvurmak eğilimindedir. Şu halde, edebiyat kavramı, edebiyat kelimesinin etimolojisinden çok, yazın kelimesinin etimolojisine uygun düşer".⁴

Britannica ise Edebiyatı -Larousse' dan farklı olarak- tüm yazılı metinleri kapsayacak şekilde anlamlandırmamaktadır. Bu yaklaşıma göre edebiyat "Okuyana estetik bir tat vermek amacıyla yazılmış olan yada böyle bir amacı olmasa bile, biçimsel özellikleriyle bu düzeye ulaşabilen bütün yazılı yapıtlar" şeklinde tanımlanmaktadır.

"Edebiyat bir anlatım biçimidir. Düşünce ve duyguları güzel ve etkili bir biçimde anlatma sanatı olarak da tanımlanır. İnsan yaşantılarını anlatan her metin edebiyat yapıtı değildir. Konu tartışmalı olmakla birlikte, asıl amacı estetik tat vermek değil, bilgi vermek yada inandırmak olan yapıtlar (teknik ve bilimsel kitaplar, gazete yazıları, reklam metinleri, propaganda yazıları vb.) genellikle edebiyatın kapsamı dışında bırakılır. Bir metnin edebiyat yapıtı sayılması için sanat değeri taşıması gerekir. Ama bu değeri tanımlamak kolay değildir. Edebi değeri olan bilimsel metinlere rastlanıldığı gibi, sanat katma yükselmeyen şiirler de vardır".⁵

Edebiyatın tüm anlatım biçimleri ve tüm yazılı metinler içerisindeki konumunu -net kriterlere vurmadan da olsa- sınırlandırabilen ikinci tanım, genel olarak daha yaygın ve geçerli kabul edilebilir.

Edebiyat sosyolojisi üzerine çalışmaları bulunan Nurettin Şazi KÖSEMİHAL ise edebiyatın tanımı üzerine yaptığı kapsamlı analizinde bu kavramın 'sözlü - yazılı bir dil olmak, bir bilgi olmak, bir anlam-düşünce olmak, bir eylem tekniği olmak (bir dünya görüşünü savunmak yada yermek) gibi öğeleri barındırdığını ifade etmektedir. Buna karşın bahsedilen öğelerden hiç birisinin edebiyata has olmadığını yani edebiyatı edebiyat yapan ayırt edici birer nitelik sayılamayacağını da eklemektedir. Her sözlü-yazılı dil ürününü, her bilgiyi, her anlamı-düşünceyi ve her eylem tekniğini edebiyat kapsamı içinde değerlendirebilmek mümkün değildir. O halde

⁴ Meydan-Larousse, "Edebiyat", Meydan Yay., C: 4, İstanbul, 1971, s. 55

⁵ Ana Britannica, "Edebiyat", Ana Yay.-Encyclopedia Britannica, C: 11, İstanbul, 1994, s. 71

edebiyatı edebiyat yapan, 'daha doğrusu bizleri edebiyat yazısının türselliğini kabule zorlayan' nitelik ne olmaktadır?⁶

"Ne idüğü bilinmeyen bu nitelik, bu edebiyat değeri, bize şimdilik üstün estetik duygularla kaynaşmış, heyecanlı bir takım anlatış biçimleri, deyiş oyunları gibi görünmekte... Ama bu deyiş, anlatış biçimi, içi boş, kuru, ölü, soyut bir biçim değildir. (Böylesi belki felsefeye daha uygun düşer); tersine eti, kemiği, canı ruhu olan, yaşantıdan ayrılmayan, yaşantıyla kaynaşmış bir deyiştir bu... Kısacası edebiyat söz, yazı biçimi almış bir yaşantı veya yaşantılaşmış sözlü yada yazılı bir anlatış biçimidir."⁷

Bu son tanımda, edebiyatın yaşantıyla iç içe olma özelliğinin yanı sıra bir önceki tanımda da gördüğümüz 'estetik duygularla kaynaşmış bir anlatış biçimi' olma özellikleri vurgulanmaktadır. Bununla birlikte her iki tanımda da edebiyat alanını belirleyen çizgilerin net olmaması, tanımlarda şart koşulan "Estetik" kriterinin insandan insana değişen (görecelik) özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu özellik ise sadece edebiyata has olmayıp – ilerleyen konularda da işleyeceğimiz gibi- bütün sanat dalları, -hatta insana has ürünlerin ekseriyeti- için geçerlidir.

1.2. Toplumda Edebiyat

Edebiyatı, toplumsal yaşantı içerisinde başvurulan sanatsal ağırlıklı bir iletişim ve ifade biçimi olarak değerlendirebileceğimize göre, 'toplumda edebiyat' konusunu sanat kavramıyla birlikte ele almamız gerekmektedir. *Bu noktadaki nihai amacımız, toplumsal ve kültürel yaşam içerisinde sanata niçin baş vurulduğunu irdelemek ve edebiyatın bir sanat dalı olarak toplumsal rolünü netleştirmek olacaktır.* Edebiyat, Sanat ve diğer kültürel ürünlerin öznellik-nesnellik tartışmalarına ve fikir - sanat – edebiyat ilişkisine de değindikten sonra sosyoloji biliminin konuya ilişkin yaklaşımına geçebiliriz.

⁶ Nurettin Şazi Kösemihal, "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", Sosyoloji Dergisi, S: 19-20 İ.Ü.Ed. Fak. Yay., 1964 - 1966, ss. 6-8

⁷ a.g.e., s. 9

1.2.1. Kültür, Sanat ve Edebiyat

Sosyoloji sözlüğüne göre:

“ Sosyal Bilimde Kültür, insan toplumunda biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktarılıp iletilen her şeyi anlatır. Oysa bazen kültürün yaygın kullanımının yalnızca sanatlarla sınırlı kaldığı göze çarpmaktadır. (...) Kültür, insan toplumunun sembolik ve öğrenilmiş yönlerini anlatan genel bir terimdir”⁸

Larousse, Kültürü “ Bir toplumda geçerli olan ve gelenek halinde devam eden her türlü duygu, düşünce, dil, sanat, yaşayış unsurlarının tümü, medeniyet”⁹ olarak tanımlamaktadır.

Britannica’ ya göre ise Kültür “ İnsan türüne özgü bilgi, inanç ve davranışlar bütünü ile bu bütünün parçası olan maddi nesnelere” dir. “ Toplumsal yaşamın dil, düşünce, gelenek, işaret sistemleri, kurumlar, yasalar, aletler, teknikler, sanat yapıtları gibi her türlü maddi ve tinsel ürününü kapsamına alır”.¹⁰

Bu tanımlar, *kültürün “ insana özgü olup toplumsal araçlarla gelenekler halinde aktarılan tüm ürünleri kapsaması”* üzerinde birleşmektedir. Sanat ise aynı özellikleri taşıyan insani bir ürün olması bakımından, önde gelen kültürel unsurlar arasında sayılmıştır. Sanat söz konusu olduğunda, tanımların ‘güzellik ve estetik’ üzerinde yoğunlaştıklarını görüyoruz.

Sanat kelimesi, Larousse’ da “Bir duygunun, bir tasarımın veya güzelliğin ifadesinde kullanılan metotların tümü; bu metotlar sonucunda ulaşılan üstün yaratıcılık” ve “ bir şeyi güzel yapmak için uygulanan kuralların tümü”¹¹ şeklinde ifade edilir. Britannica ise sanata, “ Bazı düşüncelerin, durumların yada olayların, beceri ve düş gücü kullanılarak ifade edilmesine yada başkalarına iletilmesine yönelik yaratıcı insan etkinliği” şeklinde bir tanım getirmektedir. Buna göre; “ Sanat dallarını, bir

⁸ Marshall, a.g.e., s. 442

⁹ Meydan-Larousse, “Kültür”, Meydan Yay., C: 7, İstanbul, 1972, s. 724

¹⁰ Ana Britannica, “Kültür”, Ana Yay. -Encyclopedia Britannica, C: 20, İstanbul, 1994, s. 119

¹¹ Meydan-Larousse, “Sanat”, Meydan Yay., C: 10, İstanbul, 1972, s. 907

ucunda yalnızca bir yararın sağlanmasına yönelik ürünler, öteki ucunda da yalnızca estetik haz ve güzellik uyandırmaya yönelik ürünler bulunan bir süreklilik çizgisi içinde ele almak uygun olur. Hemen bütün sanat dalları bu iki uç arasında, bu iki özellikten aldıkları paya göre bir yere oturur".¹²

Buraya kadar ele aldığımız kavramları harmanlayacak olursak özetle şunları söyleyebiliriz; "Bireylerin bir araya gelerek ve bazı ortak değerleri paylaşarak oluşturdukları 'Toplum' lar, insana özgü tüm ürünleri kapsayan kendi 'Kültür' yapılarını geliştirmişlerdir. İnsani ihtiyaçların kültürel yaşam içerisinde giderilmesi sırasında bir yandan pratik faydaya ulaşma çabaları gösterilirken, diğer yandan insandaki estetik zevkini tatmin etmek üzere 'Sanat' a ihtiyaç duyulmuştur. İnsanlar arasındaki en önemli iletişim aracı olan lisan kullanımının aynı anlayışla sanatsallaştırılması ise 'Edebiyat' ı ortaya çıkarmıştır.

Toplumsal kültürün fert üzerindeki etkisi; insan hayatında nesnel yada öznel değer yargılarının karşılıklı konumu gibi meseleler her zaman tartışma konusu olmuştur. Sanat'ın -ve buna bağlı olarak edebiyatın hangi öznel yada nesnel kriterlere göre belirleneceği ve sınırları çizilerek değerlendirileceği de aynı problemin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanoğlu; doğruyu-yanlıştan, iyiyi-kötüden, güzeli-çirkinden, faydalıyı-zararlıdan ve adil olanı adil olmayandan ayırt etme melekelerine haiz akıl sahibi bir canlı olarak kültürel yaşam içerisinde bu melekelerinin her birisi doğrultusunda öğretiler, ekoller (okullar) ve kurumlar meydana getirmiştir. Böylece, bilim, ahlak, sanat, ekonomi, hukuk ve siyaset gibi disiplinler gelişmiştir.

İnsanların, bahsedilen ' ayırt etme' melekelerinin yanında, algıladıklarını kendi özgün bakış açılarıyla yorumlayabilme kabiliyetine de sahip olmaları ise söz konusu disiplinlerin sayısız çeşitlilikle ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu çeşitlilik içerisinde gelişen disiplinlerin hemen hiç birisinde objektif kriterlerden söz edebilmek mümkün değildir. Bilimsel disiplinler dahi yer yer bu genellenimin

¹² Ana Britannica, "Sanat", Ana yay-Encyclopedia Britannica, C: 27, İstanbul, 1994, s. 122

kapsamına girmekten kurtulamamaktadır. Sosyal bilimlere göre daha objektif kabul edilen tabiat bilimlerinde bile her zaman '2 x 2 = 4' misali kesin bilgilere ulaşamamakta, bilim adamları çoğu kez safsata, teori ve kanunlar arasında bocalamaktadır. Çarpıcı bir örnek olmak üzere; A. EİNSTEİN' in meşhur "İzafiyet Teorisi" nin, halen doğruluğu yada yanlışlığı ispatlanamamış bir muamma olarak beklediğini zikredebiliriz Hal böyleyken, sanat söz konusu olduğunda gündeme gelen ve ölçülebilirlik niteliği bulunmayan 'güzellik ve estetik' anlayışlarının da kişiden kişiye değiştiğinde şüphe yoktur.

Bununla birlikte insanoğlunun tarih boyunca ne -özgürlüklerinden fedakarlık etmesini gerektiren- toplumsal yaşam biçiminden ne de şahsi inisiyatif kullanacağı özgür bir hareket alanına sahip olma arzusundan vazgeçemediğini görüyoruz. Bu denge içerisinde toplumsal hayatın zorunlu hale getirdiği uyum ve iletişim, ancak öznel yargıların üzerinde kabul edilecek bir takım standartlar belirlenerek fertler arasında ortak bir payda oluşturulmasıyla mümkün olabilmekte; meydana gelen ortak paydaların mümkün olduğunca esneklikle ve ferdi inisiyatif alanlarına tecavüz etmeyecek tarzda biçimlendirilmesi ise toplumsal barış için her zaman vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu doğrultuda olmak üzere, gerekli standartların tespiti için hayatını belli bir alana adanmış uzmanların görüşleri veya toplumun genel eğilimleri -tartışmaya açık olmak kaydıyla- büyük ölçüde belirleyici kabul edilmektedir. Yıllarca tıp eğitimi almış olan bir doktor, karşılaşılan bir hastalığın tedavisi hakkında bu alanda amatör olan bir insana kıyasla elbette ki daha fazla malumat sahibi olacaktır. Bir kavramı ifade etmek için kullandığımız kelime ancak muhatabımızın tahayyülünde de aynı kavrama tekabül ettiğinde anlam kazanacaktır. Sosyal ve siyasal yaşamı düzenlemek amacıyla -bir şekilde belirlenmiş prosedürlerden geçirilerek- hazırlanan yasalar, fertlerin veya grupların kabul yada reddine bakılmaksızın uygulamaya konulacaktır. Demokratik sistem içerisinde, seçimle iş başına gelmiş olan bir hükümetin icraatlarının beğenilmiyor, hatta ona muhalefet ediliyor olması, bu hükümetin meşru kabul edilmiş yasal yetkilerinin reddiyle aynı anlamı taşımayacaktır. Herhangi bir sinemaseverin yorumları hiçbir zaman 'Sinema Bilim ve Sanatları Akademisi ödülü' (Oscar)

sahiplerini belirleyen uzman kurulların kararları kadar itibar görmeyecektir. Bütün bunlar sosyal hayat içerisinde; şu yada bu şekilde otorite kabul edilmiş kimselerin, branş uzmanlarının yada kamuoyunun genel tercihlerinin, toplumun geneli nezdinde ferdi kanaatlerin ötesinde bir değer kazandığını gösteren basit örneklerdir. Fertler bu standartları benimseyebilir yada benimsemeyebilirler. Sosyal kontrol mekanizmalarının bireye bu hürriyeti tanıdıktan sonra, onun sadece başka bireylere zarar vermesi yada onların aynı hürriyetlerini ihlal etmesi durumunda devreye girecek olması fert ve toplum arasında dengeli bir ilişki kurulmasını sağlayacaktır.

Bütün bunlardan hareketle, sanat için gerekli olan estetik anlayışının; insandan insana en çok değişen, bununla birlikte -başkalarına zarar verme olasılığının zayıflığına binaen- toplum içerisinde ferdi tercihlere en esnek bakılan anlayışlardan birisi olduğunu, bu ölçüde nesnel sınırlara kavuşturulma ihtiyacının da en asgari düzeyde bulunduğunu söyleyebiliriz. Öznelliği ön plana çıkaran postmodern anlayışın felsefeden önce ve ilkin sanat alanında ortaya çıkmasını da, sanatın bu niteliğinin diğer kültürel unsurlardakine kıyasla daha kuvvetli olmasıyla açıklayabilmemiz mümkündür. İnsanlar farklı yapıtlardan farklı ölçülerde estetik haz alabilir, bir ürünün sanat yapıtı olup olmadığı yada sanat değerinin düzeyi konusunda farklı fikirlere sahip olabilirler. Bir kimse, arabesk türündeki herhangi bir parçayı sanat şaheseri olarak görürken Beethoven' ın dokuzuncu senfonisinin sanat dışı bir gürültü olduğunu savunmakta sonuna kadar serbesttir. Bu görüş o kimsenin kendisini bağlamakta, başkalarını ilgilendirmemektedir. İşte bu noktada 'zevkler ve renkler tartışılmaz' şeklindeki meşhur deyiş gündeme gelmektedir.

Bir sanat dalı olarak edebiyatın toplumsal ve kültürel hayat içerisindeki yerini irdelerken, bu anlamda değer taşıyan yapıtların -dinsel, fikirsel, bilimsel vb.- diğer alanlarda üstlenebilecekleri rollere de değinmemiz gerekiyor. 'Sanat ne içindir?' sorusuna cevap olarak yürütülen 'sanat fikir içindir' yada 'sanat yalnızca sanat içindir' tartışmalarının ortasında yukarıda ele aldığımız tanımlardan yola çıkacak olursak; estetik haz verebilen bir yapıtın sanat eseri sayılabilmesi için *herhangi bir fikre hizmet etmesi yada etmemesi* gibi bir şartın olmadığını söyleyebiliriz. *İnsanların sırf estetik-sanatsal kaygularla ürün verebilmeleri de; dinsel, fikirsel, bilimsel vb. kaygularla*

verecekleri ürünlere estetik-sanatsal bir değer katabilmeleri de mümkündür. Böyle bir yapının sanatsal değeri yada üstleneceği diğer işlevler ayrı ayrı değerlendirilecektir. Bir ibadethane veya bir tiyatro binasının estetik (sanatsal) niteliği farklı, işlev gösterdiği alandaki kullanılabilirlik kabiliyeti farklı, üstlendiği işlevin insanlar nazarındaki manevi değeri farklı anlamlar taşımaktadır. Yazılan bir şiirin ifade gücü, ses uyumu vb. özellikleri onun sanatsal değeriyle ilgiliyken, bu şiirle insanlara verilmek istenen mesaj başka bir ilgi alanının konusu olmaktadır.

Araştırma konumuz olan ütopyaların da birer sanat eseri ve edebi ürün olmalarının yanı sıra, çoğunlukla yazarlarının sahip oldukları fikirlere hizmet etmek üzere kaleme alınmış olduklarını belirtmekte yarar var. Ütopya yazarları bir yandan ideallerindeki ülke ve toplum tiplerini hayal güçleriyle birleştirerek ve yaşadıkları dönemin sosyal reform öngören fikir akımlarından etkilenerek bu eserlere yansıtırlarken diğer yandan insanlığa henüz var olmadığı halde gelecekte var olabileceğini düşündükleri bir toplum önerisi sunmuş oluyor, ayrıca kendileriyle aynı dünya görüşünü paylaşan kuramcıların ufuklarını açıyorlardı. Bu konuya ileride - özellikle “Ütopya ve İdeoloji” başlığı altında olmak üzere- yine ve daha geniş biçimde tekrar değineceğiz.

Kültür, sanat ve edebiyatın toplum içersindeki konumlarını ve birbirleriyle ilişkilerini –bu konularda yürütülen bir takım tartışmalara da değinerek- irdeledikten sonra; sosyoloji biliminin toplumsal bir olgu olan edebiyata bakışını incelemek üzere ‘Edebiyat Sosyolojisi’ konumuza geçebiliriz.

1.2.2. Edebiyat ve Edebiyat Sosyolojisi

Araştırma konumuz olan “ 19. yüzyıl ütopyalarında güdümcülük ve disiplin anlayışı” nı hangi açıdan edebiyat sosyolojisi kapsamı içerisinde değerlendireceğimiz konusuna açıklık getirmeden önce, Edebiyat Sosyolojisi hakkında genel bir bilgi ve fikir sahibi olmayı gerekli görüyoruz. Nurettin Şazi KÖSEMİHAL’ in “ Edebiyat Sosyolojisine Giriş” isimli makalesi, ‘ Türk Sosyoloji Literatürü’ içerisinde konuya ilişkin yayınlanmış en önemli başvuru kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir.’

Edebiyat sosyolojisinin yeri, önemi, ortaya çıkışı, ortaya çıkışını geciktiren toplumsal sebepler, edebiyat olgusunu tüm yönleriyle ele alması gereken edebiyat biliminin yanında üstleneceği rol, araştırma alanı ve uygulayacağı teknikler' hakkında öncelikle bu makalede verilen bilgilerden yararlanacağız.

Sanatın, insandaki estetik zevkini tatmin etmek üzere toplumsal ve kültürel yaşam içerisinde geliştirilen bir uğraş olduğunu daha önce vurgulamıştık. Bu durumda sanat tüm dallarıyla –ve bu arada edebiyatla- birlikte sosyolojinin alanına girmiş olmaktadır.

“ Sanatın alanı çok yaygındır: Musiki, edebiyat, resim, tiyatro, dans gibi... Bu dallardan hangisine gönül verirsen versin, sanatçının kişiliği kadar yapıtı da, içinde bulunduğu doğal ve toplumsal çevrenin etkisindedir. Ama beri taraftan sanatçı da kişiliğiyle, yapıtıyla kendini saran bu çevreye etkide bulunur. İşte sanatçının kişiliğiyle yapıtıyla toplumsal çevre arasındaki bu karşılıklı etkiyi incelemek sanat sosyolojisinin ödevidir.”¹³

Böylece sosyoloji bilimi sanatçı ve eserinin doğal ve toplumsal çevreyle karşılıklı etkileşimini incelemek durumundadır. Edebiyatın sanat içerisinde bir dal olması gibi, edebiyat sosyolojisi de sanat sosyolojisi içerisinde bir dal olarak ele alınmaktadır.

“ Öyleyse ne kadar sanat varsa o kadar da sanat sosyolojisi vardır. Gerçekten sanat sosyolojisi; musiki, edebiyat, resim, heykel, mimarlık, tiyatro, dans sosyolojisi gibi büyük dallara, bu dalların her biri de ayrıca daha küçüklerine ayrılabilirler. Örneğin edebiyat sosyolojisinin; şiir, roman, hikaye, gezi anıları sosyolojilerine bölünmesi gibi.”¹⁴

Sanat ve edebiyatın sosyal bir vakıta oldukları gerçeği ne kadar açık bir biçimde karşımızda duruyor olsa da sosyolojinin kurucusu Comte ve başlıca devamcısı Durkheim sanat sosyolojisinin hiçbir dalıyla ilgilenmemişler; hatta sanat ve toplum arasındaki ilişki 2. dünya savaşı sonrası döneme kadar bir sanat sosyolojisi ortaya çıkaracak düzeyde bilimsel araştırmalara konu olmamıştır.

¹³ Nurettin Şazi Kösemihal, “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”, *Sosyoloji Dergisi*, S: 19-20, 1964 – 1966, İ.Ü.Ed. Fak. Yay, İstanbul, s. 1

¹⁴ a.g.e., s. 1

Bu kadar yakın bir döneme kadar edebiyat ve sanat sosyolojilerinin kurulamamış olmasında hem özel bir bilgiye dayanan sanat konularına pek yanaşmayan sosyologların hem de sanat yapıtının oluşturulmasında toplumun etkisini görmezden gelen sanat tarihçilerinin ihmali söz konusudur. Bu ihmale yol açan birçok neden vardır. Söz konusu nedenleri; kültür ve sanatın toplumsal gerçeklikten bağımsızlığını savunan burjuva görüşü, toplumun edebiyat olgusu sayesinde kendi öz bilincine ulaşmasından ve böylece suni olarak oluşturulmuş dengeleri yıkmasından çekinen zihniyet, edebiyatçıların bu zihniyet karşısındaki teslimiyetçilikleri ve teslim olmayanların gösterdikleri karşı çabanın yetersiz kalışı şeklinde dört öbekte toplayabiliriz. Bu ihmallerin yanında edebiyat olgusunu toplumla ilişkisi bakımından ele alanlara da rastlanılmaktadır. Bu açıdan Marxistler önemli bir konumdadırlar.

“ Gerçi daha 19. yüzyılda da edebiyatın çeşitli türleriyle toplumsal hayat arasındaki ilişkiye dokunan yazarlara rastlarız. Ama bunları edebiyat sosyolojisinin kurucuları değil de habercileri saymak daha doğru olur. Çünkü hiç biri bu konuyu sistemli biçimde ele almış değildir.”¹⁵

Bir edebiyat sosyolojisinin gerekliliğinden bahsedildiğinde, bununla edebiyat bilimi arasındaki fark da ortaya konmalıdır.

“ Bu anlamda bir edebiyat bilimi, o canlı, somut, örgensel (organik) bir bütün olan edebiyat olayının fizik, biyolojik, psikolojik ve toplumsal yörelerini de daima göz önünde tutmak zorundadır.(...) Bu bilimin özel bir dalı olması gereken edebiyat sosyolojisi de: bu olayın sadece sosyal yönünü, başka bir deyimle, edebiyat olayıyla toplumsal hayat arasındaki karşılıklı ilişkileri inceleyecektir.Ama edebiyat olayının bütünlüğünü hiçbir zaman gözden uzak tutmamak koşuluyla.”¹⁶

Edebiyat olgusunun evrimini tamamlarken geçtiği dört evre, edebiyat sosyolojisinin dört ana bölümünü teşkil etmektedir. Bunlar; ‘yazar’, ‘yapıt’, ‘basım – yayım – dağıtım kurum ve örgütleri’ ile ‘okuyucu kitleleri’ şeklinde adlandırılabilir. Edebiyat sosyolojisi bu konuları mercek altına alırken; “ a) anket, soruşturma, sözlü-yazılı tanıklık b) tarih c) istatistik” yöntem ve tekniklerinden istifade etmektedir. Bu tekniklerden her birisinin kendisine göre artı yada eksi yönleri bulunmaktadır. Örneğin; anket yada mülakatta hedef kişi yada kitleyle birebir irtibat kurulmakta, ancak açık – samimi bir cevaba ve doğru bilgiye ulaşma konusunda çoğunlukla amaca

¹⁵ a.g.e., s. 2

¹⁶ a.g.e., s. 10

ulaşılamamaktadır. Tarihi vesikalar genellikle daha doğru bilgiler sağlamakla birlikte bu çeşit belgelere ulaşmak zor olmakta ve kaynak sıkıntısı çekilebilmektedir. Sonuç olarak istatistiki bilgiler, en çok başvurulacak nesnel veriler-kaynaklar haline gelmektedir.

1.3. Edebiyatta Toplum

Edebiyatın toplum hayatı içerisinde sergilenen bir aktivite olması gibi toplum hayatı da edebiyat içerisinde sıkça yansıma bulan bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle roman, hikaye, deneme gibi türlerde daha sık görülebilen toplumsal betimlemeler, herhangi bir eserin kaleme alındığı dönemin toplumsal koşullarına dair başvurulabilecek bilgi kaynakları arasında yer almaktadır. Belli bir dönemde yazılmış olan edebi eserlerden yola çıkılarak o dönem toplumunun iktisadi, siyasi, dini ve ailevi yapısı ile sanat, örf, adet ve gelenekleri hakkında fikir sahibi olabilmek mümkündür. Örneğin Emile Zola'nın romanlarında sanayi devrimiyle birlikte gelişen vahşi kapitalizmin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini; Victor Hugo'nun eserlerinde Fransız ihtilali sonrası ortaya çıkan toplumsal çalkalanmaları; Dostoyevski, Tolstoy ve çağdaşları olan Rus edebiyatçılarının yapıtlarında batılılaşma hevesine kapılan Rus elit tabaka ve intelijansiyasının geleneksel yapı ve halk kesimiyle düştüğü çelişkileri görebilmekteyiz.

Elbette ki edebi eserlerden bize yansıyanlar toplumsal gerçekliğin kendisi değil, yazarlarının bu gerçeklik hakkındaki gözlemleri, çıkarımları ve öznel yargıları olacaktır. Herhangi bir dönemin siyasal ve sosyal yönden gösterebileceği antidemokratik özellikler, menfaat ilişkileri, fiziksel tehdide kadar varabilecek psikolojik baskılar vb. unsurlar yazarı etki altına alabilir ve edebi eserde resmedilenleri toplumsal gerçeklikten uzaklaştırabilir. Ancak bu tür sorunlara sadece sanatsal ve edebi eserlerde rastlanılmamakta, sözgelimi resmi yada gayr-ı resmi belge niteliği taşıyan her türden –güncel ya da tarihsel- kaynak aynı şüpheyi bünyesinde taşımaktadır. Buna karşın toplum yaşantısında değişimle birlikte yürüyen bir süreklilik ve bir akış söz konusu olduğu için ve bugünün dünden bağımsız düşünülebilmesi mümkün olmadığından sıhhatli bir tarihsel bilgi ile toplumsal yaşamı yansıtan tarihsel yada

güncel yazılı kaynaklar her türden sosyal bilim çalışması için vazgeçilmez önem kazanmaktadır. Özetle toplumsal gerçekliği tarihsel süreklilik içerisinde anlama çabası gösterirken, elimize farklı şekillerde ulaşmış olan kaynakları dikkate alma zaruretinin yanı sıra söz konusu kaynaklardaki bilgilerin gerçeğe yakınlık düzeylerini araştırmak ta zorunlu hale gelmektedir. Tarihsel yada sosyal konulu kaynakların –ve bu arada da edebi eserlerin- birbirlerini teyit yada tekzip edilmesini dikkate alarak toplumsal gerçekliğe ne derece yaklaştıkları hakkında fikir sahibi olabiliriz.

Yazarın toplumsal yaşama ilişkin öznel yargıları nesnel bilgilere ulaşmada yanıltıcı rol üstlenirken, bu durum bir sosyal bilimci-bir sosyolog için ayrıca önem kazanmakta, farklı ipuçlarının kapısını aralamaktadır. *Yazarın dış dünyaya dair aktardığı bilgiler gerçeklerle örtüşmüyor olsa da, bu dış dünyaya karşı üstlendiği konumuyla yazarın kendisi bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.* Bu açıdan yazar; eserin verildiği dönemde mevcut bulunan yapıya ne türden destekler verilebildiğinin, eleştiriler yöneltilebildiğinin, öneriler sunulabildiğinin ya da hedefler gösterilebildiğinin açık timsali olarak araştırmacıya ışık tutacaktır. Örneğin, konumuz olan modern dönem ütopyalarını ve bu ütopyalarda öngörülen disiplin ve güdümcülük anlayışını ele aldığımızda; döneme adını yazdıran felsefi ve ideolojik tezlerin insanların hayal güçlerinde bulduğu yansımaları görebilir, onları nasıl beklentilere sevk ettiğine şahit olabiliriz. Bu eserler, söz konusu dönemde yaşayan aydın ve yazarlardan en azından bir kısmının, toplumlarında olumsuz karşıladıkları hangi noktaları ne şekilde aşmayı önerdiklerinin açık belgeleri olarak karşımızda durmaktadır.

İnsan, toplum içerisinde doğup yaşayan ve ölen toplumsal bir varlıktır. Hemcinsleriyle birlikte yaşayan diğer canlılardan farklı ve ekstra bir meziyet olarak iletişimde lisan kullanabilme ayrıcalığı da insana aittir. İletişim ve etkileşimin böylesine yoğun olduğu bir toplumsal ortam içerisinde yoğrulan insanın bu yaşam biçimi doğal olarak edebi eserlere de yansımıştır.

Edebi eserlerde bir tüzel kişilik olan topluma yer verilirken bu tüzel kişiliğin yapı taşları olan fert yaşantılarının da yoğun biçimde konu edildiğini belirtmek gerekiyor. Özellikle romanlar, insanların psikolojik hallerinin yanı sıra sosyal

ilişkilerini de malzeme olarak kullanmakta, fertlerin toplum yaşantısına ve toplumun fertlerin yaşantısına karşılıklı etkilerini gözler önüne sermektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi insanoğlu içinde yaşadığı toplumla sürekli bir etkileşim halindedir. *Fert, mensubu olduğu toplumdaki gelen bir etkiler denizinin ortasında yoğrulur ve kendi özgün karakterinin biçimlenmesine şahit olurken bir yandan da şahsi kapasitesinin elverdiği ölçüde çevresine etki etmekte, o toplumda bir renk olarak yer almaktadır.*

İnsanın toplum içerisindeki konumunun romanlarda çok net biçimde resmedildiğini görüyoruz. Yine yukarıda verdiğimiz örneklerden yola çıkacak olursak Zola'da vahşi kapitalizme karşı başlatılan toplumsal direnişin insanları etki altına almasını ve direnişin kırılmasının fertlerin psikolojileri üzerindeki etkisini; Hugo'da Fransız toplumunda gündeme hakim olan fikri çalkantıların fertler üzerinde meydana getirdiği tereddüt, tartışma ve çatışmaları, Dostoyevski ve Tolstoy'da ise Rus seçkinlerinin modern hayat özentsine karşın fakir halkın çektiği sefaleti görmekteyiz.

İnsanın sosyal bir varlık olması gerçeği öteden beri edebiyatçıların ilgisini çekmiş ve birçok edebiyatçının "insan, toplum dışında tek başına yaşayabilir mi?" sorusuna cevap aramasına yol açmıştır. İbn Tufeyl ve İbn Sina'nın 'Hayy bin Yakzan'ları ile Defoe'nin 'Robinson Crusoe'su bu sorunun cevabına ulaşma arayışlarının edebiyat alanında verilmiş en meşhur örnekleri arasındadır.

Sosyal yaşamın yada insan yaşantısının en dolaysız ve açık biçimde işlendiği edebi tür olan romanların en bariz özelliklerinden biri, bu eserlerin hayal gücüne dayanmasıdır. Ancak romanlara konu olan zaman ve mekan genellikle bir hayal ürünü değildir ve bahsedilen ülkeler, şehirler ile buralarda yaşayan toplumlar gerçekte sahip oldukları biçime mümkün olduğunca bağlı kalınarak resmedilmektedirler. Burada hayal ürünü olan, yaşamları ele alınan karakterler ve bu karakterlerin başlarından geçen olaylardır. Hatta bu karakter ve olaylar dahi genellikle gerçek yaşamda benzerlerine rastlanabilecek biçimde hayal edilmektedirler. "*Toplum dışında tek başına yaşayan insan*" temasını işleyen yapıtlar işte bu noktada diğer roman türlerinden ayrılmakta ve

bu açıdan –ileride üzerinde duracağımız gibi- ütopya alt türüyle benzerlik göstermektedir. Zira içinde bulunduğu toplumdan kopuk ve a-sosyal yaşayan insanlara sıkça rastlanabilmekle birlikte bütünüyle toplum dışına çıkıp tek başına yaşayan insan tahayyülü gerçekten sıra dışı ve bilindiği kadarıyla realiteden uzak kalmaktadır. Dolayısıyla ütopyalarda 'olmayan ülkelerden ve olmayan toplumlardan' bahsedilirken, toplum dışı insanı ele alan bu tür eserlerde de 'olmayan insan yaşamlarının' söz konusu edildiğini söyleyebiliriz.

Bir sosyal araştırmacı açısından bakıldığında ise; normal romanlar belli bir zaman ve mekanda var olan toplum yaşantısını yansıtmaları bakımından önem kazanırlarken; bu tür 'olmayan' toplum yada kişi yaşantılarını hayallerde var eden türler, belli bir dönemde yaşamış olan edebiyatçıların ve filozofların eleştiri ve alternatif önerilerini irdelememize yardımcı olmaları bakımından değer taşıyacaklardır.

İKİNCİ BÖLÜM
ÜTOPYA YAZIMI

2.1. Ütopyanın Kimliği

Ütopya konusunda bir araştırma yapacağımızda öncelikle onu tanımlamamız, kendisini kendisi yapan özgün – ayırt edici özelliklerini vurgulamamız, sonra da bunları açmamız gerekmektedir.

“ Toplumlar, Antikçağ’dan beri, ideal toplum kavramı üzerine düşülmüşler, bu düşüncelerinin ürünleri olarak da değişik toplum modelleri ortaya koymuşlardır. Varolanın yerine geliştirilen ideal toplum/sistem/makine/düşünce/ülke/cennet tasarılarına ‘ütopya’ ya da ‘ideal toplum modeli’ adını veriyoruz. Varolandan beslenirken varolana alternatifler geliştiren bu tasarılar; kimi zaman yazılı, kimi zaman çizili, kimi zaman da hem yazılı hem de çizili olarak karşımıza çıkıyor.”¹⁷

Çizili olanları da var olmakla birlikte ‘Ütopyalar’ dediğimiz zaman esas olarak belli bir alanda, bazı ortak özellikler etrafında üretilmiş yazılı eserleri anladığımızı belirttikten sonra ütopya kavramının sınırlarını belirginleştirmek, içeriğini doldurmak üzere bu konuda üretilmiş farklı tanımları ele alabiliriz. Böylece ütopyaların hangi alanda ve hangi ortak özellikler etrafında teşekkül etmiş eserler olduğu sorusuna yanıt bulmuş ve konunun kavramsal sınırlarını belirlemiş oluruz.

Ütopya kelimesi Ana Britannica’ da “ Yaşayanlarına kusursuz bir düzen içinde var olma olanağı sağladığı kabul edilen ideal ülke” şeklinde tanımlanır. Yine Britannica’ ya göre ütopya; “ ‘Ütopik’ ve ‘ütopyacılık’ sözcüklerinin çağrıştırdığı olanaksız ölçüde idealist reformcu görüşlere temel olmuştur.”¹⁸ Meydan Larousse ise ütopyadan “ İdeal bir yönetim biçiminin hayali kavramı. Teşm. yol. Gerçekleşmesi imkansız tasarı; hayali kavram” olarak bahseder.¹⁹

Bu tanımlardan ‘ütopya’ nın bir sözlük bir de mecaz anlamı olduğu sonucunu çıkarıyoruz. Ütopya, sözlükte ideal bir düzen ve kusursuz bir toplum yaşamı ifade ederken mecazda böylesine kusursuz bir ortamı oluşturmanın imkansızlığından hareketle uçuk, hayali, ayakları yere basmayan anlamı kazanmaktadır. Örneğin bilimsel

¹⁷ Akın Sevinç, “Ütopyalar Üzerine Düş(ün)mek”, *Parşömen Dergisi*, C: 2, S: 3, İstanbul, 2001, s.28

¹⁸ Ana Britannica, “Ütopya”, *Ana Yay.-Encyclopedia Britannica*, C: 31, İstanbul, 1994, s. 84

¹⁹ Meydan-Larousse, “Ütopya”, *Meydan Yay.*, C: 12, İstanbul, 1973, s. 492

sosyalizm kuramının mimarlarından F. Engels bu kelimeyi, bir takım kuramların bilimsel yönden ciddiyetsizliklerini ifade etmek için kullanmıştır.

“ Ütopya sosyalizmi, F. Engels tarafından, tarihi ve bilimsel incelemeye dayanan bilimsel sosyalizme karşılık Saint-Simon’culuk, Fourier’cılık v.d. duygusal ve reformcu bir ideal temeline dayanan toplumsal teorilere verilmiş küçültücü ad.”²⁰

Bunların yanı sıra ütopyanın bir üst konu başlığımızda da yer aldığı biçimiyle bir yazım geleneği olma özelliği vardır ki kelimenin ilgi alanımıza giren ve esas aldığımız anlamı da budur. İnsanlar yukarıdaki tanımlara uygun olarak oturup kusursuz toplum yaşantıları hayal ederlerken bunları yazıya da dökmüş, çoğu kez hikayeletirmiş ve diğer insanlara da sunarak bir yazım geleneği oluşturmuşlardır.

“ Sir Thomas More hayali Cumhuriyeti Ütopya’yı bu kelimeyle (Grekçe ou, ‘olmayan-yok’ + topos ‘ yer’) isimlendirdiği zaman (1516) onu edebi bir türe bir sözcük oyunuyla ‘ (her şeyin) iyi olduğu yer’ şeklinde uyarlayan ilk kişiydi.”²¹ “ Ütopya sözcüğü ilk kez Sir Thomas More’ un Utopia (1516; Utopia, 1964, 1986) adlı yapıtında kullanıldı.”²²

Ütopya kelimesini iki ayrı Yunanca kelimeyi birleştirerek üreten ve bu türde verdiği eserde ilk kez kullanan kişi İngiliz devlet adamı ve yazar Sir Thomas More’ dur, ama onun yapıtı bu alanda verilmiş ilk örnek değildir. İleride “Ütopya Tarihçesi ve Ütopya Literatürü” başlığı altında daha detaylı biçimde inceleyeceğimiz gibi ütopyanın tarihini Akkad destanı ‘ Gılgamış’ tan yada Homeros’ un ‘ Odysseia’ sinden başlatan araştırmacılar vardır. Antik Yunan filozofu Platon’ un ‘ Devlet’ isimli yapıtının ve diğer bir takım antik dönem eserinin ilk ütopyalar arasında yer aldığı ise herkesçe kabul edilmektedir.

Ütopya’yı ütopya yapan temel niteliğin, yazarınca ideal bir düzen ve kusursuz bir toplum modeli olarak sunulmasını gösterebiliriz. Her ne kadar ütopyaları kendi içlerinde farklı kategorilere ayırabilirsek, belli noktalarda gösterdikleri ortak ya da

²⁰ Meydan-Larousse, “Ütopya”, Meydan Yay., C: 12, İstanbul, 1973, s. 492

²¹ J. A. Cuddon, *The Penguin Dictionary – Literary Terms and Literary Theory*, Penguin Books, London 1999, p. 957

²² Ana Britannica, “Ütopya”, Ana Yay.-Encyclopedia Britannica, C: 31, İstanbul, 1994, s. 84

farklı özelliklere göre sınıflandırabilirsek de bu türde verilmiş eserlerin bazen tamamını, bazen tamamına yakını birleştiren ortak özellikler de mevcuttur.

“ Rönnesans’ la birlikte bir yazın / düşün geleneği halini alan ütopyaların, ilk örneklerinden başlayarak birbiri ardına gelişimlerini incelediğimizde, her birinin belli temel / değişmez özellikleri barındırdığını görüyoruz. Satranç benzeri bir oyuna benzetebileceğimiz ütopyacı gelenek, kendisini belli özellikler yardımıyla ortaya koyuyor. Her biri benzer durumlarda ortaya çıkıp, bildik hamlelerle ilerleseler de, ortaya koydukları ürünler farklılıklar gösteriyor.”²³

Bu yorumun sahibi Akın Sevinç’ e göre ütopyaların ortak özelliklerini “İşlevsellik, kapalılık, toplumsallık, durağanlık, sil baştanlık, düzenlilik ve buyurganlık” başlıkları altında toplayabiliriz.²⁴ Yine Akın Sevinç’ in Tuncer Uçarol’ dan yaptığı alıntıya göre ‘ ütopya kurgulayan bütün sanatçıların şizofrenik ve donuk düşümlerle özdeşleşmeleri’ nde eserlerinin şu ortak özellikleri taşımaları etkili olmaktadır: Çevresine kapalı ve bu dünyayla ilgisi olmayan kurgular, (ütopyaların çoğunda rastlanan ada imgesini de bu görüşü desteklemekte kullanmaktadırlar.); tek biçimci otoriter yaptırımlar; mimarideki tekdüzelikler ve yapay geometrik düzenlemeler; birbirinin devamı takvimler; beklenmedik ve olgusal erdemler; olaysız – kendiliğinden – mutluluklar; sıkıcı mükemmellikler; zorbaca kılı kırk yaran düzenler; tüm bunların doğal sonucu sayılabilecek statiklik.²⁵

Bülent Somay, kendisiyle ütopyalar üzerine yapılan bir mülakatta Berdyaev’in “Her ütopya totaliteryendir, her totaliteryen rejim ütopyacıdır” sözünü naklediyor. Somay’a göre özgürlüğün ütopyalarda yeri yoktur ve ütopyaların üzerinde birleştikleri temel özellikler adalet, eşitlik, dayanışma ve kardeşliktir.

“ Hiçbir ütopyacının – yirminci yüzyıl sonu ütopyacılarına kadar hiçbir ütopyacının- özgürlük kavramıyla bir alıp veremediği yoktur. O, özgürlük falan istemez. Ütopya kavramının ilgili olduğu şeyler şunlar: Birincisi adalet, doğru, kesin, adil olmak – her ütopya bir hukuk sistemidir çünkü- ikincisi eşitlik, yani cinslerin eşitliği anlamında değil, kadın - erkek farklılığı sürekli korunacak ama her sosyal tabakanın kendi içinde hak ve fırsat eşitliği anlamında eşitlik; üçüncüsü de dayanışma ve kardeşlik, yani hem her yaş grubunun kendi içinde, hem toplumun bir totaliter olarak kendi içinde

²³ Sevinç, a.g.m., s. 28

²⁴ a.g.m., ss. 29 - 37

²⁵ Tuncer Uçarol, “Ütopyanın Merdivenleri”, İst., Varlık Dergisi’ nden aktaran SEVINÇ, a.g.m., s. 29

dayanışma. Ama özgürlük kavramı hiçbir zaman devreye girmez ütopyalarda. Çünkü özgürlük tam da ütopyanın yıkımıdır. (...)²⁶

Yine Bülent Somay' a göre ütopyalar -1970' lerdeki bir takım özgürlükçü ütopya denemeleri hariç- meritokratiktirler. Yönetimde kan bağıının yada seçilmiş olmanın yerine görevi hak etmiş olmanın belirleyiciliğini kabul eden meritokrasi görüşü, batı ütopya geleneğinde önce aristokratik yönetimlere karşı – Mısır' dan Vietnam'a kadar uzanan doğu yönetim biçimine de özenilerek– bir tepki olarak işlenmiş, ilerleyen dönemlerde ise demokrasiyle ters düşmüştür.²⁷

Ümit Meriç ise ütopyaları “ Simetri, eğitime olan inanç, tabiata olan düşmanlık, güdümcülük (dirijizm), kolektivizm, her şeyin tersine çevrilmesi ve yalnızlık” prensipleri etrafında birleştirmektedir. Ütopyalar mimari ve şehircilikte katı bir simetriyi öngörür, eğitimin tartışılmaz bir gücü olduğuna iman eder, tabiatın yerine rasyonel bir yapıyı geçirmeye çalışır, toplumu kendi akışına bırakmaz ve birey üzerinde çok büyük bir sosyal kontrol uygular, bazen aileye kadar uzanan kolektif bir yapı kurar, realitedeki eksiklikleri var olan her şeyi tersine çevirerek düzeltmeyi hedefler, oluşturulan narin yapıyı dışarıdan gelebilecek bozucu etkilerden koruma ve onu minyatür ama her şeyi tamam bir dünya şeklinde lanse etme amacıyla yalnız bırakırlar.²⁸

Ufuk Özcan, (İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümü öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr.) kendisiyle bu konuyla ilgili yapmış olduğum görüşmede; ütopyaların, toplum bilincinin bir yansıması olma özelliklerine değindikten sonra, bu yapıtların bir huzursuzluğun yanı sıra bir cesaret ve umut taşıma niteliklerine vurgu yapmıştır. Özcan' a göre ütopyalarda hep bir kapalılık ve dış dünyadan izolasyon vardır. Ütopya türü eserlerin büyük çoğunluğuna kaynaklık eden batı dünyası ise tarih boyunca hiçbir zaman kendi kendine yetememiş, hep dışa bağımlı olmuştur. Ütopyalarda genellikle müthiş bir tasarım, faşizan bir güdümcülük vardır. Bireyin kendisine ait olmayan yaşamı gizli bir güç tarafından en ince ayrıntısına kadar tasarlanır. Bu tek biçim

²⁶ Bülent Somay, “Bülent Somay ile Edebiyat ve Ütopya Üzerine”, *Parşömen Dergisi*, C: 2, S: 3, İstanbul 2001, s. 8-9

²⁷ a.g.m., ss. 10-11

²⁸ Ümit Meriç, “1995-1996 Öğretim yılı ders notları”

anlayışı; insanın oynak, tam kontrol edilebilir olmayan doğal yapısına uymadığı için yeryüzü gerçeklerinden, dolayısıyla da uygulanabilirlikten uzak kalmaktadır.

Ütopyalar üzerine yürütülen bütün bu yargıların genel itibarıyla birbirlerini desteklemekte ve şu başlıklar etrafında yoğunlaşmakta olduğu görülmektedir:

- * Dış dünyadan izole edilmiş, kopmuş, kendi kendine yeten minyatür bir dünya tasarımı.
- * Şekil itibarıyla simetrik, geometrik biçimli, düzenli ve tekdüze bir mimari ve şehircilik anlayışı.
- * Sosyal yaşantıyı düzenleyen örf, adet ve kanunların çok net, katı ve değişmez oluşu.
- * Gündelik hayatta tekdüzelik. Herkesin ne zaman, nerede, ne yapacağını önceden belirlenmiş olması ve bunların harfiyen tatbik edilmesi.
- * İnsan yaşantısında şahsi inisiyatiflere yer bırakmayan bu düzenlerin tamamen işlevsellik üzerine kurulmuş olması. Ferdi özgürlüklerin toplumsal işlevselliğe feda edilmesi.
- * İnsanların bu statik ve totaliter yapıya gönüllü olarak uyum sağlayabilmelerinin kendilerine verilen eğitimle tesis edilebilmesi.
- * Kurulmuş olan düzen içerisinde herkesin çok mutlu bir ömür sürmesi.
- * Bütün bu özelliklere uymayan ve bu sebeple insanlara mutluluk getiremediğine inanılan mevcut düzenlerden ancak "her şeyin" sil baştan alınarak tersyüz edilmesiyle kurtulunabileceğine inanılması.

Batılı ütopya yazarlarının, mensubu buldukları medeniyetin tarih boyunca kendi kendisine yetememiş- dışa bağımlı kalmış olmasına karşın kendi ütopyalarını hep dış dünyadan soyutlanmış şekilde kurgulamalarını, bu konuda bilinç altlarına işleyen ezikliğin bir dışavurumu olarak açıklayabiliriz.

Ütopya yazarları, sosyal hayatta kusursuzluğu yakalamanın bazı formüllerinin bulunduğuna inanırlar ve insanlara işte bu formülleri sunmaya çalışırlar. İnsanları mutlu edecek tek renk, tek tarz, tek biçim bellidir. Formül belli olduğuna göre artık bunun aynen hayata geçirilmesinden başka yapacak bir şey kalmamaktadır. Farklı

her türlü uygulama, ideal olandan sapma anlamı kazanacağı için lanetlenmektedir. Bir fikrada Nasrettin Hoca' nın sazı eline alıp hep aynı tele vurması ve ' başkaları sürekli farklı tellere vururlarken aslında benim vurduğum bu teli arıyorlar' demesi gibi ütopya yazarları da; toplum hayatının doğasında var olan çeşitlilik içerisinde tek bir kalıp çıkarmış ve insanlığa mutluluğu ancak bu katı, statik ve monoton yapının getirebileceğini iddia etmişlerdir.

" Ütopya, akıldışını ve onarılmazlığı ortadan kaldırarak, tarihin son kertesi ve özü olan trajediye karşı çıkar. Mükemmel bir toplumda her tür karşılık biterdi; orada iradeler engellenir, teskin edilir ya da mucizevi bir biçimde aynı yöne dönük kılınır. Orada, tesadüf ya da çelişki işe karıştırılmadan, sadece birlik hüküm sürerdi. Ütopya, çocuksu bir akılcılıkla dinden bağımsızlaşmış bir meleklik karışımıdır."²⁹

Ütopyalardaki bu disiplin ve güdümcülük anlayışı, sahip olduğu diğer tüm özellikler arasında ayrı bir yere sahiptir. Hatta bu eserlerdeki "güdümlü toplum" betimlemelerinin çoğu kez "ideal toplum" özlemi kadar vurgulu işlendiğini de söyleyebiliriz. Ütopistlerin ideal ülkeyi kurabilmek için o ülkenin varlığı ayarında gerekli gördükleri bu anlayış, doğal olarak tepkilere de maruz kalmıştır.

" İlk saptama olumsuz olacak: İdeal ülke bir fantezi maddesi değil, bir noter kadar ciddi. Amblemleri; terazi, çarpım tablosu, duvar saati ve çekül. Bu düşünce adamlarının düşlerle hiç ilgileri yok, bunların hepsi birer matematikçi. Kristal ülke, gülünç olandan, düzensizlikten nefret eder. Halkı akılsız değildir, hele esinli hiç değil. Kristal ülke, özgürlüğü boğar. Serseriler, aşıklar, dengesizler ya da marjinaler orada düzeltilir. Bayram ya da coşkuya yer yoktur. Romantizme de.

Ütopya devleti büyük bir kışladır. 'Organik'e kesin düşman tavrıyla, 'organizasyon'u zirveye götürür. Sistemin zaferidir bu. Bir ütopya ülkesi, doğanın gevşeklikleri üzerine mimarlar tarafından oturtulan bir protezdir. Otomatik bir dünya, bir toplumsal yaşam cebiri çizer. İnsan yaşamında, rastlantıya değil gerekli olana dayanır. Tarihte hiçbir toplum, hatta en iyi tasarlanmış, en itici olanı bile Amorot ya da İkara ile rekabete girilemez. Ütopya modeline göre düzenlenmiş toplumları saptamak için canlıların karanlık katmanlarına inmek gerekir, arı kovana ve karınca yuvası, bu vahşi, acımasız ve iç karartıcı düzenlemeler, hiçbir zaman işlerlik kazanmamış canlı ütopyaları oluşturur."³⁰

²⁹ E.M.Cioran, *Tarih ve Ütopya*, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yay., İstanbul, 1999, s. 87

³⁰ Gilles Lapouge, "Ütopya ve Olanaksızın Kaygan Yeri", Çev. Filiz Nayır Deniztekin, *Varlık Dergisi*, İstanbul, Şubat, 1993, s. 2-3

Tezimizin konusu ütopyaların işte bu özelliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Toplum hayatına yön veren felsefi ve fikri akımların ütopyaların bu özelliğiyle uyum içerisinde bulunduğu modern dönem ise araştırma alanımızın tarihsel sınırları açısından belirleyici olmaktadır.

2.1.1. Ütopya ve Edebiyat

Birer yazılı metin özelliği gösteren ütopyaların edebiyatla ilişkilerini irdelerken edebiyatın bir sanat dalı olduğu ve ancak sanat değeri taşıyan –estetik değere sahip- yazılı metinlerin edebi eser niteliği kazanabileceği temel kabulünden yola çıkmamız gerekmektedir.

Ütopyalar, tanımları gereği insanlara hal-i hazırda mevcut bulunmayan hayali toplum modelleri sunarlar ve bu soyut projelerini daha güçlü verebilmek ve zihinlerde somut bir yere oturtabilmek açısından betimlemelerini genellikle edebi anlatımlarla takviye etmişlerdir. Bu da ütopya eserlerinin ezici çoğunlukla edebi bir tür olan ‘roman’ formatında üretilmelerini beraberinde getirmiştir. Ancak roman formatında ya da başka bir edebi türe bağlı kalınmaksızın üretilmiş ütopyik anlatımlar da mevcuttur. Bu noktada ütopya literatürünün bütünüyle edebiyat kapsamı içerisinde değerlendirilmesine yöneltilen bir takım itirazlar söz konusu olmaktadır.

“Ütopya’yı bir edebiyat türü olarak tanımlamanın problemleri var; yani kestirmeden öyledir demek zor. Neden? Birincisi ütopyik düşüncenin edebi olmayan ifadeleri de var. En iyi örnek, ilk örnek: Platon’un Devlet’i edebiyat sayılmaz. O bir felsefi diyalogdur. Ama ilk ütopyalardan biridir. Sadece Devlet değil Platon’un başka birkaç diyalogunda daha ütopyik temaları yakalamak mümkündür aslında.”³¹

Buna karşın Platon’ un eserlerini birinci derecede edebi kaygılarla kaleme alınmış olmasalar da estetik nitelik bakımından edebiyat kapsamında değerlendirebilmek de mümkündür.

³¹ Somay, a.g.m., s. 1

"Bugün Platon'un diyalogları ya da Paskal'ın metinleri birer edebiyat yapıtı olarak da okunmaktadır. Marx'ın Das Kapital'inden Nietzsche'nin metinlerinden düşünsel olduğu kadar sanatsal bir tat da alınabilir."³²

Ütopyaların tamamına yakınının bir edebi tür olan roman formatında yazılmış oldukları ve geriye kalanların da –en başta Platon'un Devlet'i olmak üzere- estetik değer itibarıyla edebiyat kapsamı içerisinde değerlendirilebilecekleri fikrinden yola çıktığımızda ütopya yazımının edebi bir yazım biçimi olduğu genel kanısına varabiliriz. Aynı verilere göre ütopyaları "Edebi Ütopyalar" ve "Edebi Olmayan –ya da Edebi olduğu tartışma götürülecek- Ütopyalar" şeklinde ikiye ayırabilmemiz de mümkün olabilecektir.

Bu aşamada karşımıza "Ütopyaların –en azından edebi ütopyaların- edebiyat içerisindeki yeri nedir?" sorusu çıkıyor. Ütopyayı bir edebi tür olarak mı, yoksa bir edebi alt tür olarak mı değerlendirmeliyiz? Ya da onu bilinen tür ya da alt türlere bağlı bir tarz olarak isimlendirmemiz daha mı doğru olacaktır? Bu soruların şimdiye kadar üzerinde fikir birliğine varılmış net cevaplar bulamadığımızı belirttiğimden sonra konuyla ilgili kendi incelememize geçebiliriz.

"Çoğu ütopyanın edebi bir metin olma özelliği var. Edebi bir tür demeye kalktığımızda ütopyaya, burada bir zorlukla karşılaşıyoruz. Çünkü, edebi olmayan bir kanadı daima vardır ütopyanın. Dolayısıyla edebiyat dışındaki alana da bu kadar burununu sokmuş bir anlatı biçimine edebi bir tür demekle ben zorluk çekiyorum. Ama ütopyayı edebi bir tür olarak tanımlamak mümkün eğer istersek. Ne yaparız? Bilim kurgu tanımını alırız –ütopyanın bir bilim kurgu olduğu muhakkak- bilim kurgu tanımından "yazarının bugün ve buradasından farklı, alternatif bir bugün ve burada tasarımı" ifadesini alır, "bugün ve buradasından farklı alternatif ve daha mükemmel bir bugün ve burada" dediğimiz zaman ütopyayı tanımlamış oluruz. Ama ben genellikle edebiyat alanında olduğu sürece bilim kurgunun bir alt tarzı olarak bakmaya daha yatkınım."³³

Bununla birlikte, "Ütopya"yı ya da "Bilim Kurgu" yu edebi türler olarak tanımlamak oldukça zordur. Konuyla ilgili olarak görüşmüş olduğum (İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr.) Fatih Andı, ütopyaların, edebiyatta roman türüne bağlı bir alt tür olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Ütopyalar, 'konu' ve 'amaç'ları açısından birbirleriyle benzerlik gösteriyor

³² Ana Britannica, "Edebiyat", Ana yay-Encyclopedia Britannica, C. 11, İstanbul, 1994, s. 72

³³ Somay, a.g.m., s. 2

olsalar da 'üslup' ve 'biçim' bakımından kendilerine has bir tarza sahip olamamış, genellikle roman tarz ve biçimini kullanarak ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla edebi ütopya'yı ya da bilim kurguyu, kullandıkları edebi biçimi göz önünde bulundurarak roman türü içinde değerlendirebilir, kendilerine özgü bir konu geliştirip bu konu çerçevesinde eser sunmuş olmalarından hareketle de roman türünün alt türleri şeklinde isimlendirebiliriz. Somay'ın görüşlerini bu temel bilgiler ışığında değerlendirdiğimizde, ütopya ve bilim kurgunun roman türüne bağlı birer edebi alt tür olarak sınıflandırılmasının da; ütopyanın, roman türüne bağlı bir alt tür olan bilim kurgunun bir alt tarzı olarak tarif edilmesinin de mümkün olduğunu söyleyebiliriz. *Biz burada tercihimizi; ütopya ve bilim kurgunun, roman türüne bağlı birer edebi alt tür olarak tanımlanmalarından yana kullanıyoruz.* Zira, binlerce yıllık bir ütopya geleneğini " on dokuzuncu yüzyılda başlayarak modası gittikçe artan kurgu-bilim romanları"³⁴ nın "bir alt tarzı olarak" tanımlayabilmek biraz zor olacaktır. Bu bakımdan "ütopyanın bir bilim kurgu olduğu muhakkak" ifadesinin de fazlaca iddialı olduğunu belirtmek gerekiyor.

Ütopya'yı ister bir edebi tür, ister roman türüne bağlı bir alt tür olarak ele alalım, onu diğer tür ya da alt türlerden ayıran birtakım özgün niteliklerin bulunduğu şüphe yoktur.

Bildiğimiz klasik romanlarda da büyük ölçüde yazarlarının hayal gücü rol oynamaktadır ve bu eserlerde söz konusu edilen kişi ve olayların gerçek yaşamda çoğu kez birebir karşılıkları bulunmayabilir. Ancak bu tür romanlarda işlenen kişi ve olaylar –kendileri uydurma olsalar bile- gerçek dünyanın ve gerçek toplumların içine yerleştirilmiş olarak sunulurlar. Hugo'nun Sefiller'inde gördüğümüz karakterler birer hayal kahramanı olabilirler ama aynı romanda betimlenen toplum yapısı XIX. yüzyıl ilk yarısında mevcut bulunan Fransız toplumuna birebir uymaktadır. Aynı şeyi Dostoyevski'nin Suç ve Ceza'sında işlenen karakterler ve toplum yapısı ile XIX. yüzyıl sonundaki Rus toplumu için de söyleyebilir, bu örnekleri tüm romanları içine alacak şekilde çoğaltabiliriz. Buna karşın ütopyalarda, var olandan bambaşka ülkeler ve toplumlar betimlenmektedir.

³⁴ Mina Urgan, *Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More*, Adam Yay., İstanbul, 1984, s. 85

Bu bakımdan bilim kurgu ve ütopyaların birbirlerinden ayırt edilmeleri güç olabilmektedir. Gerek ütopyalar, gerekse bilim kurgular, bazen Future Fiction (Gelecek Kurgusu) tarzında, bazen de yaşanan dönemi konu alacak şekilde üretilmiş olmakla birlikte “yazarlarının bugün ve buradasından farklı bir bugün ve burada ortaya koymaları” noktasında birleşmektedirler. Ancak ütopyaların, Somay’ın tanımında geçtiği şekliyle “daha mükemmel”i arama çabası göstermeleri bir ayırt edici nitelik sayılabilmektedir. Ümit Meriç ise bu farkı bilim kurgunun “bu dünyanın çerçevesi içinde kalarak gerçekleşmesi mümkün olan bir tema üzerinde gelişmesi” ile ortaya koymaktadır. Ütopya ise “zamanımızın ve mekanımızın, tarihin ve coğrafyanın dışındaki hayali bir dünyanın tasviridir. Gerçek dünyadaki ilkelerden farklı ilkeler üzerine kurulmuş bir dünyadır.”³⁵ Bilim kurgu-ütopya arasındaki bu farkın, fütüroloji-ütopya arasındaki farkla aynı nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.2. Ütopya ve Gerçeklik

Ütopyalar, var olandan bağımsız kurgularını insan topluluklarına sunar ve önerirlerken yaptıkları işin etkileri bakımından gerçekliğe çok da uzak kalmamış, insanlara hedef göstermiş, onların ufuklarını açmışlardır. Bunu en iyi; bilim, teknoloji, sosyoloji ve ideoloji alanlarında gözlemleyebilmemiz mümkündür. Ütopyalar ve ideolojiler arasındaki bağı müstakil bir başlık altında inceleyeceğiz.

Ütopyalar, “Ütopya biçimleri” konu başlığı altında da inceleyeceğimiz gibi bazen yazarlarının yaşadığı dönemdeki farklı-hayali mekanları, bazen de bu dönemlerden farklı –çoğu kez de- gelecek zamanları konu alabilir. Dolayısıyla ütopyaların bazen Future Fiction tarzında verildiğini söyleyebiliriz. Bu noktada ütopya-fütüroloji ilişkisi gündeme gelmektedir. Gelecek kurgusu tarzında verilmiş ütopyalar ile fütüroloji eserleri, geleceğe yönelik kurgulama yapımları noktasında birleşmektedirler. Aynı doğrultuda olmak üzere, bazı fütürist görüşlerle ütopyalar arasında ortak noktalar bulabilmek de mümkündür. *Örneğin, son dönemin ünlü fütüristlerinden Francis Fukuyama’ nın ortaya attığı, batılı kapitalist ve liberal*

³⁵ Ümit Meriç, “1995-1996 Öğretim yılı ders notları”

demokratik yaşam tarzının dünyaya tamamen hakim olacağı ve böylece yerleşecek sistemin tekdüze bir şekilde ilelebet devam edeceği öngörüsü üzerine kurulu "Tarihin Sonu" tezi; ideal sisteme ulaşarak bunu aynı tonda ilelebet muhafaza etmeyi hedefleyen ütopyacı bakış açısıyla paralellik göstermektedir.

"Bu kitabın temel fikirlerini 1989 yazında *The National Interest* dergisinde "Tarihin Sonu mu?" başlıklı bir makalede yayınlamıştım. (...) Bu tezde durup kalmamış, liberal demokrasinin muhtemelen "insanlığın ideolojik evriminin son noktasını" ve "nihai insani hükümet biçimini" temsil ettiğini öne sürmüştüm. Buna göre liberal demokrasi "tarihin sonu"ydü."³⁶

"Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezinin ana teması: İnsanoğlunun felsefi ve siyasi müesseseleşme bazında arayışının bitmiş olduğu ve liberalizmin insanlığın mutluluğu için yeterli olacağı, dolayısıyla da insanlığın arayışı anlamında tarihin sonunun geldiği fikrinden ibaret."³⁷

Bununla birlikte iki düşünsel faaliyeti birbirinden ayıran farklar da mevcuttur. Öncelikle, ütopyalarda mevcuttan rahatsızlık ve ona alternatif ideal bir ülke kurgulama kaygısı varken, fütürolojide duygusallık arka plana itilmekte, ulaşılması arzulanan tablo yerine -bugünkü verilerden ve mevcut gidişattan yola çıkılarak- varılacağı tahmin edilen tablo resmedilmeye çalışılmaktadır. Bu noktada ikinci bir fark daha gündeme gelmektedir. Ütopyalar, reel olgulardan yola çıkarak bunları temel almamakta, fütüroloji ise reel ile bağlarını mümkün olduğunca koparmama gayreti göstermektedir. *Netice itibarı ile ütopyalarda duygusal, felsefi ve edebi vasfın, fütürolojide ise bilimsellik çabasının ön plana çıktığını söyleyebiliriz.*

Ütopyalar ve Fütüroloji arasındaki farklılığa temas ettikten sonra, kullandıkları metod itibarıyla gösterdikleri tüm bilimsellik gayretine karşın fütüristlerin de öngörülerinde yüksek oranda isabet kaydedemediklerini not düşmek gerekiyor. Yaşanan günü geleceğe taşıyan etkenlerin aşırı çeşitliliği ve etkilerinin gerek varlık gerekse dozaj yönünden gösterdikleri değişkenlik, bu alanda çalışan araştırmacıların başarılarını zorlaştırmaktadır. Marshall "Sofistike modelleme sistemleri pek çok değişkeni dikkate alabilir, fakat o kadar dallı budaklı değişim yolları sunar ki,

³⁶ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev. Zülfü Dicleli, Gün Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1999, s. 7

³⁷ Ahmet Davutoğlu, "Kriz İçindeki Batı", *Tarihin Sonu mu?*, Vadi Yay., 2. Basım, Ankara, 1999, s.105

yararlılıkları sınırlı hale gelir (...) dolayısıyla öngörü sicili tam bir başarısızlık tablosudur.³⁸ şeklindeki değerlendirmesiyle konuya işaret etmektedir.

Hal böyleyken fütürolojiden farklı olarak, projelerini var olan dünyanın gerçekleri üzerine bina etmek yerine sıfırdan oluşturulmuş, çok farklı dünyalar tasarlama yolunu benimseyen ütopyacı geleneğin gerçek yaşamda karşılık bulabilmesindeki zorluk daha iyi anlaşılmaktadır. Yaşadıkları dünyaya getirdikleri alternatifin ayakları yere basmaktan bu derece uzak olması, zaman zaman bizzat ütopya yazarlarını da projelerinin gerçekleşebilmesi noktasında ümitsizliğe sevk etmiştir.

“ Raphael hikayesini bitirince, Ütopyalıların savaş sistemleri, dinleri, töreleri, yasaları, daha bir çok kurumları üstüne bir hayli düşündüm. Bunların çoğu olmayacak şeyler gibi göründü bana.”³⁹ “...Ütopya devletinin bir çok özelliklerini şehirlerimizde görmeyi isterdim. Bir umuttan çok bir dilektir bu.”⁴⁰

Ütopya eserlerinin çoğunlukla yazılı, bazen de çizili olarak üretildiklerinden ve bunların edebiyat ve resim alanlarında birer sanat ürünü kabul edildiklerinden bahsetmiştik. *Ütopya yazarlarını bilinen diğer klasik sanat dallarıyla ilgilenen sanatçılardan ayıran vasfı irdelediğimizde, yine ütopyalarda kurgulanan dünyaların gerçek dünyadan kopukluğu meselesiyle karşı karşıya kalıyoruz.* Diğer sanatçılar dünyayı başka türlü görür, yorumlar, ona kendilerinden bir şeyler katarlarken yeni, bambaşka bir dünya inşa etmemekte; ütopyacılar ise sundukları dünyada, mevcut dünyanın farklı yorumundan ziyade bambaşka-alternatif yeni bir dünya gündeme getirmektedirler.

Ümit Meriç'e göre felsefede en büyük ilerlemelerin olduğu devirler, ütopyaların ve ilmi sıçramaların olduğu dönemlerdir. Aynı şekilde ütopyaların gelişmesiyle sosyolojik düşüncenin gelişmesi hep bir arada olmuştur. Bu devirlerde sosyal olaylar, o olayları yaşayanların gözü önünde alışılan çerçevelerini aşmışlardır. Sosyal ütopyaların toplumda ve çağdaşlarının sosyal şuuru üzerinde her zaman bahtiyar bir rol oynadığı söylenemez. Ama hiç değilse, Sosyoloji ve sosyolojik şuuru üzerinde bir

³⁸ Marshall, a.g.e., s. 251-252

³⁹ Thomas More, *Ütopya*, Çev. T.Gökçen Sağnak, Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 106-107

⁴⁰ a.g.e., s. 107

etkileri olmuştur. Eflatun'dan hemen önce gelen ilk ütopyacılar (Phaleas, Hippodamos, Aristofanes) ilk sosyologlardı. O çağdan itibaren ütopya ile sosyoloji birbirine sınımsız bağlı olarak gelişmiştir. Ütopya, paradokslarıyla, korkak dedüksiyonlarıyla, sosyolojinin daha ciddi olan çalışmasını hazırlamıştır. Tıpkı Descartes Fiziğinin modern fiziği hazırlaması gibi. Sosyoloji ilminin ütopyaya borçlu olduğu bütün kavramları sıralamak imkansızdır. Sadece birkaç örnek verelim: Ütopyacılar, henüz etnologlar keşiflerini yapmadan önce, bilinen evlilik şekillerinden başka evlilik şekillerini tasarlamışlardır. Morus'nun ve Campanella'nın ütopyaları, bir tabiat dini fikrinin doğmasına yol açmıştır: Hıristiyan olmadığı halde, erdemli olan birtakım kavimler tasarlanmıştır. Ütopyacılar, üretim ve tüketimin devlet tarafından teşkilatlandırılması, feminizm, öjenizm, sosyal sınıflar gibi konulara ilk defa temas etmişlerdir. Tıpkı matematikçinin fizikçi için yaptığı gibi ütopyacı da, sosyolog için boş şemalar hazırlamış, sosyolog da gerçek sosyal hayatı inceleyerek bu şemaları doldurmuştur.⁴¹

Aynı etkiyi teknoloji alanında da görüyoruz. Ütopyalar eski mitosların ölümsüzlük, güçlülük gibi ana temalarını benimserlerken bunların gerçekleştirilmeleri yönünde insanlara hedef göstermiş ve birçok konuda ümit vermişlerdir. Campanella'nın Güneş Ülkesi'nde yeni icatlar gündeme getirilmektedir. Francis Bacon'ın Yeni Atlantis'inin ise özellikle modern dönem teknolojik gelişmelerinin felsefi temellerini atan, bunlara ışık tutan ve yönlendiren bir eser olarak öne çıktığını görüyoruz. Yeni Atlantis, yazıldığı dönemde henüz var olmayan deniz altı, uçak, robot, teleskop, mikroskop, ses cihazı gibi gelişmiş teknoloji ürünlerinin habercisi olmuş; var olan toprak, maden, bitki ve hayvan türlerine müdahale ederek bunlara farklı özellikler kazandırma ya da bütünüyle farklı yeni türler elde etme vb. girişimleri çok önceden gündeme getirmiştir.⁴² Bu eser, var olan tabiat kanunlarının bilgisine vakıf olduktan sonra, bu kanunların tabiattaki mevcut işleyişten farklı değerlendirilmesi, böylelikle tabiatın işleyişine ya da genel anlamda tabiata hakim olunmasını hedefleyen bir felsefenin yansımasıydı.* “ Kurulumuzun gayesi olayların sebepleri ve gizli saikleri

⁴¹ Ümit Meriç, “1995-1996 Öğretim yılı ders notları”

⁴² Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, Çev. Prof. Hamit Dereli, M.E.B. Yay., İstanbul, 1997, ss. 48-58

* Bu felsefe, sonraları modern döneme adını yazdıran en önemli vasıflardan biri haline gelecektir.

hakkında bilgi edinmek, mümkün olan her şeyi yapabilmek için, insanın tabiat üzerine hakimiyetinin sınırlarını genişletmektir.”⁴³

Ütopya; felsefe, bilim, teknoloji ve sanat hayatını etkiledikleri gibi, zaman zaman siyasal ve sosyal sistemler üzerinde de etkilerini göstermişlerdir. Örneğin; “Kimi siyasal bilimcilere göre Harrington’un ileri sürdüğü ilkeler, birçok devletin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri Anayasasının temellerinden biri olmuştur.”⁴⁴

Kimi ütopya, -“Ütopya ve İdeoloji” konusu içinde daha detaylı inceleyeceğimiz gibi- çeşitli siyasal ve sosyal sistemleri derinden etkilerlerken; bir takım totaliter yönetimlerin, -aşında kendilerini lanetlemek üzere yazılmış olan- “Distopya”lardan kendi lehlerine pay çıkarmış olmaları da muhtemeldir. Bu bakımdan distopyacılar mevcut Dirijist-Disiplinci yöntemlerin ileride gelişerek kazanabileceği boyutlar üzerine kafa yorarlarken, ellerindeki yöntemleri geliştirme arayışındaki baskıcı-kontrolcü yönetimlere -istemeden de olsa- katkıda bulunmuş olabilirler. Nitekim Huxley’de, Orwell’da ve diğerlerinde sıkça rastladığımız “teknolojik ürünleri sosyal kontrol için araç olarak kullanma” yöntemleri başta olmak üzere birçok orijinal yöntem fikrinin gerçek yaşamda günden güne daha fazla yansıma bulduğunu görüyoruz.

Neticede ütopya, mevcut gerçekliğe tepki gösterip ona alternatif sunarlarken her ne kadar realiteden uzak, ayakları yere basmayan projeler üretmiş olsalar da insanlığa vermiş oldukları ilham ve kazandırdıkları ufuk sayesinde tarihsel sürecin akışı içerisinde yer yer gerçekliğe etki etmiş, onu yönlendirmiş olduklarını kabul etmek gerekiyor.

“Berdyayev ütopya, gerçekleşiyor oldukları yönünde uyarıyı bizi. Ama evlerimizde rahat koltuklara gömülüp izlediğimiz Hollywood filmlerinin birer kehanet gibi gerçekleşeceğini bilen var mıydı? Evet ütopya, fazla gerçek ama bütün kurguların gerçeğe dönüşme hızı Hollywood’un bile yetişemeyeceği denli baş döndürücü. Filmlerin başlarında çok uzak, rahat bir

⁴³ Bacon, a.g.e., s. 47

⁴⁴ Urgan, a.g.e., s. 89

nefes alabileceğimiz kadar uzak zamanlara düşülen tarihler bir anda 'bugün' oluveriyor. Hiç şaşırıyoruz."⁴⁵

2.1.3. Ütopyalarda Tepki

Ütopya tarzında verilmiş olan eserler, "Gülliver'in seyahatleri" gibi çok nadir rastlanan bir takım istisnalar dışında – ki bu istisnalara 'Ütopya Biçimleri' başlığı altında değineceğiz- yazarlarının yaşadıkları dönemlerdeki mevcut hal ve gidişata tepkileri şeklinde gelişmiştir. Bu durumu ilk büyük ütopya olduğu kabul edilen ve Atina'da mevcut olan sistem yerine Sparta'dakinden esinlenen yeni bir sistemi öneren Platon'un "Devlet"inden günümüz ütopyelerine kadar aynı alanda verilmiş eserlerde görebilmemiz mümkündür. Ütopya yazarları, kendi dünyalarında arayıp bulamadıkları, eksikliğini hissettikleri şeyleri tasarladıkları hayali dünyalarda tamamlar; gerçek dünyada olumsuz gördükleri her şeyi olumlularıyla değiştirerek ideal hale getirdiklerine inandıkları toplum projelerini hitap ettikleri kitlelere bir öneri olarak sunarlar.

Bunu yaparken; ütopyelerin ilk elde yazıldıkları dönemdeki sosyal kurumlarla hesaplaşmaya girdiklerini görüyoruz. Ütopyacılar göre sosyal hayatta rastlanan tüm eksikler ve yanlışlar sosyal yapının ve sosyal kurumların bozuk yapılanmasından kaynaklanmaktadır. Mevcut sosyal kurumların düzeltilmesi ise söz konusu eksik ve yanlışlardan kurtulma anlamına gelecektir.

"Bu size anlattığım devlete, bütün dünya memleketlerinin kavuşmasını candan dilerim. Ne mutlu ütopyalılara ki böyle bir devleti bulmuşlar. Yarattıkları kurumlar onlara parlak bir uygarlık sağlamakla kalmamış, onlara sonsuz bir varlık da sağlamıştır."⁴⁶

"Ütopyacıların büyük hatası, mükemmel kurumların getirilmesi ile insanlığın bütün problemlerinin halledileceğini zannetmeleridir. Oysa mesele kurumları insanlara uydurmaktır, insanları kurumlara değil. Ütopyacılar yalnız sebeple sonuç değil, vasıta ile amaçları da birbirine karıştırmışlardır."⁴⁷

⁴⁵ Ahmet Sait Akçay-Gülen Çetin, "Sunuş: Savaş ve Ütopya", *Parşömen Dergisi*, C: 2, S: 3, İstanbul, 2001, s. VIII

⁴⁶ Thomas More, *Ütopya*, Çev. T.Gökçen Sağnak, Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 106

⁴⁷ Ümit Meriç, "1995-1996 Öğretim yılı ders notları"

Kimi ütopyacılar, insan fitratında aslında kötülüğe meyil bulunmadığı, içinde yetişilen sosyal ortam ve bu ortamı inşa eden sosyal kurumların insanı kötülük edebilecek hale getirdiği anlayışından hareketle kendi ütopyalarında var olan kişilikleri birer melekmişçesine takdim ederler. Kimileri ise var olan dünyadaki sorunun büyük ölçüde kurumlardan kaynaklandığını göstermekle birlikte, insan fitratında az da olsa bulunan kötülük damarının oynadığı rolü de tamamen göz ardı etmek istemezler. Böylece, sosyal yapının ve sosyal kurumların ideal şekle büründürülmesiyle toplumu oluşturan bireylerin adeta birer melek haline dönüşeceğini savunan ütopyalar olduğu gibi; insan doğasında var olan kötülüğe yatkınlığı tamamıyla göz ardı etmeyen, ancak bu kötülüğün ideal kurumlar ile en asgari düzeye indirilebileceğini savunan ütopyalar da ortaya çıkmıştır. Hatta mevcut toplum hayatında var olan kötülüklerin giderilmelerinin şart olmadığını, toplumsal işleyiş içerisinde uyum sağlandıktan sonra bu kötülüklerin çok ta önemli bir sorun oluşturmayacağını gösterme amacı taşıyan ütopyalar dahi bulunmaktadır.

Örneğin William Morris'in "Olmayan (ya da 'hiç bir') yerden haberler" inde insanlar, kavuştukları düzen içerisinde tembellik gibi olumsuz kavramları tecrübe etmeden hayatlarını devam ettirmekte, bu tür kavramların ne anlama geldiğini idrak etmekte bile zorlanmaktadırlar. Eski çarpık düzenin son dönemlerine yetişmiş ve o düzen içinde şekillenen kişiliklerinden tam olarak sıyrılamamış yaşlı insanlar, yeni ideal düzenin çocukları için çok ilginç varlıklardır.⁴⁸ Morris'in ülkesinde ceza evlerine de yer yoktur.⁴⁹ Buna karşılık More'un ya da Campanella'nın ütopyaları olaya daha realist yaklaşmakta, ideal düzen ve kurumlar bünyesinde – nadir de olsa – rastlanan suç vakaları bunlarda bazen idama ya da köleleştirmeye kadar varan cezalarla cezalandırılmaktadır. Britannica, Thomas More ve ütopyasından şöyle bahsetmektedir: "İnsan doğası yanlış yapmaya yatkın olduğundan kötülüklerin giderilemeyeceğini; ancak azaltılabileceğini öne sürdü."⁵⁰ Bu tür ütopyaların kusursuzluğu, kusurları mümkün olabilecek en alt düzeye indirmede aradıklarını söyleyebiliriz.

⁴⁸ William Morris, *Hiçbiryer'den Haberler*, Çev. Bahadır Sina Şener-Kerem Karaerkek, Kaos Yay., İstanbul, 2002, ss. 50-52

⁴⁹ a.g.e., ss. 56

⁵⁰ Ana Britannica, "Ütopya", Ana yay-Encyclopedia Britannica, C: 31, İstanbul, 1994, s. 84

Bir yanda gerçek toplumsal yaşamın olumsuz yanları, diğer yanda bunlara tepki olarak ortaya çıkan idealist ütopyaların her şeyi mükemmel kılma ya da olabilecek en iyi düzeye getirme vaadiyle birlikte önerdiği tek biçimci, katı, otoriter düzenler söz konusudur.

“Eğer Venedik Ortaçağ pratiğinin en yüce ürünüyse, kentsel topluluğun kuruluş ve düzenlenmesi bakımından, Utopia da belki geç Ortaçağ düşüncesinin en bütünlüklü örneğidir. Ancak kim Venedik’i, Amaurote’un sıkıcı sistematik şekliyle ve yeknesaklığıyla değiştirir? Ve yine kim Amaurote’un sivil terbiyesini ve ılımlılığını Venedik’in zengin ticaretinin ve şenlikli sanatının altında yatan gizli tiranlıkla, şüphe ve nefretle, suikastler, tecavüzler ve cinayetlerle değiştirir? Kentsel yerleşme yoluyla medeniyetten medeniyete geçen kusurlar, her iki şehirde de hala görünüyordu.⁵¹

Mandeville “Arıların Masalı”nda, bünyesinde kötülük sahibi fertleri de barındıran ama sosyal hayatın işleyişinde uyumu yakalayabilmiş bir toplumla; herkesin melekler gibi tertemiz olduğu ama sosyal uyumu yakalayamayan, bu sebeple de kaosa sürüklenen bir başka toplumu kıyaslayarak asıl olanın sistem ve onu oluşturan kurumlar olduğunu ispatlamaya çalışır. Fourier’ nin “Falansterler” inde belki de daha da ileri gidilerek, insanların toplum yaşantısı içerisinde birbirlerine karşı düzenledikleri entrikaların, mükemmel bir toplumda sosyal ahengin kurulabilmesi açısından gerekli bile sayıldığını görüyoruz. *Somuç olarak ütopyaların, genelde mevcut toplum yapısına ve mevcut kurumlara tepki olarak kaleme alındıklarını; buna karşılık ferdi kötülüklerin, kurulması önerilen yapı içerisinde –tamamıyla ya da kısmen- giderilebilirlikleri ya da giderilme gereklilikleri hakkında değişik yaklaşımlar sergilediklerini söyleyebiliriz.*

2.1.4. Ütopya ve İdeoloji

İdeoloji kelimesi Larousse’da “siyasi ve toplumsal bir doktrin meydana getiren ve bir hükümetin, bir partinin, bir sosyal sınıfın v.b. hareketlerine yön veren düşünce ve görüşler sistemi” olarak tanımlanır.⁵² Aynı kaynak, siyaseti ise “Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı” olarak tanımlamaktadır.⁵³ Bu durumda

⁵¹ Lewis Mumford, “Utopia Karşısında Venedik”, Çeviren Fatma Karaören, Defter Dergisi, Metis Yay., S: 1, İstanbul, Ekim-Kasım 1987, s. 48

⁵² Meydan-Larousse, “İdeoloji”, Meydan Yay., C: 6, İstanbul, 1973, s. 213

⁵³ Meydan-Larousse, “Siyaset”, Meydan Yay., C: 11, İstanbul, 1973, s. 399

ideolojinin, direk biçimde sosyal ve yönetsel koşulların düzenlenmesiyle ilgili bir kavram olduğunu söyleyebiliriz.

Ütopyaların, yazıldıkları dönemde mevcut bulunan siyasal ve sosyal koşullara ve bunları ikame eden kurumlara tepki şeklinde ortaya çıkarak alternatif yeni düzenlemeler önerdikleri dikkate alındığında, ideoloji ve ütopya arasındaki bağ netleşmektedir. Prof. Dr. Ümit Meriç'e göre hemen hemen bütün ütopyalar sosyal ve politik ütopyalardır. Çünkü politika ve sosyal organizasyon, insanın hürriyetini ve gücünü kullanabileceği alanlardır. Platon, More, Campanella, Harrington, Fenelon, Fourier, Cabet, Wells ve diğer birçoklarında gerçek bilgiye dayanan bir üst politika hedeflenmektedir.⁵⁴ "Demek ki ideoloji ve ütopya düşüncesinde gerçeklikle ilgili soru tekrar ortaya çıkmaktadır. Her iki tasarım da düşüncenin karşılığının gerçeklikte bulunması gerektiği talebini içermektedir."⁵⁵

"Her ne kadar iyimserliği içinde barındırsa da, her bir ütopyanın varolanı yıkmaya dönük tepkisel bir yaklaşımı olduğunu belirtmeliyiz. Bu yıkımla ilgili olarak da, bir defada yıkılanın yerine yine bir defada yenisinin kurulduğunu görmekteyiz. Ne süreç ne de çözümün gelişimi ile ilgili anlatıma gidilmektense, ürünün/sonucun bitmiş halini görmekteyiz."⁵⁶

Ütopyalar her ne kadar var olandan kopuk, ayakları yere basmayan kurgular üretseler de insanların ufuklarını açmaları ve onlara geleceğe dair hedefler göstererek ümit vermeleri bakımından gerçeklikle bir köprü kurmuş olmaktadırlar. Varolandan duydukları rahatsızlık, onlara devrimci bir potansiyel kazandırmakta, devrimleri meydana getiren zihinsel birikime katkıda bulunmalarını sağlamaktadır.

"Mannheim, *Ideology and Utopia*'da ütopyaların devrimci karakterini vurgulamaktadır. Çünkü, böylesi bir düşünsel yapı değişime de güçlü bir araçtır. Ütopyaların üretilmediği süreçler ise devrimlerden sonra durulmuş bir çağın göstergesidir."⁵⁷

Bilimsel Sosyalizmin kurucuları olan Marx ve Engels her ne kadar kendilerinden önce ortaya atılan sosyalist fikirleri ütöpik olmakla eleştiriyor ve

⁵⁴ Ümit Meriç, "1995-1996 Öğretim yılı ders notları"

⁵⁵ Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, Çev. Mehmet Okyayuz, Epos Yay., Ankara, 2002, s. 122

⁵⁶ Sevinç, a.g.m., s. 34

⁵⁷ a.g.m., s. 35

kendilerinin bu fikirleri, ayağı yere basar hale getirdiklerini savunuyor olsalar da gerek kendilerinden önceki, gerekse sonraki sosyalist ütopyaların sosyalizmin fikri gelişimine olan katkıları inkar edilemez boyutlardadır. Bu sebeple söz konusu ütopya yazarları sosyalist hareketler ve yönetimler tarafından daima minnetle anılmışlardır.

“Campanella, kendi ütopyasında ileri sürdüğü görüşlerin çoğunu More'dan alır. More'da olduğu gibi Campanella'da da, Güneş Beldesi'nin tüm yurttaşları, ülkenin varını yoğunu tambir eşitlikle paylaşarak, birlik içinde yaşarlar. Yemekler ortak sofrada yenir. Güneş Kentlilerin evleri, odaları ve tüm eşyaları ortaktır. Moskova'da bir parka dikilen sütunda, Ekim Devrimi'nden önce Marxizm'e katkıda bulunan on düşünürün adı vardır. Bu anıtta, Thomas More ile birlikte Campanella'nın da adının bulunmasının nedeni budur herhalde.”⁵⁸

Morris'in “Hiçbir Yerden Haberler”ini “ütopyaların en güzeli ve sosyalizmin büyük klasiklerinden biri sayan yazarlar vardır.”⁵⁹ Aslında liberal demokrat bir anlayışa sahip olan ütopya yazarlarından Harrington, “Marx'ın ve tarihi maddeciliğin öncüsü değilse de, tarihte ekonomik faktörlerin büyük önemini tanıyan düşünürlerden biridir”.⁶⁰ “Louis Sébastian Mercier'in L'An 2440 (1770; 2440 yılı) adlı yapıtıysa devrimci görüşlerin habercisiydi.”⁶¹

Ütopycılar, ideologlar ve politikacılar arasındaki ilişkiyi özetlemek gerekirse; ütopycıların kendilerince daha iyi bir dünya düşlediklerini, ideologların bu daha iyi dünyaya ulaşmanın teorilerini-yollarını aradıklarını ve politikacıların bu yollar üzerinde yürüyerek teoriyi pratiğe aktardıklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte ütopya teorilerinin pratik gerçekliğe yansımalarının, kendilerine umut bağlayanlarca beklenen sonucu veremediği görülmektedir. Bunda pratisyenlerin her zaman teorisyenler kadar samimi niyetli olamamaları ya da iktidarın nimetlerine kapılarak ideallerinden sapabilmelerinin etkisi olduğu gibi, bizzat ütopik teorilerin doğasından kaynaklanan yanlışlıkların da etkisi olmuştur. Dirijist ve disiplinci öneriler uygulama alanı bulduklarında insanlığa –iddia edildiği gibi- mutluluk değil, distopyalarda da dile getirildiği şekilde mutsuzluk getirmiştir.

⁵⁸ Urgan, a.g.e., s. 89-90

⁵⁹ Urgan, a.g.e., ss. 93

⁶⁰ Ümit Meriç, “1995-1996 Öğretim yılı ders notları”

⁶¹ Ana Britannica, “Ütopya”, Ana Yay.-Encyclopedia Britannica, C: 31, İstanbul, 1994, s. 84

“Ütopyanın düşlediklerinin çoğu gerçekleşmiştir, ama onun tasarladığından bütünüyle farklı bir anlayışta olmuştur bu; ütopya için mükemmeliyet olan şey bizim için kusurdur, onun kuruntuları bizim belalarımızdır. Lirik bir tonda hayallediği toplum tipi, kullanıcısı olan bizlere hoşgörülmez görünür.”⁶²

2.2. Ütopyanın Tarihçesi, Gelişimi ve Ütopya Literatürü

“Ütopya'nın kimliği” başlığı altında da belirttiğimiz gibi Ütopya kelimesini iki ayrı eski Yunanca kelimeyi bir araya getirerek oluşturan ilk kişi İngiliz devlet adamı ve yazar Sir Tomas More'dur; ama bu alanda ondan önce eser vermiş olan birçok yazara rastlamak mümkündür. More'un kendi kaleme aldığı esere verdiği isim, ondan itibaren bu eserin de ait olduğu türe verilen genel bir isim olarak kabul görmüştür. William Morris'in “News From Nowhere (Olmayan Yerden Haberler)” deki “Nowhere (Olmayan Yer)”i, Samuel Butler'in tersten yine “Nowhere” olarak okunan “Erehwon”u ya da çocuk hikayesi Peter Pan'ın “Neverland”i ‘Ütopya’ kelimesinin farklı ifadeleridir; ama bunların hepsi sadece ütopya adı verilen tarzda yazılmış birer eser ismi olarak kalmışlardır.

“Her şeyin iyi olduğu yer fikri çok eskidir. Milattan önce 2. bin yılda Sümer destanı Gılgamış'ta dünyevi bir cennetin tasvirini görürüz. Karganın sesi duyulmaz, ölüm kuşu (baykuş) ölümü çağırmas, aslan kükremez, kurt kuzuyu parçalamaz, kumru yas tutmaz, dul yok, hastalık yok, yaşlılık yok, ağlama-dövünme yok. Homer, Odysse'deki Eliza tarlalarını tasvir etmiştir. Lucian bunu daha yumuşak ve komik bir tarzda yapmıştır. Hesiod'da (aynı zamanda Pindar ve Horas da) nimet verilmiş Yunan mitinin muhtelif versiyonları vardı. Hıristiyanlık, Aziz Agustin'in ifadesinde (dünyevi şehrin karşıtı olarak) kazanılmış bir cennetin nosyonunu dayatmıştı ve en az ondan sonraki bin yıl içinde hem resmi hem popüler edebiyatta ilahi hükümdarlık mümkün olan hedeften daha fazla bir şeydi. Kilise, mümini oraya gitmek için kutsal hayatlara yönelmeye teşvik etti. Popüler kavram, cennet görünümleri ve oradaki seyahatler üzerine kuruluyordu. Cehennem ve Araf'ın aşırı derecede caydırıcı anlatımlarından besleniyordu. Cennetlerden bir çoğu bahçeli şehirleri andırıyordu ve tasvirler maddeci bir tondaydı.”⁶³

⁶² E.M.Cioran, *Tarih ve Ütopya*, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yay., İstanbul, 1999, s. 85

⁶³ Cuddon, a.g.e., s. 957

Ümit Meriç'in Phaleas, Hippodamos ve Aristofanes'i ilk ütopyacılar olarak zikrettiğini daha önce kayda geçmiştik. Platon, kronolojik olarak bu isimlerden sonra gelmiştir. Britannica ise ütopyalardan bahsetmeye Platon'la başlar.

"Platon'un Politeia'sı (Devlet), More'dan H.G.Wells'e kadar bir çoklarına model oluşturdu. Euemeros (ü.İ.Ö.300) Hiera anagraphe (Kutsal şeylerin tarihi) adlı yapıtında ütopyik bir adadan söz etti. Plutarkhos'ta Lykurgos'un yaşam öyküsünü anlatırken ütopyik bir Sparta betimledi. Atlantis efsanesi bir çok düşsel ülkeye esin kaynağı oldu. 15. yüzyıldaki keşifler ise daha gerçekçi ortamların tasarlanmasına olanak verdi."⁶⁴

Ütopya eserlerinin altın çağı olan 15. yüzyıl ve sonrası döneme gelinceye kadar üretilmiş ütopyik çalışmalar arasında Tasso, Ovidius, St.Ambrose, St.Benedictus gibi yazarların eserlerinden de bahsetmek mümkündür. Ancak bu eserlerin ne derece ütopya kapsamında değerlendirilebilecekleri tartışma konusudur.⁶⁵ Ortaçağ Avrupa'sında görülen ideal dünyaya ulaşma çabaları, bütünüyle Hıristiyanlığa dayalı yeryüzü cennetleri kurma arayışından ibarettir.

Buna karşılık Rönesans ve coğrafi keşiflerle birlikte ütopya yazımında yeni bir döneme girildiğini görüyoruz. Rönesans, ideal site arayışlarını ortaçağda hakim olan biçimden farklı olarak ve antikitedeki Eflatuncu anlayışın da etkisiyle daha seküler bir çizgiye oturtmuştur. Bu dönem, batı dünyası için antikitenin etkisinde gelişen bir uyanış ve yeni arayışlara yelken açma dönemidir. "Rönesans, bilgin için, eskiçağ bilgilerinin yenileştirilmesi, hukukçular için de, eski adetlerimizin hercümerci üzerinde nurun parıldamasıdır."⁶⁶ Öte yandan daha önce eski dünyaca bilinmeyen kıtaların keşfi ve bunun sonucu olarak alışıl gelmiş olanlardan çok farklı medeniyet biçimleriyle karşılaşılması, özellikle keşifleri gerçekleştiren batı dünyasının aydınlarında bir fikri hareketlenmeye yol açmıştır.

O dönemde batı dünyası genel bir tıkanmışlık sorunuyla pençeleşmektedir. Tarih boyunca hiçbir dönemde kendi kendisine yetememiş ve geleneksel doğunun sahip olduğu zenginlikleri kontrol altına alarak kendi iç sorunlarından çıkış yolu

⁶⁴ Ana Britannica, "Ütopya", Ana Yay.-Encyclopedia Britannica, C: 31, İstanbul, 1994, s. 84

⁶⁵ Somay, a.g.m., ss. 3-4

⁶⁶ Jules Michelet, Rönesans, Çev. Kazım Berker, M.E.B. Yay., İstanbul, 1996, s. 3

aramaktan vazgeçmemiş olan batı dünyası-ki İskender'in, Roma'nın ve kilise tarafından organize edilen Haçlı Seferlerinin doğuya yönelmelerinin arka planında hep bu arayış vardır-, Akdeniz'deki kontrol gücünü tam anlamıyla Müslümanlara kaptırdıktan sonra kendileri açısından karanlık bir çağ olan ortaçağa gömülmüştür. Ticaretin bitme noktasına geldiği, tarıma dayalı bir ekonominin hüküm sürdüğü, merkezi krallıkların zayıflayıp her yanda yerel derebeyliklerin ön plana çıktığı bu dönemde düzenlenen deniz aşırı seferlerde aslında Osmanlı engelini arkadan dolaşarak Hint adalarına ulaşma ve buralardaki zenginliği ele geçirerek iç sorunları bir çözüme bağlama amacına yönelikti. Söz konusu deniz aşırı seferlerin Hint adaları yerine o güne kadar eski dünya açısından tarih dışı kalmış yeni kıtaların keşfiyle neticelenmesi, batı medeniyeti açısından sömürü hedefini umulandan farklı ancak belki de daha karlı bir alanda gerçekleştirme imkanı doğurmuş oldu.

İşte böyle bir ortamda daha önce haberdar olunmayan medeniyetlerle ve onların zenginlikleriyle tanışılması, çözüm arayışı içerisindeki batı medeniyetinin aydınlarına yeni ufuklar kazandırmış, yeni hayal dünyalarının kapılarını açmış oldu. Thomas More ve onu izleyen ütopyacılar hayali dünyalarını hep bu deniz aşırı seferlerde tesadüf eseri rastlanan yeni dünya adaları ya da gizli memleketleri üzerine kurdular.

Bu ütopyalar; ortaçağ Hıristiyan din adamlarının hayallerindeki tanrı krallıklarından ve batı medeniyetinin geleneksel -dış zenginlikleri sömürerek refaha ulaşma- idealinden farklı olarak kendi kendine yeten, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan kesin ve kalıcı çözüme ulaşmış toplum modelleri öngörüyordu. Yine bu ütopyalarda "kentin bizzat kendisi akılcı bir yaratı olmakta ve ortaçağ kentlerinin keyfiliği ve kaosuyla zıtlaşan bir şekilde, plan tahtası üzerinde yoğrulduktan sonra ortaya çıkmaktadır."⁶⁷

More'un "Ütopya"sını izleyen dönemde; Rabelais'nin "Telem Manastırı", Antonio Francesco Doni'nin "I mondi (Dünyalar)", Francesco Patrizi'nin "La citta

---

⁶⁷ Ernst Bloch, "Bir Rönesans Filozofu-Tommaso Campanella", Çeviren M.A.K., Gergedan dergisi, S:13, İstanbul, Mart 1998, s. 181

felice (Mutlu Ülke)", Samuel Hartlib'in "A Description of the Famous Kingdom of Macaria (Macaria'nın ünlü krallığının bir tasviri), (Tommaso Campanella'nın "La cite del sole (Güneş Ülkesi)", Francis Bacon'ın "Nova Atlantis (Yeni Atlantis)", Cyrano de Bergerac'ın "Güneş Devletine Seyahatler", James Harrington'un "The Commonwealth of Oceana (Oceana Devleti)", Gabriel de Foigny'nin "Terre australe connue (Bilinen Güney Toprakları)", François Fenelon'un "Les aventures de telemaque (Telemachus'un başından geçenler)" isimli yapıtları genellikle hümanist temaları işleyen, özel mülkiyet yerine ortak mülkiyet öneren, felsefi ve dini olarak aydınlanmış toplumlar ve sade bir yaşam tarzı ortaya koyan ütopyalardı. Bunlarda zaman zaman yeni çağla birlikte ortaya çıkarak gelişen dini Püriten akımın etkilerini görebilmek de mümkündür.

Bu dönem eserlerinden Swift'in "Gulliver's Travels (Gülliver'in Seyahatleri)" isimli yapıtı olmayan dünyalar tasarlarken sadece varolanı hicvetmesi ve sorunlara çözüm bulma arayışı göstermemesiyle ütopyalardaki genel eğilimin aksi bir tarz benimsemiştir. Montesquieu'nun Acem mektuplarındaki Trogloditlerini, Morelly'nin Tabiatın Mecellesi'ni ve Restif de la Bretonne'un Megapatagon'larını da aynı dönem ütopyaları arasında sayabiliriz.

Ölçülebilirlik, denetlenebilirlik, test edilebilirlik ve önceden kestirilebilirlik ilkelerine dayalı rasyonel bilim anlayışı, aydınlanma döneminden itibaren tesirini sosyal alanda da göstermeye başlamıştı. Bu dönem sosyal bilimcilerinde gelişen, değişmez ve kesin kanunlara ulaşarak sosyal olayları kontrol altında tutabilme ideali ütopyacıların öteden beri idealize ettikleri kusursuz topluma ulaşma hayalleriyle örtüşüyordu. Böylece Aydınlanma çağı ve modern dönem, ütopyacılar açısından coğrafi keşiflerden sonra ikinci büyük atılıma zemin hazırlamış oldu.

Aydınlanma döneminden itibaren Louis-Sébastien Mercier'in "L'An 2440 (2440 Yılı)", Fourier'nin "Falansterler", G.A.Ellis'in "New Britain (Yeni Britanya), Etienne Cabet'in "Un Voyage en Icarie (İcarie'de Yolculuk)", Bulwer Lytton'un "The Coming Race (Gelecek Irk)", Renan'ın "Caliban", Thomas Spence'in "Description of Spensonia (Spensonia'nın Tasviri)" ve "Constitution of Spensonia (Spensonia'nın

anayasası)", William Morris'in "News from Nowhere (Olmayan Yerden Haberler), Edward Bellamy'nin "Looking Backward or 2000-1887 (Geriye Bakış ya da 2000-1887)", Jules Verne'in "20. yüzyılda Paris", Theodor Herzka'nın "Freiland (Özgür Ülke)", H.G.Wells'in "A Modern Utopia (Modern Bir Ütopya)", B.Shaw'ın "Mathusalen'e dönüş", Huxler'in "Dünyaların en iyisi" ve B.F.Skinner'in "Walden iki" isimli eserleri önde gelen ütopyalar olarak belirmiştir. Bu eserlerde genellikle devrimci görüşler, mevcut ekonomi düzenini eleştiren ve felsefe ağırlıklı hayat tarzını öne çıkaran yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Voltaire'in bir bölümünde Eldorado isimli hayali bir ülkeden bahsettiği "Candide"i ise aynı dönemde yazılan, ancak diğer ütopyaların kusursuzluk arayışlarına karşı hiciv niteliği taşıyan farklı bir ütopyadır.

20. yüzyıla gelindiğinde, insanlığı refaha kavuşturacağı istikametinde kendisine bağlanan umutları boşa çıkaran modernizme yönelik gittikçe artan eleştirilere paralel olarak ütopyalara yöneltilecek eleştiriler de artmış ve ters ütopyalar ortaya çıkmıştır. Jack London'un "Iron Heel (Demir Ökçe), Yevgeni Zamyatin'in "Mıy (Biz)", H.G. Wells'in "Gelecek Günlerin Bir Öyküsü" ve "Uyuyan Uyanınca", E.M. Forster'in "Makinanın Sonu", Aldous Huxley'nin "Brave New World (Cesur Yeni Dünya)" ve "Ape and Essence (Maymun ve Öz), George Orwell'in "Nine-Teen Eighty-Four (Bin Dokuz Yüz Seksen Dört)" ve "Animal Farm (Hayvan Çiftliği)", Kurt Vonnegut'nun "Kendi Çalar Piyano", Ray Bradbury'nin "Fahrenheit 451", ve Anthony Burgess'in "Otomatik Portakal" isimli eserleri bu tarzda verilen en ünlü örnekler olarak göze çarpmaktadır. "Otomatik Portakal"da genel olarak toplumu içine alan bir distopya betimlemesi yapılmamış olsa da, bireylerin suç işlemedikleri bir toplum modeline ulaşma arzusu doğrultusunda geliştirilen farklı bir ıslah etme yönteminin ortaya çıkarabileceği çarpıklıklar konu edilmiştir. Bu arada H.G. Wells'in hem bir ütopya (Modern bir Ütopya) hem de bir distopya (Gelecek Günlerin Bir Öyküsü – Uyuyan Uyanınca) yazarı olarak dikkat çektiğini belirtmek gerekiyor. Aynı şekilde, Huxley' de kaleme aldığı iki distopyayı (Cesur Yeni Dünya - Maymun ve Öz), "Island (Ada)" isimli bir ütopyayla taçlandırmıştır. Bu durumu, her iki yazarın da bir yandan gelecek günlerin güzel olacağına dair umut taşımaları ve insanlara bu hedefi göstermeleri; diğer yandan gelecek günlerin kötü olması endişesini de içlerinde taşımaları ve bu konuda insanları uyarmak istemeleriyle açıklayabiliriz.

2.3. Ütopya Biçimleri

Ütopyayı bir kavram olarak ortaya çıkaran nitelikler ve bir tarz biçiminde gelişimini sağlayan ortak noktalar-özellikler olduğu gibi bu alanda verilmiş olan eserleri birbirinden ayıran, her esere kendi rengini veren farklılıklara-zenginliklere de rastlanabilmektedir. *Dolayısıyla, ütopyaların ortak özellikler taşımakla birlikte tek bir kalıptan çıkmışçasına bir örnek olmadıklarını belirtmek gerekiyor. Aksine bu alanda üretilen eserler, farklı insanların kendi içinde buldukları şartlarda, sosyal-kültürel ve ekonomik koşullarda gelişmiş farklı hayal güçleriyle zenginleşen renkli bir literatür oluşturmuştur.*

Ütopyaların tamamına yakınının edebi eserler olarak kaleme alındıklarını, buna karşın bazı ütopyaların edebi olmayan ya da -estetik değerleri bakımından- edebi yönleri tartışılabilir nitelikte değerlendirilebileceklerini “Ütopya ve Edebiyat” başlığı altında incelemiştik.

Bunun yanı sıra ütopyaları yazılış amaçları bakımından kendi içlerinde üç kısma ayırabiliriz:

a- Lewis Mumford tarafından “kaçış ütopyaları” olarak adlandırılan ve hemen hiçbir mantıksal dayanağa tutunma kaygısı gözetmeksizin yazarının hayalindeki cenneti yansıtan ütopyalar. “Ütopyalarda Tepki” konusu içinde, mükemmel kurumlarla mükemmel insanlara ulaşabileceğini savunduğundan bahsettiğimiz ütopyalar genellikle bu kısımda değerlendirilebilirler.

b- Daha ciddi bir yaklaşımla kaleme alınmış, topluma gelecek için yön verme, hedef gösterme kaygısı taşıyan kurucu ütopyalar. Bu ütopyalar da diğer tüm ütopyalar gibi yazıldıkları dönemin gerçeklerinden kopuk durumdadırlar. Ancak hitap ettikleri kitlelere yön verebilme ve bir model sunabilme adına kendilerini belli bir mantıksal tutarlılığa dayandırma çabası göstermektedirler. Bu çaba onları ister istemez daha gerçekçi bir çizgiye çekmekte ve “Ütopyalarda Tepki” konusunu işlerken

bahsettiğimiz gibi, kurumlar mükemmel olsa bile toplumu oluşturan fertlerin mükemmelleşemeyeceğini kabule zorlamaktadır.

c- Mevcut toplum yapısı ve toplumsal kurumlar yerine alternatif öneriler sunarken, önerilerinden ziyade tenkit vurguları ön plana çıkan ütopyalar. Bunlara “Tenkitçi Ütopyalar” diyebiliriz.

Bazı ütopyalar, bu sınıflandırmalara temel teşkil eden özelliklerden bir kaçına birden sahip olabilir, dolayısıyla da birkaç kısımda birden değerlendirilebilirler. Örneğin Platon’un “Devlet”i, More’un “Ütopya”sı, Wells’in “Modern Bir Ütopya”sı hem tenkitçi hem de kurucu yönleriyle dikkat çekerlerken, Morris’in “Hiçbir Yerden Haberler”i, “Kaçış Ütopyası” ve “Tenkitçi Ütopya” özelliklerini bir arada yansıtmaktadır.

Bu ütopya biçimlerinin yanı sıra, aslında ütopyalara tepki olarak gelişen, ancak ütopya geleneği içinde değerlendirilen ve “Ters Ütopya” ya da “Distopya” olarak adlandırılan⁶⁸ bir başka biçim daha vardır. Bu konuyu müstakil bir başlık altında daha detaylı olarak ele alacağız.

Ütopya eserleri, tasarladıkları toplum modellerini çoğu kez yazdıkları dönemde dünyanın bilinmeyen bir köşesinde varlığını sürdürüyormuş gibi sunarlar. Ancak yeryüzünde halen keşfedilmemiş mekanların pek fazla kalmamış olmasından sonra hayallerini var olan dünyanın -bilinen beldelerinin- gelecekleri üzerinden sunan ütopyalar daha fazla yaygınlık kazanmıştır.⁶⁹ Mercier’nin “2440 yılı”, Bellamy’nin “Geriye Bakış ya da 2000-1887” ve Jules Verne’in “20. yüzyılda Paris” gibi eserini buna örnek gösterebiliriz. 20. yüzyılda ütopyalara tepki olarak geliştirilen ters ütopyacılık geleneğinin temsilcileri de –Biz, Cesur Yeni Dünya, Bin Dokuz Yüz Seksen Dört v.b. örneklerde görebileceğimiz gibi- genellikle bu geleneği sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte son yüz yıl içinde yazılmış olmalarına rağmen hayallerini gelecek yerine farklı mekanlar üzerine kurmakta ısrar eden ütopyalara da rastlanabilmektedir. Wells,

⁶⁸ Nail Bezel, *Yeryüzü Cennetlerinin Sonu (Ters Ütopyalar)*, Say kitap pazarlama, İstanbul, 1984, ss. 7

⁶⁹ Urgan, a.g.e., ss. 92

“Modern Bir Ütopya” sını dünyanın benzeri bir gezegende oluşturarak bu konuda orijinal bir örnek ortaya koymuştur.

Hayal ettikleri toplumu hayvanlar üzerinden dillendiren (Fabl türü) ütopyalar da vardır. Buna Mandeville’in “Arıların Masalı” isimli eseri örnek gösterilebilir. Bir ters ütopya olarak Orwell’in “Hayvan Çiftliği” eseri de aynı niteliktedir.

2.4. İdeal-Kusursuz Dünya Fikrine Tepkiler

Gerek bir takım felsefi ekol ve ideolojik yaklaşımlarda, gerekse bu ekol ve yaklaşımlardan zaman zaman etkilenmiş, zaman zaman onlara ilham vermiş ütopya eserlerinde var olan kusursuz topluma ulaşma fikri, birçok karşıt felsefi görüşün eleştirilerine muhatap olmuştur. Buna binaen konu üzerinde yürütülen felsefi tartışmalar zamanla ütopyalara karşı geliştirilen ters ütopyalarla yeni bir açılım da kazanmıştır.

Dünyada iyiliklerle kötülüklerin bir arada var oldukları ve iyilikleri artırarak kötülükleri azaltmak için çalışmanın, bunu sağlayacak sistemler kurmanın gerekliliği üzerinde tüm felsefi ve ideolojik yaklaşımların hemfikir olduklarında şüphe yoktur. Problem, bu yönde yürütülecek çabanın toplum hayatında var olan kötülükleri, yanlışlıkları, hatta aksaklıkları bütünüyle ortadan kaldırmanın mümkün olduğu ya da olmadığı sorunsalı üzerinde yoğunlaşmaktadır. İyilik-kötülük, doğruluk-yanlışlık, güzellik-çirkinlik, fayda-zarar ve adalet-zulüm gibi kavramların içlerinin farklı dünya görüşlerince farklı şekillerde doldurulmasından kaynaklanan tartışmalar ise ayrı bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. *Özetle her dünya görüşünün farklı bir ideal dünya tasarısının var olduğunu ve bu ideal dünyalara ulaşıp ulaşılamayacağı konusunda da muhtelif tartışmalar yürütüldüğünü söyleyebiliriz.*

Ahiret inancını içeren din eksenli görüşler genel itibarıyla; dünyanın iyilik ve kötülükleri bünyesinde bir arada barındıran bir imtihan sahası olduğu, insanoglunun da aynı şekilde bir yandan iyiliğe diğer yandan kötülüğe meyilli

–her iki potansiyele de sahip- bir varlık olduğu temel kabulü üzerinde birleşirler. Buna göre her insan, dünyadaki iyiliklerle donanarak kötülüklerden uzak durmakla vazifelidir ve bu vazifeyi yerine getirerek iyiliğe katkıda bulunanlar ölümden sonra sadece iyiliklerin-güzelliklerin bulunduğu ideal ve kusursuz cennette ödüllendirilirken, kötülüğe katkıda bulunanlar ölümden sonra sadece kötü muamelenin, acı ve ıstırabın mevcut olacağı cehennemde cezalandırılacaklardır. Buna karşın mutlu, kursuz ve ideal toplum yaşantısına dünyada ulaşma, yeryüzü cennetleri kurma türünden umut taşıyanlar daha çok ölümden sonra yaşam inancına sahip olmayan düşünsel akımlar arasında yaygınlaşmıştır.* Özellikle fizik yasalarının keşfinde sağlanan atılımlar ve buna bağlı olarak teknoloji alanında kaydedilen gelişmeleri takip eden modern dönemde materyalist ve pozitivist sosyal bilim çevrelerinde; fizik dünyada olduğu gibi sosyal alanda da değişmez yasaların var olduğu, bunların keşfedilerek akılcıca ve olumlu değerlendirilmesi halinde sosyal hayatın ideal-kusursuz biçimde düzenlenebileceği anlayışı gelişmiştir. Zaten yeryüzü cennetler kurma hayaliyle hayat bulan ütopya yazımının da bu dönem şartları altında ivme kazandığı görülmektedir. *Ortay çıkan tablo, bu dönemde güç kazanan sosyal yönlü felsefi akımların ütopyalara malzeme sağladığı, ütopyaların ise bu felsefi akımların ufkunu açarak onlara ilham verdiği şeklinde özetlenebilir.* Modern dönem konusunu üçüncü bölümde daha detaylı biçimde inceleyeceğiz.

Dünyanın mümkün ihtimaller içerisinde en iyisi olduğunu, var olan hiçbir şeyin bulunduğu halden daha iyi olabilmesinin mümkün olmadığını savun filozoflar içinde Leibniz öne çıkmaktadır. Onun felsefesine göre her şey belli bir amaç için yaratıldığına göre bu amacın gerektirdiği en uygun şekle sahiptir. Ütopya yazarlarının büyük çoğunluğu ve aydınlanmayla filizlenip modern dönemde gövdesini oluşturmuş birçok siyasi-ideolojik akımın teorisyenleri ise bu kaderci anlayıştan farklı olarak dünyanın mükemmel olmadığı ama mükemmel bir hale dönüşebileceği –hatta

* Bununla birlikte ölümden sonra yaşam inancını benimseyen ya da benimsemeyen her düşünsel akımı aynı kategoride değerlendirebilmek de mümkün olmamakta; kendisine dini anlayışı referans gösteren bazı filozofların dünyada mükemmelliğin yakalanabileceğini savduklarına ya da dünyada kusursuz-ideal yaşama ulaşma hayallerine seküler temelli düşünsel akımlardan tepki gösterildiğine de rastlanmaktadır. Ortaçağ Avrupa'sı Augustinus'un "Tanrı Devleti" isimli esri başta olmak üzere dünyada Hıristiyanlığa dayalı cennetler kurma amaçlı ütopyalara sahne olmuştur. Farabi'nin "Medinetül Fazıla" isimli eseri ise aynı türden arayışlara nadiren de olsa rastlanan İslam dünyasından çıkmıştır.

kaçınılmaz olarak dönüşeceği- görüşünü savunmuşlardır. Bu görüşlerin karşısında dünyanın insanlar için ne geçmişte ne şimdi ne de gelecekte mükemmel bir yer olamayacağını savunan filozoflardan bahsedildiğinde ise akla ilk gelen isim Spinoza olmaktadır.

“Bir zorunluluk felsefesi olarak, Spinoza felsefesinde, insan, tabii ve sosyal belirlenimler altında, bunların genel kabulüne dayalı bir özgürlükten yararlanabilir. Bu düşünce, ideal düzenleri, dolayısıyla da ideal düzen arayışlarını reddeder; çünkü evrensel düzen ve evrensel akıl ulaşılamayacak bir yerdedir, insani düzen adına onlardan medet umulamaz. Geriye insani olan hiçbir şeyi aşmayan, tutkuların karşılıklı olarak birbirlerini dengelediği, gerçek insan topluluklarına en uygun ölçülü düzen kalır.”⁷⁰

Ancak Spinoza'nın hiçbir şeyin insan için kusursuz olamayacağına dair yaptığı bu çıkış Leibniz'in her şeyin kusursuz olduğuna dair yaptığı çıkış gibi kaderci nitelik taşımamaktadır. “Spinoza determinist bir filozoftur ve insanı zorunlulukla kuşatır, ama alına geleceğini yazdırmaz ve kadercilikle uzaktan yakından ilişkisi yoktur.”⁷¹

Yeryüzü cennetleri kurma ideallerine ters bakan düşünürler söz konusu olduğunda Voltair'e ve temelde Leibniz felsefesine hiciv olarak kaleme aldığı eseri *Candide*'e değinmek zorunlu hale gelmektedir. Eser bir yandan dünyanın mükemmel olmadığını ve olamayacağını ispat etmeye çalışırken diğer yandan içeriğinde Eldorado isimli hayali bir mutluluk beldesini –bir ütopyayı- da tasvir ediyor olması bakımından ilginçtir. Voltaire, hikayenin kahramanlarından Pangloss'un dilinden “Eşyanın başka türlü olamayacağı kanıtlanmıştır. Çünkü her şey belli bir amaç için yaratılmış bulunduğuna göre, her şey zorunlu olarak en iyi amaç içindir (...) her şeyin iyi olduğunu söylemiş olanlar ahmakça bir söz söylemişlerdir; çünkü her şeyin en iyi halde olduğunu söylemek gerekirdi”⁷² sözleriyle özetlediği bu felsefeye karşın dünyada ne tür kötülöklere rastlanabileceğini abartılı biçimde sayıp dökerken kendisi de bir ütopya üretmeyi ihmal etmemiştir.

⁷⁰ Cemal Bali Akal, “Spinoza ve Ütopyanın Sonu: Zaruretler İçinde Hürriyet”, *Parşömen*, C: 2, S: 3, İstanbul 2001, s. 13

⁷¹ a.g.m., s. 14

⁷² Voltaire, *Candide*, Çev. Nahid Sırmı Örik, Sosyal Yay., İstanbul, 2001, s. 11

Romanın baş aktörü Candide –dünyada gerçekten var olan- birçok ülkeyi gezer ve bu ülkelerin her birinde korkunç felaketlerle yüzleşirken ideal toplum modelini yalnızca Eldorado denilen –hayali- ülkede bulabilir. “Eğer bu dünyada her şeyin iyi gittiği bir yer varsa orası muhakkak ki Eldorado’dur, dünyanın geri kalan kısmı değildir”⁷³. “Ülkemde ayılar gördüm; ancak insanları Eldorado’da gördüm”⁷⁴. Ne var ki Voltaire’in, ütopyasını betimlerken onu realiteden ve inandırıcılıktan **itinayla** kopardığı görülmektedir. Yani insanların yeryüzünde mutlu yaşayabilecekleri tek ülke, bir benzeri ne geçmişte var olmuş ne de gelecekte varolabilmesi imkan dahilinde bulunan hayali bir ülkedir. Bu bakımdan Voltaire’in ütopyası, klasik ütopyaların aksine insanlara ulaşmaları gereken bir yeryüzü cenneti modeli sunmak yerine bu tür projelerin ancak fantastik hikayelerde yer alabilecek gayr-ı ciddi projeler olduğu mesajını taşımaktadır denebilir. Dolayısıyla insanlık, geçmişte olduğu gibi gelecekte de mutsuzluklarla iç içe yaşamaya mahkumdur. Onu mutsuzluğa sevk edebilen tabii afetlerin dünyanın yapısında zaten mevcut olması gibi, beşeri kötülükler de insanın kendi yapısında mevcuttur. “Atmacaların hep buldukları güvercinleri yediklerine inanır mısınız? dedi (...) Peki öyleyse, madem ki atmacalar hep aynı ahlaktadırlar, neden insanların kendi ahlaklarını değiştirmelerini istiyorsunuz?”⁷⁵ Bu durumda yapılabilecek tek bir şey kalmaktadır. Karşılaşılması kaçınılmaz olan kötülükleri saçma bir iyimserlikle yorumlamaksızın ya da onlar için ağlayıp sızlayarak dövünmeden herkesin bulunduğu nokta itibarıyla iyi bir şeyler yapmak için çalışması. “Çalışma bizden üç büyük derdi; can sıkıntısını, kötü alışkanlıkları ve yoksulluğu uzaklaştırır”⁷⁶. Candide, kafasındaki problemlere çözüm olarak ulaştığı bu hayat felsefesini, yaptığı uzun yolculukların son durağı olan İstanbul’da yaşlı bir ziraatçıda bulmuştur.

2.5. Ütopya’ya Karşı Distopya

“Ütopya’nın kimliği” hakkında bilgi verirken, bu türde yazılan eserlerde özellikle güdümcülük ve disiplin anlayışlarının öne çıktığını görmüştük. Fikri ve felsefi akımlarıyla maksimum düzeyde uyum sağladığı modern döneme yönelik yirminci

⁷³ a.g.e., s. 99

⁷⁴ a.g.e., s. 122

⁷⁵ a.g.e., s. 107

⁷⁶ a.g.e., s. 165

yüzyılda giderek artan tepkilere paralel olarak ütopyalardaki bu anlayışın da “Ters Ütopya”, “Karşı Ütopya”, “Kara Ütopya”, “Anti-Ütopya” ya da “Distopya” adı verilen yeni bir akım yoluyla eleştirildiğine de aynı bağlamda değinmiştik. Bu durumda ters ütopyaların, ütopyalardaki bu dirijist ve disiplinci yaklaşıma tepki olarak ortaya çıktıkları gerçeğiyle yüzleşiyoruz.

“Hiç kuşku yok ki, ütopyalar iyi niyetten doğar. Yine de, benimsenen tek seçeneğin sıkı örgütlenme ve teknolojik donanımla takviye edilmesi olgusu, bireyin özel hayatına yer bırakmaz ve karşı ütopyalar gerçek hayatta olduğu kadar ütopyalarda da böylesi bir eğilime tepki dile getirir.”⁷⁷

Huxley, Distopya literatürünün en seçkin örneklerinden biri olan eseri “Yeni Dünya”ya, Nicolas Berdiaeff’ten yaptığı şu alıntıyla başlıyordu:

“Ütopiaların gerçekleşmek ihtimali evvelce zannedildiğinden çok fazladır. Bugün bambaşka bir dertli mesele karşısındayız: onların büsbütün gerçekleşmesini nasıl önlemeli?... Ütopialar gerçekleşebilir şeylerdir. Hayat utopialara doğru yürüyor. Belki de yeni bir çağ başlıyor, bir çağ ki aydınları, yetişkin sınıfları utopialardan kaçınmak ve utopialık olmayan daha az olgun ama daha hür bir cemiyete dönmek çarelerini düşünmeye dıalacaklardır.”⁷⁸

Kapitalist sistemin zirveye taşıdığı gelir adaletsizliği ve insanlığa mutluluk getirememesi bir yana; bu sisteme alternatif olarak ortaya çıkan, ancak yine onun gibi modern dönem ürünü olan ve dirijist-disiplinci yaklaşımlarıyla yeryüzü cennetleri kurma iddiasında bulunan komünizm ve faşizm gibi ideolojilerin yirminci yüzyılda değişik coğrafyalarda iktidara gelmeleri ve pratiklerinin hiç de teoride iddia edildiği gibi olmadığının görülmesi ters ütopyalar için zengin bir malzeme oluşturmuştur.

“Rusya’dan kaçan dindar bir aydın olan Nicholas Berdyayev, “ütopya her zaman totaliterdir, totaliterlik her zaman ütopyacıdır” diyordu. Anti-ütopyaya bir akın başladı; aynı bayrak altında beş benzemez bir araya geldi. Zamyatin gibi bir devrimci, Berdyayev gibi bir dindar, Orwell gibi bir radikal demokrat, Huxley gibi bir liberal, hepsi anti-ütopyacı oldular. 1930’lar, 40’lar, 50’ler hep bu ruh haliyle geçti; piyasada görülen tek ütopyacılar Sovyet övgücüleriydi....”⁷⁹

⁷⁷ Nail Bezel, *Yeryüzü Cennetlerinin Sonu (Ters Ütopyalar)*, Say kitap pazarlama, İstanbul, 1984, ss. 7-11’den aktarma Akın Sevinç, “Ütopyalar Üzerine Düşünmek”, Parşömen, C: 2, S: 3, İstanbul 2001, s. 33

⁷⁸ Aldous Huxley, *Yeni Dünya*, Çev. Orhan Burian, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1945, s.2

⁷⁹ Bülent Somay, “Sunuş:Zamyatin’in “Biz”i biz miyiz?”, Yevyeni Zamyatin, *Biz*, Ayrıntı Yay., 2. baskı, İstanbul, 1996, s. 11

“Ütopyanın tasarladıklarının bizim için bir bela olduğunu yirminci yüzyılın başında, anti-ütopyacılar da keşfetmişlerdi. Çünkü, belki de tarihin en büyük ütopyası olan Sovyet Devrimi, özellikle Stalin’in elinde insanlığın en büyük belasına dönüşüyordu. Ama şurası çok açık ki, bela olan yalnızca Sovyet düzeni değil, mükemmel toplum tasarımının kendisiydi.”⁸⁰

Ters ütopyalar adeta ütopyalara verilmiş bir yanıt anlamı taşımaktadır. Bireylerin hayatlarını kendilerine ait olmaktan çıkarıp onları bir bütünün şuarsuz parçaları haline getirirseniz, tüm davranışlarında şahsi inisiyatif kullanabilme hakkını ellerinden alıp doğru olduğuna kendinizce karar verdiğiniz davranışları onlara dayatırsanız ortaya sizin betimlediğiniz gibi bir mutluluk tablosu ve pembe bir rüya değil, işte böyle karanlık bir tablo ve korkunç bir kabus çıkar denilmektedir.

“Toplumların/ütopyaların bu tür kısıtlayıcı yanlarını abartarak ortaya koyan karşı-ütopyacı yazın türünün temelinde bu insanı özne olarak almak yerine hem tasarımın hem de toplumun nesnesi alınmasına duyulan öfke yer almaktadır.”⁸¹ “Zamyatin’den Orwell’a kadar bütün anti-ütopya yazarlarının gördüğü şey, ütopyanın “mutlu gelecek” tasarımının insanlığın ufkunu korkunç bir umutsuzlukla çevirdiği gerçeğidir.”⁸²

Distopyalar, ütopyalardaki dirijist ve disiplinci yaklaşımlar ile bunların dünyayı sürükleyebilecekleri karanlık koşulları abartılı bir şekilde ortaya koyarak, uyarılarını mümkün olduğunca yüksek dozajda vermeye çalışırlar. “Bin Dokuz Yüz Seksen Dört” de insanların sadece yaşantıları değil, bellekleri de denetlenmeye çalışılmaktadır. Hatta “Big Brother” düzeninin icracıları, ‘geçmiş’in somut olarak şu anda mevcut bulunmadığından, yalnızca insanların belleklerinde var olduğundan ve kendilerinin de bu belleklere hükmedebilmelerinden hareketle geçmişi de denetleyebilme iddialarıyla ortaya çıkmaktadırlar.⁸³ Kendisini ebedileştirme çabası gösteren korkunç diktatörlük, ortaçağ engizisyoncularından ve 20. yüzyılın totaliter rejimlerinden farklı olarak, aykırı görüş sahiplerinin maddeten ortadan kaldırılmasıyla yetinmemekte, önce insanların kafasından bu aykırı görüşleri silip, onları sonra cezalandırmadıkça rahat etmemektedir.

⁸⁰ Aslı Güneş, “Ütopyasız Bir Gelecekte Özgürlük Ütopyası”, *Parşömen*, C: 2, S: 3, İst., 2001, s. 52

⁸¹ Sevinç, a.g.m., s. 33

⁸² Güneş, a.g.m., s. 55

⁸³ George Orwell, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, Çev. Nuran Akgören, Can Yay., 3. basım, İstanbul, 2001, s. 201

“Sana biraz önce geçmiştekilerden farklı olduğumuzu söylemişim. Biz, zorla boyun eğilmesinden hoşlanmayız. Bize kendi isteğinle uymalısın. Biz bize başkaldıranları yok etmeyiz. Akıllarını ele geçirip değiştirir, yeniden biçimlendiririz. Oadaki tüm kötülüğü yok eder, onu yalnız görünüşte değil, tüm gönlü ve tüm ruhuyla kendi tarafımıza çeker, sonra öldürürüz.”⁸⁴

Ütopyalardaki tepkinin yazıldıkları dönemde mevcut bulunan sosyal kurumlar üzerinde yoğunlaştığından ve kurumların düzeltilmesi halinde ferdi ahlak düzeyinin de gelişeceği hatta mükemmelleşeceği yönünde ileri sürülen iddialardan bahsetmiştik. William Golding’ın “Sineklerin Tanrısı” isimli eseri, bir adaya düşerek orada kendi kendilerine büyüyen, kendi sosyal düzenlerini inşa eden çocukların dramını konu alır. Bu eser, kurumların insanları bozduğu yönünde ütopyalarda dile getirilen temel sava, kurumlardaki bozuklukların insanlarda zaten var olan potansiyel kötü eğilimlerden kaynaklandığı yönünde alternatif bir savla karşılık veren bir distopyadır. Burada çocuklar hiçbir kokuşmuş düzenin devamı niteliği taşımayan kendi düzenlerini sıfırdan başlayarak kendi kendilerine oluştururlarken, neticede ortaya çıkan tablo var olan dünyanın olumsuzluklarından farklı bir biçimde gelişmemiştir. “Böylece, Robinson Crusoe orta sınıf beyaz ataerkil düzenin ütopyasını temsil ederken, Sineklerin Tanrısı tüm insanlığı kapsayan bir distopya haline dönüşür.”⁸⁵

⁸⁴ a.g.e., s. 206

⁸⁵ Almıla Özdek, “Sineklerin Tanrısı: Ütopya Kavramının Yıkılışı ve Postmodern Çağ”, Parşömen, C: 2, S: 3, İstanbul 2001, s. 56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DİRİJİZM-DİSİPLİN
ve
MODERN DÖNEM ÜTOPYALARI

3.1. Modern Dönem

Araştırmamızın ikinci bölümü olan “Ütopya Yazımı” konusunu işlerken, ütopya eserlerinde genellikle dirijizme (güdümcülüğe) ve disipline dayanan toplum projelerine imza atıldığını görmüştük. Ütopya yazarları, rahatsız oldukları mevcut toplum yapılarına alternatif olarak kendilerince ideal toplumu meydana getirecek formülleri buluyor ve insanların ancak bunlara katı şekilde riayet etmeleri halinde mutluluğa erişeceklerini zannediyorlardı. İdeal dünyaya ulaşma hayallerine gösterilen tepki bir yana, ütopyaların en bariz özellikleri olarak göze çarpan bu tek düzelik ve tahakküm anlayışı, söz konusu eserlere yönelik tepkilerin de odak noktasını oluşturuyordu.

Aydınlanma çağında gelişen anlayış ve bunun üzerine inşa edilen modern dönem, yeniçağla birlikte fizik bilimlerde gerçekleşen atılımın sosyal bilimler alanında da yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde ön plana çıkan sosyal kuramların, tıpkı antik dönemden beri süregelen ütopyacılık geleneğinde olduğu gibi toplumsal hayatı kusursuz hale getirecek formüllere ulaşma ve bu formülleri dirijist ve disiplinci bir yaklaşımla dayatma eğilimi göstermeleri, ütopyacılık ve modern dönem kavramları arasındaki ilişkiyi dikkat çekici kılmaktadır.

Ütopya yazım geleneğinin, felsefi ve bilimsel yaklaşımlarla genel anlamda uyum sağladığı modern dönemde ortaya koyduğu örnekleri incelemeyi önce; modern dönem ile dirijizm ve disiplin kavramlarını açıklığa kavuşturarak daha iyi tanımamız gerekiyor.

Tarihsel süreç içerisinde bir zaman dilimini ayırarak onu “bir dönem” şeklinde adlandırabilmemiz için belli ölçülere ihtiyacımız vardır. Öncelikle bu zaman dilimini kendisine kadar akıp gelen ve kendisinden sonra da akıp gitmeye devam eden bir süreç içerisinde belirgin kılan kendine has özellikler olmalıdır. Elbette ki bu kendine has özelliklerin, hiçbir altyapıya gereksinim duyulmaksızın birdenbire ortaya çıkmış olmaları beklenemez. Ancak bir tarihsel dilimi ayırarak “dönem” şeklinde adlandırmamızı sağlayan, -kendine has ifadesiyle- bahsettiğimiz bu özelliklerin o

tarihsel dilim içerisinde **baskın karakter** şeklinde kendilerini hissettirmiş olmalarıdır. Bu durumda, “Modern dönem” in de kendine has özelliklerle ve bu özelliklerin baskın durumda olduğu bir tarihsel zaman dilimiyle sınırlı olması kaçınılmazdır.

Bununla birlikte, herhangi bir dönemin tanımlanmasında karşılaşılan zorluklar da vardır. Bir döneme adını yazdıran özelliklerin belli bir tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkarak olgunlaştıklarını düşündüğümüzde, bu özelliklerin gerçek anlamda hangi tarihler arasında baskın çıktıklarını netleştirmenin güçlüğü daha iyi anlaşılmaktadır. Aynı özelliklerin farklı coğrafyalarda farklı gelişim çizgileri takip edebilmeleri ise; aynı isimle adlandırılan dönemin farklı coğrafyalarda farklı zaman dilimleri içerisinde yaşanmasına ya da aynı zaman diliminin farklı coğrafyalar açısından farklı özellikler göstermesine, farklı dönemlere sahne olmasına yol açabilmektedir. Bir üçüncü problem ise aynı özelliklerin farklı coğrafyalarda, o ülkelerin kendi şartları doğrultusunda farklı biçimler kazanabilmeleri, farklı versiyonlar ortaya koyabilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla modern dönemi tanımlar, tarihsel sınırlarını belirler ve bu sınırlar içerisinde hakim olan özellikleri irdelerken; bu dönemi ortaya çıkaran özelliklerin coğrafyadan coğrafyaya **tarih ve nitelik değişimi göstererek sahneye çıktıklarını unutmamamız gerekiyor.**

Modern dönemi tanımlayıp anlayabilmenin yolunun her halükarda “Aydınlanma”yı anlamaktan geçtiğinde ise kuşku yoktur.

“Aydınlanma yorumlarının genellikle iki ana ve fakat kapsayıcı olmayan çizgide toplandığı söylenmektedir: İlk yaklaşım Cassirer’in başlattığı ve Aydınlanma’yı “yaşanan bir deneyim olmaktan ziyade” modernliğin kaynağı olarak yorumlanan bir idealar bütünü olarak değerlendirirken, ikinci yaklaşım Aydınlanma’yı Fransız devrimi ve sonrasıyla başlayan totaliteryan hareketlerin altyapısı olarak ele almaktadır.”⁸⁶

Bu açıklamadan yola çıktığımızda; Aydınlanmayı ister bir idealar bütünü olarak kabul edelim, ister siyasal hareketlerin altyapısı olarak ele alalım her halükarda

⁸⁶ Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yay., İstanbul, 1997, s. 15

tarihsel açıdan modern dönemi hazırlayan sürece tekabül ettiğini ve bu dönemin altyapısını oluşturduğunu kabul etmek durumundayız.

Sosyoloji sözlüğüne göre Aydınlanma; “Avrupa düşüncesinin, aklın, deneyimin, dinsel ve geleneksel otoritelere kuşkuyla bakmanın ve seküler, liberal ve demokratik toplumların ideallerinin tedrici biçimde şekillenmesinin vurgulanmasıyla somutlaşan dönemi” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸⁷ Britannica ise Aydınlanmayı; “17. ve 18. yüzyıllarda Tanrı, us, doğa ve insan kavramlarının yeni bir biresime ulaşmasıyla ortaya çıkan ve Avrupa’da sanat, felsefe ve siyaset alanlarında devrimci gelişmelere yol açan düşünce akımı”⁸⁸ olarak tarif ediyor. Yine bir başka tanıma göre:

“Aydınlanma (Almanca: Aufklärung, İngilizce: Enlightenment ve Fransızca: Eclaircissement veya le siècle de lumière) deyince onsekizinci yüzyılda, gerçekleşmesi ve sonuçları itibarıyla hem Amerika hem de hemen hemen Avrupa’nın her tarafında etkili olan, geleneksel olarak İngiliz Devrimi’yle başlatılıp, Fransız Devrimiyle bitirilen felsefi bir hareket ve daha da önemlisi, bu hareketin sonuçlarıyla belirginlik kazanan toplumsal ve siyasal bir sürece göndermede bulunuyoruz.”⁸⁹

Ele aldığımız tanımların genel bir değerlendirmesini yapacak olursak Aydınlanmanın; zaman olarak 17. ve 18. yüzyıllarda, yer olarak Amerika ve Avrupa’da etkisini göstermiş, dini ve geleneksel otoritelere itiraz yöneltmek bunları, insanı ve doğayı yeniden yorumlamış, neticede de sosyal, siyasal ve sanatsal yaşama tesir etmiş felsefi temelli bir hareket olduğunu söyleyebiliriz.

Sıra, temelleri Aydınlanma çağında atılıp altyapısı bu dönemde oluşturulmuş olan Modernizmin tanımlanmasına geldiğinde, Britannica’nın “toplum bilimlerinde, insan uygarlığının genellikle sanayileşme ve laikleşme aracılığıyla uğradığı ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşüm” tanımıyla karşılaşırız.

Buradan hareketle, aydınlanma çağında din karşıtlığı ve insan aklının kutsallığını temel alan yaklaşımın modern döneme damgasını vuran laik anlayışa temel teşkil ettiğini, birkaç yüzyıldan beri süregelen bilimsel gelişmelerin ise modern

⁸⁷ Marshall, a.g.e., s. 48

⁸⁸ Ana Britannica, “Aydınlanma”, Ana Yay.-Encyclopedia Britannica, C: 4, İstanbul, 1993, s. 46

⁸⁹ Çiğdem, a.g.e., s. 13

dönemde görülen sanayileşmeye yol açtığını söyleyebiliriz. *Böylelikle modernleşme; seküler temele dayanan hümanizm ve bilimsellik şeklindeki iki ayrı-bağımsız değişkenden beslenerek laiklik ve sanayileşme üzerinde belirilmiş ve sosyal, ekonomik ve siyasal dönüşümlere yol açmıştır denebilir.*

3.1.1. Modern Dönemin Tarihsel Sınırları

Avrupa tarihi açısından Ortaçağ 'dan Yeniçağ 'a geçiş çok önemli bir takım değişikliklerin hayatiyet kazanması anlamına geliyordu. Ticaretin bitme noktasına geldiği, tarıma dayalı bir ekonominin hüküm sürdüğü, merkezi otoriteler yerine yerel derebeylerinin etkinlik kazandığı ve insan aklını durağanlaştırarak bilimsel düşüncenin önüne set çeken bir din yorumuna teslim olunan bir çağdan; coğrafi keşifler yoluyla deniz aşırı sömürgelere ulaşılan, ticaretin tekrar canlandığı, merkezi otoritelerin tekrar güçlendiği yeni bir çağa geçiş, fikir hayatında da yeni hareketlenmeleri beraberinde getirmişti. Reform hareketiyle Katolik kilisesinin dünyevi tahakkümüne yöneltilen başkaldırının biçimi, aydınlanma felsefesiyle birlikte bizzat dinin varlığını hedef almaya dönüşmüştü. Neticede sermaye birikimi, bilimsel gelişmeler ve kilise otoritesinin sarsılmasıyla etkinlik kazanan seküler yaşam tarzı gibi başlıca etkenler "Batı Modernizmi"ni doğurdu. "...modernleşme Batı kökenlidir ve Batı'da modern uygarlığın doğuşuna yol açan bu tarihsel süreç, dünyanın çeşitli yerlerinde sonradan izlenen modernleşme süreçlerinden ayrı tutulmalıdır."⁹⁰

Nitekim batı modernleşmesi batı dünyasının kendi özgün şartlarının sonucu olarak ortaya çıkmışken, batı dışı dünyanın modernleşme çabalarının taklitçi bir anlayışla, adeta farklı bir bünyeden alınan organın kendi bünyesine uydurulmaya çalışılması biçiminde gerçekleştiği görülmektedir. Belki de bu yüzden "Batılı" ülkelerin modernleşmeleri çoğu kez yönetimlerin direncine karşın sivil toplum dinamiklerinin itelemeleriyle gerçekleştirilmiş, "Baticı" ülkelerin modernleşmeleri ise sivil toplum dinamiklerinin direncine karşın yönetimlerin itelemeleriyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Gelineen noktada, kendi içinden çıktığı toplumlara dahi vaat ettiklerini

⁹⁰ Ana Britannica, "Modernleşme", Ana Yay.-Encyclopedia Britannica, C: 23, İstanbul, 1994, s. 72

verememiş, hayal kırıklıklarına yol açmış olan modernitenin, diğer toplumlar üzerinde ne tür yıkıcı etkilerinin görüldüğü ise ayrı bir tartışma konusudur.

“Modernizm” le ifadesini bulan düşünce ve yaşam tarzının, baskınlığını farklı coğrafyalara göre farklı dönemlerde hissettirmesi, bütün dünya için geçerli olabilecek standart bir modern dönem çerçevesi çizilememizi imkansız kılmaktadır. Batılı olan ve olmayan toplumların modernleşme süreçlerinin gösterdiği tarihsel farklılık bir yana, batı dünyasındaki modernleşmenin dahi buradaki bütün coğrafyalar ve milletler üzerinde aynı anda gerçekleştiğinden bahsedebilmek mümkün değildir.

“Batı’da hem ekonomik, hem siyasal açıdan modernleşen ilk ülke Sanayi Devrimi’nin beşiği İngiltere’dir; Fransa ise yalnızca siyasal açıdan ilk sırada yer alır. Onları Hollanda, İsviçre, İskandinav ülkeleri, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya’nın bir bölümü ile İngiltere ve Fransa’nın denizaşırı uzantıları niteliğindeki ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda izlemiştir. Üçüncü sırada Doğu ve Güney Avrupa ülkeleriyle Batı etkisindeki Latin Amerika’dan söz edilir. Japonya Batı dışında modernleşmenin ilk örneğidir. Doğu’nun öbür büyük uygarlıklarıyla bazı Kuzey Afrika ülkeleri ayrı bir grup oluşturur. Çoğu batılılarca yok edilen ilkel toplumlardan Afrika’dakiler gibi günümüze ulaşanlarda ise modernleşme asıl 20. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır.”⁹¹

Modernleşmenin başlangıcını tespit etmek üzere ileri sürülen tarihlerin ülkeden ülkeye farklılık göstermesi gibi, aynı dönemin sonunu tayin etmek üzere ileri sürülen tarihler de ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Afrika ülkelerinin modernizme teslim oldukları ikinci dünya savaşı sonrası dönemin, birçok düşünür tarafından batı dünyasında modernizmin sona ermeye başladığı dönem olarak görülmesi dikkat çekicidir. Batı dünyası, adeta giyipte rahat edemediği bir elbiseyi çıkarıp gelişmemiş sayılan ülkelerin üzerine atmakta ve kendisine postmodern olarak adlandırılan yeni bir elbise biçiminin hesaplarına girmektedir.

“Öte yandan, modernizmin açıkça sınırları belirlenmiş bir bitiş tarihi yoktur. İkinci dünya savaşından beri gerçekleşen değişimleri tanımlamak için postmodern terimi kullanılıyorsa da, bazı düşünürler modernizmin hala sürdüğünü iddia etmekte, bazı yazarlar da, modernizmin ölümünün söz konusu tarihten çok daha önce gerçekleştiğini belirtmektedirler.”⁹²

⁹¹ Ana Britannica, “Modernleşme”, Ana Yay.-Encyclopedia Britannica, C: 23, İstanbul, 1994, s. 73

⁹² Marshall, a.g.c., s. 508

Postmodernliğin, modernlik dışında mı, yoksa onun farklı bir aşaması şeklinde mi değerlendirilmesi gerektiği tartışmaları bir yana bu yeni elbisenin batı dışı dünyaya yapısı itibarıyla modernizmden daha hızlı, rahat ve sorunsuz ihraç edilebileceği anlaşılmaktadır. Değişmeyen gerçek ise elbisenin yine batılı beyinler tarafından biçildiği, sürecin yine onlar tarafından yönlendirildiği gerçeğidir.

3.1.2. Modern Dönemin Özellikleri

Modernizmin temel prensiplerini; Rasyonellik, Sekülerlik, bilimsel yasaları kullanarak tabiatı ve toplumları ideal biçime sokma arayışı ve sanayileşme olarak belirleyebiliriz.

Yine modern dönemde, alternatif modellerle karşılaşmakla birlikte siyasi açıdan Ulus Devlet, ekonomik açıdan ise Kapitalizm ağırlıklı unsurlar olarak ön plana çıkmışlardır. Dolayısıyla bazen ulus devletin ve kapitalist ekonominin dışına çıkılarak sosyalist ya da faşist devlet, sosyalist ekonomi gibi alternatif modellere kayılmışsa da bütün bu modellerin tamamı, döneme damgasını vuran rasyonellik, sekülerlik, tabiat ve toplum üzerinde tahakküm kurma arzusu ve sanayileşme ortak paydaları etrafında birleşmeleri bakımından modernizm kapsamında değerlendirilirler.

Avrupa'da ortaçağ sonrası süreçte hayat bulan gelişmeler, gerek doğa bilimlerinde, gerekse sosyal bilimlerde yeni arayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. “ ‘Hız, rasyonellik ve ekonomiklik’ Aydınlanma Felsefesiyle birlikte ortaya çıkıyor ve bütün ideal toplum modellerinin temel bileşenini oluşturuyor”⁹³, peş peşe gelen icatlar, keşifler, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler yeniçağ Avrupa'sında doğa bilimlerinin kesin doğrulara ve tartışmasız bir nesnellığe sahip olduğu fikrini güçlendirirken, tüm doğa yasalarına vakıf olması halinde insanın tabiatı tamamen kontrol altına alabileceği ve böylece daha iyi bir yaşam standardına ulaşacağı inancı da yayılıyordu.

“Modern bilim, yani Kartezyen-Newtoncu bilim, kesinliğin kesinliği üzerine kurulmuştur. Temel varsayım, bütün doğal olguları yönlendiren nesnel evrensel yasalar olduğu, bilimsel araştırmayla bu yasaların belirlenebileceği ve bu yasalar bir kez bilindikten sonra, herhangi bir başlangıç koşulları

⁹³ Sevinç, a.g.m., s. 30

kümesinden yola çıkarak, geleceği ve geçmişi kusursuz bir biçimde öngörebileceğimiz yönündedir.”⁹⁴

“Bilim ile tekniğin birbirinden bağımsız gelişmediği, her iki alandaki gelişmelerin öbüründe yansımaları bulduğu ve bunun sanayi olayıyla geniş ve çabuk uygulama boyutuna kavuştuğu”⁹⁵ bu dönemde “Endüstri, doğa üzerine egemenlik kurabilmek için önemli bir teknik araç”⁹⁶ olarak görülecek, ardından *aynı kesin yasalara sosyal bilimlerde de ulaşılarak bu alanı da sorunsuz hale getirme idealleri gelişecektir.*

“Communitas ya da Respublica, Aristoteles ölçütü uyarınca, “kendi kendine yeten” topluluktur (Bir olan kalabalık). “Respublica’ya yaygın olarak kusursuz bir topluluk denir; ama önce kusursuz bir topluluğun ne olduğunu tanımlamak gerekecektir. Hiçbir eksiği olmayan şey kusursuzdur, eksik olan şeyse kusurlu. Demek ki, kusursuz bir topluluk ya da Respublica, bir bütün oluşturan şeydir; hiçbir biçimde bir başkasına bağlı olmayan, ama kendine özgü yasaları, meclisi, yargıçları olan ulus”⁹⁷

Zincirleme şekilde gelişen modern bilim, teknik ve sanayileşme sosyal hayatı her yönden etkilemiştir. Her şeyden önce üretim ilişkileri değişmiş, bu da demografik dönüşümlere yol açmıştır. Gelişen tekniğin daha az işgücüyle daha fazla tarımsal üretime ulaşılmasını sağlaması ve sanayiye dayalı üretim şeklinin şehirlerde yoğunlaşması, kırsal ve kentsel nüfus oranlarını tersine çevirmiştir. Değişim bununla da kalmamış, seküler bilim ve felsefe anlayışı en başta eğitim hayatına yansımış, bu da geleneksel aile yapısından ahlak anlayışına, kadın erkek ilişkilerinden tüketim alışkanlıklarına varıncaya kadar her alanda kültürel yenilikleri beraberinde getirmiştir.

“Modernleşme toplum yaşamının bütün alanlarını etkiler. Ekonomik düzeyde sanayileşme biçiminde ortaya çıkarken siyaset ve toplumsal örgütlenmede birbirinden farklı modellerle bağdaşabilir. (...) Gene de modern toplumları geleneksel toplumlardan ayıran bazı ortak özelliklerden söz edilebilir. Bu, bilgi alanının sürekli ve artan bir hızla genişlemesi, bilginin teknolojiye dönüşerek bilinçli bir biçimde üretime aktarılması, yeni ve üstün enerji kaynaklarının bulunmasıyla verimliliğin olabildiğince artırılması gibi özelliklerin temelinde insan etkinliğinin geleneksel-dinsel değerlere bağlılıktan kurtulması yatar.”⁹⁸

⁹⁴ Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İst., 2000, s. 10

⁹⁵ Korkut Tuna, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993, s. 60

⁹⁶ Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İ.Ü. Yay., İstanbul, 1985, s. 80

⁹⁷ Francisco de Vitoria, “De Jure Belli”. Jean Baumel. Les leçons de Francisco de Vitoria sur les problèmes de la colonisation et de la guerre, s. 331’ den aktarma Cemal Bali Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu*, ikinci baskı, Dost Kitabevi, Ankara 1997, s. 35

⁹⁸ Ana Britannica, “Modernleşme”, Ana Yay.-Encyclopedia Britannica, C: 23, İstanbul, 1994, s. 72

"Bu hareketin amacı, insanları, esasta "kötü", bu nitelikte "köleleştirici" olduğuna inanılan mit, önyargı ve hurafenin (dolayısıyla da bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan kurulu dinin) temsil ettiğine inanılan "eski düzen"den kurtararak, yine esasta "iyi" ve "özgürleştirici" olduğu çekincesiz kabul edilen "akıl düzeni"ne sokmaktır.(...) Dolayısıyla her türlü felsefi ve toplumsal proje akla ve akılla ya da akılda somutlaşan ilkelere yaslanmak zorundadır."⁹⁹

Ortaçağ'da Hıristiyanlığa aykırı görülerek reddedilen bilimsel araştırmalar, Rönesans ve reform hareketleri sonrasında tanrının yaratmış olduğu doğaya koyduğu fizik yasalarının keşfedilmesi anlamı kazanmışken, aydınlanma çağı sonrası gelişen modern anlayış bilimi tamamen dinden ayrı -hatta dine karşı ve alternatif- olarak sunuyordu.¹⁰⁰ *Bu durum, daha önce de işaret etmiş olduğumuz Reform hareketiyle Katolik kilisesinin dünyevi tahakkümüne yöneltilen başkaldırının, aydınlanma felsefesiyle birlikte bizzat dinin varlığını hedef almaya dönüşmüş olmasının bir sonucuydu. Böylelikle modern dönem, fizik bilimlerdeki gibi kesin yasalara sosyal bilimlerde de ulaşma, bu yasaları seküler bir anlayışla yorumlama ve bu yolla kusursuz toplum modelleri ortaya koyma arayışlarına sahne olmuştu.*

Bu arayışlar doğrultusunda Simon ve Comte "Üç Hal" yasalarıyla ortaya çıkarırken Spencer "Sosyal Evrim" kuramını geliştirmişti. Simon, idealize ettiği endüstriyel dönemde 'din adamlarının yerini bilim adamlarının alacağını' söylerken bu değişimde statülere dokunmuyor, alaşağı edilen katolik din adamlarının dokunulmazlıklarını, tartışılmazlıklarını ve kutsallıklarını aynen alıp bilim adamlarına yüklüyordu.

Frankfurt okulunun ünlü temsilcisi Adorno; modernitenin, reddettiği dinsel aklın yerine bir başka mutlak, tartışılmaz ve sorgulanamaz olanı koyarak çelişkiye düştüğünü vurgulamaktadır.

"Adorno ve Horkheimer'a göre Aydınlanma felsefesi realist bir felsefe değil, nominalist bir felsefedir. Ve Walter Benjamin'e göre de bu felsefede tek adlandırıcı insandır. Denilebilir ki Aydınlanma savaş açtığı Hıristiyan felsefesindeki her şeyi bilen ve gören tanrının yerine, her şeyi bilen ve gören

⁹⁹ Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yay., İstanbul, 1997, s. 13-14

¹⁰⁰ George Frankl, *Batı Uygarlığı-Ütopya ve Trajedi*, Çev. Yusuf Kaplan, Açılım Kitap, İstanbul, 2003, ss. 165-176

insanı geçirmiş ve insan aklının da sınırları olabileceği düşüncesini yolun ta başından reddetmiştir.”¹⁰¹

Pozitivizmin ve sosyoloji biliminin babaları olan Simon ve Comte’ un dini reddederken kendilerini kutsal bir kisveye büründürmeyi ihmal etmeyen kuramları giderek yeni din önerilerine dönüşecek, sonunda “Saint-Simon ‘Yeni Hıristiyanlık’ adlı kitap yazmaya koyulacak, Auguste Comte ise ‘insanlık dini’ nden söz etmeye başlayacaktır.”¹⁰² Aynı arayışı, aslında din karşıtlığıyla tanınan ve mevcut dinlere alternatif “akli bir din” kurmayı hedefleyen bir diğer modern dönem fikir adamı Robert Owen’ da da görüyoruz.¹⁰³

Perslerin Antik Yunan üzerine yaptığı akınla başlayan, Büyük İskender’in ve ardından Roma’lıların doğuyu işgalleri, Müslümanların Anadolu’yu ele geçirmeleri, Haçlı seferleri ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa ortalarına kadar yayılması ile devam eden Doğu-Batı mücadelesinde batılılar, tarih dışı ülkelerin sömürülmelerinden kazandığı güçle geleneksel doğu karşısında bir kez daha baskın çıkmıştı.

“Eskiçağ uygarlıkları ve dünya imparatorlukları, batının tüccarları, buharlı makineleri, gemileri ve silahları karşısında teslim oldular ve çöktüler.(...) 1848’e gelindiğinde, batılı yönetimlerin ve işadamlarının işgal etmeyi yararlı bulabilecekleri herhangi bir ülkenin batı tarafından fethedilmesinin önünde hiçbir engel kalmamıştı.”¹⁰⁴

Batı medeniyeti, tarihsel açıdan modern döneme tekabül eden 19. yüzyılda dünya hakimiyetini tam olarak ele almış durumdaydı ve Roma İmparatorluğundan yüzyıllar sonra, -üstelik bu kez ‘tarih dışı’ ülkeleri de kontrol altına alarak- kazanmış ve tarihte eşi görülmemiş boyutlara taşınmış olduğu dünya hakimiyetini sistemleştirerek bundan en akılcı biçimde yararlanmak üzere formül arayışlarına girişiyordu.¹⁰⁵

“Mevcut bilgi ve bilim kadrolarının yeterli olmadığı ve kurulmakta olan yeni ilişkileri destekleyecek yeni bilgilere ihtiyaç duyulduğu bir ortamda girişilen çabaların ve bunlara bağlı olarak elde edilen yeni bilgilerin

¹⁰¹ Martin Jay, *Diyalektik İmgelem*, Çev. Ünsal Oskay, Ara Yay., İstanbul 1989, s. 380’den aktarma Aslı Güneş, “Ütopyasız Bir Gelecekte Özgürlük Ütopyası”, *Parşömen*, C: 2, S: 3, İstanbul, 2001, s. 53

¹⁰² Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, s. 82-83

¹⁰³ Rona Aybay, *Robert Owen*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, ss. 177

¹⁰⁴ Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı*, Çev. Bahadır Sina Şener, 2. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, s. 12

¹⁰⁵ Sezer, a.g.c., ss. 15-18

sistemleştirilmesinin modern bilimler adı altında toplanması bizce daha geçerli bir açıklama olabilir.¹⁰⁶

“Sadece modern bilimler olarak adlandırılan kesin bilimler alanında değil, sosyal ve beşeri bilimler alanındaki ilerlemelerin altında da, tüm dünyaya yayılan Batılıların egemenlik arzuları, ilişkileri sürdürme çabaları ve bu yolda edindikleri ve kullandıkları zengin gözlem ve deneyimler yatmaktadır.”¹⁰⁷

Batılılar, yeni dünya halklarını katleder ve bu ülkeleri son noktasına kadar sömürürlerken başlangıçta buna ciddi ahlaki gerekçeler gösterme ihtiyacı hissetmiyorlardı. Bu halklar, Hıristiyan olmayan, günahkar ve gayr-ı medeni halklardı; Batılıların ise onlara ait zenginliklere ihtiyaçları vardı. * Mesele bu kadar basitti.

“Yerlilere gelince, fethettikleri topraklarda karşılaştıkları en az üç görkemli uygarlığı, Aztek, İnkâ ve Maya uygarlıklarını görmezden gelmeye çalışan sömürgecilerin, fethi meşrulaştırmak için sık sık sarıldıkları sav, onların insan kurban ettikleri törenler yaparak, yamyamlık, sodomi ve ensest uygulamalarına başvurarak, tabii yasaları çiğnedikleri savıdır. (...) İnsanların yakılarak kurban edilmesini seyirlik bir olay sayan batılıların, yerlilerin kurban törenleri karşısında neden dehşete düştüklerini anlamak da mümkün değildir.”¹⁰⁸

Ancak Modern dönem, her şeyle birlikte emperyalizm konusunu da tartışmaya açmıştı. Batılılar, sömürgecilik politikalarını aynen devam ettirirlerken şimdi buna ahlaki ve felsefi elbiseler biçme ihtiyacı hissediyorlardı.

O dönemin Sosyal Bilimlerine damgasını vuran kuramlar ekseriyetle, insanlığın bir tekamül süreci yaşadığı, bu sürece batılıların öncülük ettiği ve tüm insanlığın aynı yolu takip etmek zorunda olduğu tezi üzerinde birleşiyordu. Batı toplumları, gelinen noktada insanlığın o güne kadar ulaşabildiği en üst konumu işgal etmekteydiler ve bu durum doğal tekamül sürecinin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. “O nedenle ilerleme, kapitalizm kadar ‘doğal’dı. Geçmişin önüne diktiği yapay engeller kaldırıldığında ilerleme kaçınılmaz olacaktı; ve üretimin ilerlemesinin, genelde

¹⁰⁶ Korkut Tuna, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993, s. 57

¹⁰⁷ a.g.e., s. 61

* Batılıların menfaat paylaşımından kaynaklanan sorunlarla kendi içlerinde –dindaşlarına ve medeniyet ortaklarına karşı- yaptıkları savaşlarda dahi ne derece acımasız davrandıklarını düşündüğümüzde, bu gerekçelerin ne kadar göstermelik olduğu daha net anlaşılacaktır.

¹⁰⁸ Cemal Bali Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu*, İkinci baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s. 48

sanatların, bilimlerin ve uygarlığın ilerlemesiyle el ele gittiği açıktı.”¹⁰⁹ Bu durumda, neredeyse bütün dünyayı sömürgeleştirmiş olan modern batılı devletler, bu yoldan elde ettikleri zenginlik bir yana*, kendi ulaştıkları medeniyet seviyesini tüm insanlığa taşıma gibi kutsal bir misyon da kazanmış oluyorlardı.

Bazı bilim adamları ilerlemeci tarih anlayışını, ‘milat’ kavramının -yani önceli ve sonralı tarih anlayışının- ortaya atılmasıyla temellendirmektedirler. Buna göre daha önceki toplumlarda genellikle çevrimsel bir zaman anlayışı hakim durumdaydı.¹¹⁰ İnsanın tekamülünü zamana bağlayan, tarihi ilerleyen bir olgu olarak değerlendiren ve modern dönem bilim çevrelerinde zirveye ulaşan ilerlemeci zaman anlayışı ise sonradan ortaya çıkarak; Hıristiyan din adamı ve filozof Saint Augustinus’ dan Gurvitch’ e kadar birçok filozof ve bilim adamını etkilemiş, Kant, Comte, Hegel, Marx, Levi-Strauss gibi kuramcılarının kuramlarını yönlendirmişti.¹¹¹ ‘*Batı tecrübesinden yola çıkarak evrensel ve değişmez sosyal yasalara ulaşma*’ idealinden Marx ile Engels’ te etkilenecek ve diğerlerinin gibi keskin iddialara dayanan “Diyalektik Materyalizm” kuramını geliştirirken onlar da sadece batı tarihinden yola çıkacaklardı. İlerleyen zaman görüşünün yakınçağdaki temsilciliğini üstlenen “ modernlere göre dünya ilerleme üzerine kurulmuştur ve bu yüzden de geçmişteki eserler geçmişe aittir. Ama artık yeni eserler ‘yeni’ mantığı üzerinden kurulmalıdır ve daha iyidir. Çünkü ilerleyen şey (terakki eden şey) bir evvelkine göre onu aşar.”¹¹²

Modern döneme ait felsefe, fikir ve ideolojilerin meyveleri çalkantılarla geçen ve taşların henüz tam olarak yerine oturmadığı 19. yüzyılın ardından 20. yüzyılda alınmıştı ve Britanya’lı müzisyen Yehudi Menuhin, bir sanatçı olarak “Yirminci yüzyılı

¹⁰⁹ Eric Hobsbawm, Devrim Çağı, s. 258

* Batı medeniyetinin dünyaya ilerliciliği götürürken ondan sömürmeye devam ettiği zenginlik, aslında uzunca bir süre batı dünyasındaki mutlu bir azınlık tarafından paylaşılmıştı. Batılı ülkelerdeki geniş halk kitleleri de tıpkı diğer dünya milletleri gibi mutlu azınlığın kendilerine sunduğu medeniyetin bedelini sömürülerek ödüyorlardı. Batı dünyasında refahın -bir ölçüde de olsa- tabana yayılması projeleri, ancak 20. yüzyıl içerisinde uygulamaya konmuştur.

¹¹⁰ Ali Akay, Armağan, Bağlam Yay., İstanbul, 1999, ss. 51-52

¹¹¹ Ali Akay, KONU-M-LAR, Bağlam Yay., İstanbul, 1991, ss. 137-143

¹¹² Ali Akay, Minör Politika, Bağlam Yay., İstanbul, 2000, s. 51

özetlemek gerekirse, insanlığın o zamana kadar idrak ettiği en büyük umutları canlandırdığını ve bütün hayalleri ve idealleri yıktığını söyleyebiliriz”¹¹³ diyordu.

Zira bu yüzyıla gelindiğinde doğa bilimlerinde tabiatı, Sosyal Bilimlerde ise toplumları tam olarak kontrol altında tutabilecek kesin ve etkili yasalara ulaşılamadığı görülmüştü. Bu tür çabalar, tabiatın dengesini bozuyor ve toplumları hayallerdeki ideal yaşam tarzına ulaştırmak yerine felakete sürüklüyordu. Fizikçiler atomu parçalamayı başarırken, bununla bir şeyleri kontrol altına alarak insanlığa hizmet etmekten çok tabiatın dengesini bozarak –onun içerisinde var olan- toplumları yıkıma uğratmanın yolunu bulmuş oluyor; sosyal bilimciler ise kitleleri büyük acılar ve yıkımlar pahasına **ütopik** kalıplar içerisinde dondurup şekillendirmeye çalışırken idealize edilen bu kalıpların paramparça olduklarını görüyorlardı.

“Modernleşmenin çatışmalarla dolu, çoğu kez devrimci, hatta acımasız bir süreç olduğu konusunda görüş birliği vardır. Yapısı gereği dünya ölçeğinde gelişen bu sürecin yol açtığı sorunların en ciddileri de gene dünya ölçeğindedir. Her şeyden önce, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olanlar arasındaki uçurum daralma yerine genişleme eğimindedir. İkinci olarak, teknolojik gelişim insanın çevresini tahrip etmektedir.”¹¹⁴

Yeninin eskiye kıyasla daha ileri, dolayısıyla daha tercih edilir olduğu inancı da hayal kırıklığına dönüşmüştü. Tarihte doğaya ve insan toplumlarına yönelik en büyük yıkım hareketlerinin “yepyeni”, dolayısıyla da insanlığın tekamülü sürecinde “en ileri” olunacağı öngörülen dönemde gerçekleştirilmesi, ilerlemenin ne anlama geldiği ve hangi alandaki ilerlemenin ne derece tercih edilebilir olduğu tartışmalarını gündeme getirmişti.

“Herkesin, tarihin ilerlemeden yana olduğundan emin olduğu bir çağda yaşıyorduk. Bu inancın çok önemli bir siyasal sonucu vardı: İnanılmaz bir istikrar unsuruydu. Sabır yaratıyordu, çünkü herkesi işlerin bir gün, yakın bir gün, kendisi için değilse bile en azından çocukları için daha iyi gideceğine temin ediyordu. Liberal devleti siyasi bir yapı olarak makul ve kabul edilebilir kılan şey, bu inançtı. Bugün dünya bu inancı kaybetti ve onu kaybedince temel istikrar unsurunu da kaybetmiş oldu.”¹¹⁵

¹¹³ Agosti ve Borgee, 1992, s. 2’ den alıntı yapan Eric Hobsbawm, “Kısa 20. Yüzyıl”, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal yayınevi, İstanbul 1996, s. 14

¹¹⁴ Ana Britannica, “Modernleşme”, Ana Yay.-Encyclopedia Britannica, C: 23, İstanbul, 1994, s. 73

¹¹⁵ Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul, 2000, s. 26

“Yeni ve ileri teknoloji” gibi, hatta belki de ondan daha fazla hayal kırıklığına yol açan şey “yeni ve ileri ideolojiler” di. *Tarih, muhtelif modern dünya görüşlerinin insanlığa sundukları vaatlerden çok birbirlerine yönelttikleri eleştirileri doğru çıkarmış, somuçta kaybeden insanlık olmuştur.*

“Sovyet modelinin başarısızlığa uğraması kapitalizm yanlılarının, hiçbir ekonomi borsasızın işleyemez kanaatlerini doğruladı; ultra-liberal modelin başarısızlığı ise sosyalistlerin, ekonomi de dahil insani sorunların piyasasının insafına terk edilemeyecek kadar önemli olduğu şeklindeki daha da haklı çıkan inançlarını doğruladı.”¹¹⁶

“Liberalizm esasen, tedrici reformların dünya sisteminin içerdiği eşitsizlikleri ıslah edip keskin kutuplaşmaları azaltacağını vaat ediyordu. Modern dünya sistemi içinde bunun mümkün olduğu yanılması, devletleri halklarının gözünde meşrulaştırması ve onlara öngörülebilir bir gelecekte bir yeryüzü cenneti vaat etmesi bakımından aslında büyük bir istikrar unsuru olmuştur. Komünizmlerin çöküşü, Üçüncü Dünya’daki ulusal kurtuluş hareketlerinin çöküşü ve Batı dünyasında Keynes modeline duyulan inancın çöküşü; bunların hepsi de halkın, her birinin savunduğu reformist programların geçerliliği ve gerçekliğinden hayal kırıklığına uğramasının eşzamanlı yansımalarıydı.”¹¹⁷

Değişmez sosyal yasalara vakıf olarak her şeyi kontrol altına almanın mümkün olmadığı ve ilerlemenin kaçınılmazlığı görüşlerinin boşa çıkması, zorunlu olarak yeni arayışları gündeme getirmişti. İlerleme (teknik anlamda ya da bilgi birikimi düzeyinde değil, insanlığın mutluluğu anlamında ilerleme) tarihsel akışın zorunlu olarak sunacağı bir nimet olmamakla birlikte mümkün olabilirdi. Kesinlikler üzerine konuşmak ise modernizmin iddia ettiği kadar faziletli bir şey değildi.

“İlk sonuç, her türlü biçimiyle Aydınlanma’nın vazettiğinin tersine, ilerlemenin hiç de kaçınılmaz olmadığıdır. Ama bu yüzden ilerlemenin imkansız olduğunu kabul ediyor da değilim. Dünya son birkaç yüzyılda ahlaki açıdan ilerlememiştir, ama ilerleyebilirdi. Max Weber’in deyimiyle, “özel rasyonalite”, yani kolektif olarak ve akıl yoluyla varılmış rasyonel değerler ve rasyonel amaçlar yönünde ilerlememiz mümkün.”¹¹⁸ “Çıkardığım dördüncü sonuç ise, belirsizliğin harika bir şey olduğu ve kesinliğin, gerçek olsaydı, ahlaken ölmek demek olacağıdır. Gelecek hakkında kesin bilgiye sahip olsaydık, herhangi bir şey yapmaya yönelik ahlaki bir zorlama olamazdı. Bütün eylemler tayin edilmiş olan kesinlik içine düşeceği için, her türlü ihtirasın bağınımsız olmakta ve her türlü bencilliği yapmakta serbest olurduk. Eğer her şey belirsizse, o zaman gelecek yaratıcılığa, hem de sadece insanın değil, bütün doğanın yaratıcılığına açıktır.”¹¹⁹

¹¹⁶ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yay., İstanbul, 1996, s. 643

¹¹⁷ Wallerstein, *a.g.e.*, s. 9-10

¹¹⁸ *a.g.e.*, s. 10

¹¹⁹ *a.g.e.*, s. 12

Özellikle iki dünya savaşının ve umut bağlanan katı ideolojilerin yol açtığı yıkım ile ormanların katledildiği, denizlerin kirletildiği, atmosferdeki dengenin bozulduğu bir dünyada sayısız canlı türüyle birlikte insan hayatının da tehlikeye girmesi birçok batılı sosyal bilimci için fikren dönüm noktası olacak, modern bilim anlayışının tüm teknolojik atılımlara karşın insanlığa saadet getirememesi, postmodern olarak adlandırılan bir tepki fırtınasıyla karşılaşacaktı.

“Postmodern dönemin tüm modernizm kavramlarını eleştiriye açıp, yapısöküme uğratmasıyla beraber, en büyük gürültüyle yere devrilenlerden biri, ‘ütopya’ kavramı oldu hiç kuşkusuz. Dünya savaşları, toplama kampları, soykırımlar, Hiroşima, Vietnam, zenginle fakir arasında giderek derinleşen uçurum, kolonici güçlerin katliamları bu modernist sistemlerin ve kurumların bir sonucuydu aslında: Aydınlanma çağı geleneklerden kurtulma iddiasındayken kendi baskı ve hiyerarşi sistemlerini yaratmış ve sonunda “Büyük Anlatılar” birer distopya’ya dönüşmüştü.”¹²⁰

Antik Yunan’ın ‘kinik’lerinden modern zamanların muhalif sesli ‘nihilist’lerine ve ‘anarşist’lerine varıncaya kadar tarih boyunca süregelen belli başlı bazı fikir akımları, sosyal hayat içerisinde ortaya çıkan normların bireyler üzerindeki baskısını kısmen yada tamamen reddederek bireysel özgürlüğü ön plana çıkarmışlardı. Post modern söylem sahipleri de aynı yolu takip ederek nesnellik yerine özneliği, evrensel doğrular yerine yerel ve kişisel doğruları temel alan, marjinal olanın, kıyıda köşede kalanın ve azınlıkların hak ve taleplerini gündemde tutan bir bakış açısı geliştirdiler. Bu alanda öncü isimlerden biri olarak kabul edilen M. Foucault, ‘ Bu bir pipo değildir’ isimli eserinde söylenen ve gözükken arasındaki farklılığa dikkati çekerken bütün dilbilimini rafa kaldırarak ortaya ikili bir biçim çıkarmakta; diğer bir eseri olan ‘ Deliliğin Tarihi’nde ise akılsızlığı ve deliliği sorgularken, nesnel olduğu kabul edilen en yerleşik yargıları bile tartışmaya açmaktaydı.¹²¹

Bütün insanlığı temsil edebilecek ortak bir akıldan bahsedilemeyeceği gibi bazı insanların kendi akıl yürütme biçimlerini “akılcılık” adı altında kutsallaştırmaları da kabul edilemezdi.

¹²⁰ Almıla Özdek, “Sineklerin Tanrısı: Ütopya Kavramının Yıkılışı ve Postmodern Çağ”, *Parşömen*, C: 2, S: 3, İstanbul 2001, s. 56

¹²¹ Ali Akay, *Michael Foucault’ da İktidar ve Direnme Odakları*, Bağlam Yay., 2. basım, İstanbul, 2000, ss. 51-61

“Akılcılık, postmodernist diye nitelendirilen düşünürlerce, Aydınlanma’nın başarısızlığa uğramış bir ürünü diye değerlendirilmiştir; ancak Jürgen Habermas’ın belirttiği gibi, böyle bir savın kendisi de akılcı temele sahiptir ve bundan dolayı kendi kendini çürütmektedir.”¹²²

Burada Habermas’ın, rasyonalizm (akılcılık) ve aydınlanmacılık adına öne sürdüğü, Marshall’ın ise onayladığı savunma yeterince ikna edici görünmüyor. Zira bir konu üzerinde akıl yürütmek başka, akılcılık ise bambaşka anlamlar taşımaktadır. İnsanoğlu tarih boyunca sayısız konuda akıl yürütmüşken, insan aklının –üstelik de batılı düşünce biçimini esas alarak- kutsallaştırılması anlamına gelen akılcılık, aydınlanmanın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Her akıl yürütme işlemi akılcılık kapsamında değerlendirecek olursak aydınlanmacı-modernist düşünürlerin kendilerini tanımlamak üzere kullandıkları en önemli ayırt edici vasfı inkar ederek onların elinden almış oluruz. Aynı şeyi aydınlanmacı-modernist düşünürlerin yapmaları ise “kendi kendilerini çürütmeleri” anlamına gelecektir. Bu bakımdan postmodernistlerin akılcılığı hedef alan akıl yürütmelerini –hem de aydınlanmacılık adına- akılcılık kalıbına sokarak yaftalamak haksızlık olacaktır.

Bir yanda öznel doğruları olabildiğince geniş ölçüde rafa kaldırarak hayatın her alanına kati, kesin ve nesnel hükümler getirme çabası içerisinde yer alan modern düşünce, diğer yanda ise tek bir kişinin itirazını bütün bir toplumun kanaatiyle eşdeğer tutacak derecede özneliği önemseyen, vurgulayan ve ön plana çıkaran post modern anlayış. Bununla birlikte insanoğlunun tarih boyunca ne toplumsal yaşam biçiminden ne de şahsi inisiyatif kullanacağı özgür bir hareket alanına sahip olma arzusundan vazgeçemediğini görüyoruz. Bu denge içerisinde toplumsal hayatın zorunlu hale getirdiği uyum ve iletişim, ancak öznel yargıların üzerinde kabul edilecek bir takım standartlar belirlenerek fertler arasında ortak bir payda oluşturulmasıyla mümkün olabilmekte; meydana gelen ortak paydaların mümkün olduğunca esneklikle ve ferdi inisiyatif alanlarına tecavüz etmeyecek tarzda biçimlendirilmesi ise toplumsal barış için her zaman vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹²² Marshall, a.g.e., s. 488

“Madem ki toplum olabilmek için bütünleşme istenilendir, şarttır ve toplum kendisini oluşturan her parçanın bir ve aynı olması demek değildir; öyleyse bütünleşecek/bütünleşmiş farklı parçalar da var demektir. O halde hoşgörüylü, bütünlüğün sağlandığı yerde yan yana, arzu edilen şekliyle de iç içe yaşayabilmeyenin şartı olarak görmek gerekecektir.”¹²³ Zira “Hoşgörü farklılığı mümkün, farklılıklar da hoşgörüylü zorunlu kılmaktadır.”¹²⁴

3.2. Dirijizm Ve Disiplin

Dilimizde “Güdümcülük” sözcüğüyle ifade ettiğimiz “Dirigisme (Dirijizm)” ve yine dilimize batı dillerinden “Disiplin” şeklinde geçmiş olan “Discipline” kelimelerinin temsil ettikleri kavramlar arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Disiplin, insanların bir şeylere güdümlü halde bulundurulmalarını temin etmek üzere uygulanır. Güdümcülüğü benimsemiş olan bir anlayış ise, bunun hayata geçirilebilmesi için disipline dayalı uygulamalara ihtiyaç duyacaktır.

Güdümlü kelimesi sözlüklerde “Yönetmek, işi idare”¹²⁵ ve “Sevk”¹²⁶ şeklinde anlamlandırılırken, bunun türevi olan güdümcülük kelimesine “Bir ülkenin ekonomi, tarım gibi işlerinde tutulan güdümlü yol”¹²⁷ ya da “Müdahalecilik”¹²⁸ anlamları verilmektedir.

Disiplin kelimesi ise “1. Bir topluluğun, yasalarına ve düzenle ilgili yazılı veya yazısız kurallarına titizlik ve özenle uyması durumu, sıkı düzen, zapturapt. 2. Kişilerin içinde yaşadıkları topluluğun genel düşünce ve davranışlarına uymalarını sağlamak amacıyla alınan önlemlerin bütünü”¹²⁹ ve “1. Kanun ve nizamların tam hakimiyeti, zapturapt. 2. Kanun ve nizamla tam uyma durumu”¹³⁰ şeklinde tanımlanmaktadır.

¹²³ Recep Yıldız, “Sosyal Bütünleşme ve/için Nereye Kadar Hoşgörü”, D.P.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Kütahya, Haziran 2001, Yıl:3, S:5, s. 2

¹²⁴ Michael Walzer, Hoşgörü üzerine, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1998, s. 10’ dan aktaran Recep Yıldız, “Sosyal Bütünleşme ve/için Nereye Kadar Hoşgörü”, D.P.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Kütahya, Haziran 2001, Yıl:3, S:5, s. 4

¹²⁵ Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, “Güdümlü”, Türk Dil Kurumu Yay., C:1, Ankara, 1998, s. 901

¹²⁶ D. Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, “Güdümlü”, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s. 494

¹²⁷ Türk Dil Kurumu, a.g.e., “Güdümcülük”, s. 901

¹²⁸ D. Mehmet Doğan, a.g.e., “Güdümcülük”, s. 494

¹²⁹ Türk Dil Kurumu, a.g.e., “Disiplin” s. 600

¹³⁰ D. Mehmet Doğan, a.g.e., “Disiplin” s. 327

Dirijizm ve Disiplin kavramları söz konusu olduğunda ilk olarak bu kavramların temelinde yer alan felsefeyi irdelememiz gerekiyor. Ancak bu kavramların insan ve toplum yaşantısı açısından ifade ettiği anlam, işin felsefi boyutuyla kalmamakta ve bu anlayış üzerine kurulu uygulamalarla sosyal yaşantının her alanında kendisini gösterebilmektedir. *Başlıca sosyal kurumlar olarak kabul edilen "ekonomi, siyaset, din, aile, eğitim ve serbest zamanlar" toplum yaşantısı içerisinde dirijist ve disiplinci anlayışın uygulama alanı bulabildiği zeminler olmuştur.*

Bir yerde, güdümcülüğe ve disipline dayalı uygulamalardan bahsedildiğinde öncelikle insanları güdümlenecek ve disipline edecek materyallerin bulunması, sonra da bu materyallerin belli bir iktidar vasıtasıyla insanlara dayatılması söz konusu olmaktadır. İktidar olgusu, karşımıza çok değişik şekillerde çıkmaktadır. "Weber'in ünlü cümlesiyle ifade edersek, 'sınıflar, statü grupları ve partilerin hepsi birden, iktidarın toplum içindeki paylaşımının fenomenleridir.'"¹³¹ Dolayısıyla bu iktidar, siyasi bir iktidar olabileceği gibi aile içi iktidar da olabilir veya ekonomik güce dayalı ilişkilerde ve sivil toplum kuruluşları düzeyinde de karşımıza çıkabilir. Hatta din, örf-adet-gelenekler ya da herhangi bir biçimde oluşmuş teamüllerin toplumsal yaşam içerisinde kazandığı manevi baskı gücü aracılığıyla da hayata geçirilebilir. Yerleşik değerlere uygun hareket etmeyen insanların "ahlaksızlık"la, "gavurlukla" ya da tam tersine "yobazlıkla" suçlanarak tepkilere maruz bırakıldığına, hatta toplumdan dışlandığına rastlanabilmektedir.

"Yaptırımlar, pozitif (beklentilere uyan bir davranışın ödüllendirilmesi) veya negatif (çeşitli sapkınlık biçimlerinin cezalandırılması), resmi (yasal sınırlamalar) ya da gayri resmi (örneğin küfür gibi) olabilir. Gayri resmi yaptırımlar yerine bazen "gayri resmi toplumsal denetimler" terimi de kullanılmaktadır."¹³²

Bununla birlikte, manevi-gayri resmi baskı her zaman manevi ağırlık sahibi odaklardan ya da sivil toplumdan gelmemekte, bazen siyasi iktidarlar da -fiziksel baskının yanı sıra- manevi baskıya başvurabilmektedirler. Böylece güdümcülüğe karşı direnen muhalifler, psikolojik açıdan da yıpratılmaya çalışılmaktadır. Kendi

¹³¹ Marshall, a.g.e., s. 328

¹³² a.g.c., s. 810

kafalarındaki ütopyayı topluma dayatanlar, bundan memnun olmayarak eskiye özlem duyanları dini ya da din dışı * “gericilikle”, farklı yeni projelerle ortaya çıkanları ise “ütopyacılıkla” suçlamaktadırlar. “Şöyle olursa ülkemiz için daha iyi olur” diyenler ise bir anda “vatan haini” konumuna düşebilmektedirler.

Bu durumda iktidar odaklarının farklı kaynaklara dayanmaları ve karşımıza değişik biçimlerde çıkmaları gibi; güdümcülük, disiplin ve denetime dayalı uygulamaların da yöntem farklılıklarına sahip olduklarını görüyoruz. “Baskıcı denetim özellikle polis ve ordu gibi kurumları yansıtırken, yumuşak denetim kitle iletişim araçları gibi kurumların özelliğidir.”¹³³ Baskıcı denetim çoğu kez fiziksel olarak bastırmaya, ezmeye ve yok etmeye yönelirken; yumuşak denetim çoğu kez psikolojik olarak bastırmayı, ezmeyi ve teslim alarak değiştirip istenilen kalıplara sokmayı hedeflemektedir. Neticede her iki yöntem de farklılıklara tahammüllerinin olmaması ve bu açıdan aynı katılığı göstermeleri bakımından birleşmekte; ancak birisinin daha acımasız görünümü, diğerinin ise daha teknik ve amaca ulaşma yönünde çoğu kez daha etkili olması bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Yerleşik ve geleneksel “değerlerin” ya da “siyasal düzenin” güdümüne uymayan, ona itiraz yöneltene karşı yürütülen psikolojik savaşta, bu insanların çoğu kez “Delilikle” suçlandıklarını da görüyoruz. “1968’deki Prag baharından bir süre sonra, Moskova’daki Kızıl Meydan’da, ellerinde mendil kadar Çekoslovak bayraklarıyla toplanan birkaç Sovyet vatandaşı, polis tarafından yakalanır ve bir akıl hastanesine gönderilir.”¹³⁴ “Neden hapisane değil de akıl hastanesi? Herhalde Sovyet polisi, ulu Sovyet rejimini eleştirenlerin birer klinik vak’a sayılması gerektiğinden şüphe etmemiştir.”¹³⁵ Muhaliflere vurulan alçaltıcı “Deli” damgası hem bu insanların savundukları fikirlere karşı toplum içinde olumsuz bir önyargı oluşturacak, hem de delilerin rağbet ettiği bir muhalefet hareketine katılmayı herkes için daha az cazip hale

* Geçmişe özlem duyanlar için kullanılan “gericilik” ifadesi kullanıcının bakış açısına göre farklı anlamlar kazanmaktadır. Laik Cezayir yönetimi, dinci muhalefeti; dinci İran yönetimi ise laiklik yanlısı muhalefeti gericilikle suçlayabilmektedir.

¹³³ a.g.e., s. 742

¹³⁴ Gündüz Vassaf, *Cehennem’e Övgü*, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s. 51’den alıntı yapan Aslı Güneş, “Ütopyasız Bir Gelecekte Özgürlük Ütopyası”, *Parşömen*, C: 2, S: 3, İstanbul 2001, s. 54

¹³⁵ Aslı Güneş, “Ütopyasız Bir Gelecekte Özgürlük Ütopyası”, *Parşömen*, C: 2, S: 3, İst., 2001, s. 54

getirecektir. Tıpkı gericilerin, ütopyacıların ve vatan hainlerinin rağbet ettiği muhalefet hareketlerine katılmanın daha az cazip hale getirildiği gibi.

Dirijist ve disiplinci uygulamaları, -gelecekte ulaşmasından korktuğu dehşet verici boyutları da hesaba katarak- “Bin Dokuz Yüz Sekse Dört” isimli Distopya’ında en etkileyici biçimde eleştiren George Orwell’ın da, ağırlıklı olarak psikolojik güdüleme ve baskı yöntemlerini ele aldığını görüyoruz. Big Brother (Büyük Birader) diktatörlüğünün muhalifi Emmanuel Goldstein aleyhinde her gün uygulanan iki dakikalık nefret seansları, düşünme yetileri sistematik yöntemlerle dondurulan insanların “Savaş Barıştır, Özgürlük Köleliktir, Bilgisizlik Kuvvettir” gibi sloganları tekrar eden makineler haline getirilmeleri ve egemenlerin kendileri için döktüğü kalıplara uymamak için direnenlerin delilikle suçlanması bu açıdan çarpıcıdır. Eserin kahramanı Winston Smith, şimdiki zamanın ve geleceğin yanı sıra geçmişini de denetleyebilme iddiasındaki Big Brother’ı reddederken “Bir deli, bir kişilik, bir azınlık olmayı” seçmekle suçlanmış ve iyileştirilmek-akıllandırılmak üzere “Sevgi Bakanlığı” adı verilen işkence merkezine getirilmiştir. İşkencecisi ona “Düşünce yapın ilgimi çekiyor. Bana benimkini hatırlatıyor, yalnız bir fark var: Seninkinin deli olması” derken o da aynı şeyi işkencecisi için düşünmektedir. “ senden daha zeki olan, senin söylediklerini dinleyip gene kendi bildiğini okuyan bir deliye karşı ne yapabilirsin, diye düşündü.” Neticede kazanan taraf fiziksel gücünü psikolojik baskı yöntemleriyle birleştiren diktatörlük olacak ve Winston, bütün hatalarını -ve tabii ki delilik ettiğini- önce zorlamayla ama sonra can-ı gönülden kabul ederek iyileşecektir.¹³⁶ Böylece Orwell, kendisini tedirgin eden dirijist ve disiplinci uygulamaların gelecekte ulaşabileceği boyutlar konusunda insanları uyarırken, verdiği mesajın vurgusunu güçlendirmek ve etkisini arttırmak üzere Distopyasını olabildiğince karamsar bir neticeye bağlamış olmaktadır.

Bununla birlikte insanın fitratında var olan özgür iradenin -belli ölçülerde bastırılabilse de- tamamıyla ortadan kaldırılabilmesinin mümkün görünmediğini söyleyebiliriz. “İktidarın ‘her yerde’ olduğunu öne süren Foucault, bir metninde

¹³⁶ George Orwell, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, Çeviren. Nuran Akgören, Can Yay., 3. basım, İstanbul 2001, s. 201, 205, 209, 212, 239.

'iktidarın bulunduğu her yerde direniş de vardır' da der."¹³⁷ İnsan, toplumsal yaşantıdan vazgeçemeyen sosyal bir varlıktır. Toplum yaşantısı için zorunlu olan ahenk toplumsal kurumlar aracılığıyla sağlanır. Her kurumun bir şablona ihtiyaç duyduğunu, her şablonun ise bir güdümlene aracı olduğunu düşünürsek Foucault'nun, iktidarın her yerde olduğu söylemini daha iyi anlayabiliriz. "Toplumsal tabakalaşmanın merkezindeki kavram iktidardır."¹³⁸ Toplum yaşantısının insan davranışlarını kaçınılmaz olarak güdülediğini, buna karşılık insanlığın ne özgürlüğünden ne de toplumsal yaşam biçiminden vazgeçemeyeceğini düşündüğümüzde, doğal bir dengeyle karşılaşıyoruz. *Buna göre iktidar, insandaki özgürlük eğilimini dizginleyerek bunun başına buyrukluğa ve kaosa dönüşmesini engellerken, insandaki özgürlük tutkusu da iktidarın sınırsız disiplinci ve güdümlenici eğilimine direnç göstererek onu sınırlı ve makul –ya da en azından makule yakın- hale getirmektedir.*

"Sonuç olarak iktidarın kullanılması bir geri bildirim sürecini içermektedir: A bir edimde bulunur, B buna tepki gösterir, A B'nin tepkisine tepki verir ve bu şekilde devam eder gider. Herhangi bir ilişkiden söz edebilmek için, tabii konumda olanların egemen konumdakiler karşısında biraz da olsa etkilerinin olması gerekir. (Georg Simmel'in uzun süre önce dikkat çektiği bir nokta)."¹³⁹

Ancak mesele hem iktidarların, hem de onlara karşı direncin birbirlerini dengeleyici unsurlar olarak birlikte var olmaları gerektiği denkleminin kurulmasıyla çözülmemektedir. Sahip olduğu iktidar gücünü kullanarak denetim işlerini yerine getiren bir mekanizmanın varlığı-gerekliliği ve bu mekanizmayı frenleyecek bir direncin varlığı-gerekliliği bir yana, söz konusu denetimi yerine getiren mekanizmanın bunu ne adına yaptığı da toplumsal yaşantının ahengi bakımından önem taşımaktadır.

"Buradaki sosyolojik sorun, toplumsal denetimin varlığı değil, bu denetimin kesin niteliğini belirlemek ve özgül toplumsal bağlamlarda işleyen mekanizmaları saptamaktır. Denetim kimler tarafından uygulanmaktadır? Hangi denetim teknikleri kullanılmaktadır? Bireyler ya da gruplar toplumsal denetim süreçlerine ne kadar karşı koyabilirler ve koyarlar? Denetim hangi çıkarlar için söz konusudur? Bu tür sorulara çok değişik yanıtlar verilmektedir. Normatif işlevselciler, toplumsal denetimin bir bütün olarak toplum açısından merkezi bir öneme sahip olduğunu ileri sürerlerken; başka eğilimlerdeki sosyologlar, normatif bir konsensüsün bulunmadığını, güç

¹³⁷ Nurdan Gürbilek-İskender Savaşır, "Foucault'nun Hapishanelerine Giriş", *Defter Dergisi*, Metis Yay., S: 9, İstanbul, Nisan-Mayıs 1989, s. 10

¹³⁸ Marshall, a.g.e., s. 328

¹³⁹ a.g.e., s. 330

farklılıklarının devreye girdiğini ve güç ile denetim arasında yakın bir bağ olduğunu vurgulayarak, toplumsal denetim sürecinde kesimsel çıkarılara hizmet edildiğine dikkat çekmektedirler.”¹⁴⁰

3.3. Modern Dönemde Dirijizm Ve Disiplin

Modern Dönemin özellikleri konusunu işlerken, bu dönemde toplumun işleyişine dair kesin bilimsel yasalara ulaşarak bu yasalar aracılığıyla ideal toplum modelini meydana getirme arayışlarının ortaya çıkmış olduğuna değinmiştik. Söz konusu arayış, güçlü bir güdümcülük ve disiplin anlayışını beraberinde getirmiştir. Dönemin sosyal bilimcileri; dini yaşantıdan-ekonomiye, aileden-eğitime tüm toplumsal kurumlarda ve kültürel unsurların hemen tamamında meydana gelen yeni gelişme ve çalkantıların oluşturduğu kaos ortamından çıkış için böylesi bir kontrol ve aşırı düzenlilik ortamının tesisini zorunlu görüyorlardı. Aynı şekilde, bu dönemle birlikte gelişen sanayi toplumu modeli de aşırı bir disiplin gerektiriyordu. Bu aşırı Disiplin-Güdümcülük mucibince insan, adeta bir makine olarak tahayyül edilmeye başlanmıştı. Etien d’Lametrie’nin “İnsan Denen Makine” isimli bir kitap yazmış olması, dönem içerisinde insana bakışın niteliğini yansıtmaya bakımından manidardır.

Modern dönemin gelişimini hazırlayan süreçte devlet, iktidar, otorite gibi kavramların; siyasi, iktisadi ve dini şartlardaki gelişmeler doğrultusunda yeniden ele alınarak yorumlandıklarını görüyoruz.

“Modern Devlet’in gelişmesi sürecinde bir yandan şiddet ve yönetim araçlarının denetimi özel grupların, feodal beylerin elinden çıkıp, Devlet tekelinde toplanırken; Protestanlık da bunu meşrulaştırmıştır. Weber, Protestanlığın Modern Devlet’in gelişmesine yaptığı bu katkıyı şu şekilde belirlemektedir: Protestanlık, Devlet’i tanrısal bir kurum, dolayısıyla da şiddeti de bir araç olarak tam bir meşruluğa kavuşturmuştur.”¹⁴¹

Modern dönemin gelişimiyle birlikte ilk gündeme gelen katı disiplinci uygulamaların Ekonomi alanında ortaya çıktıklarını söyleyebiliriz. Bu dönemi hazırlayan tarihsel süreç içerisinde gelişen Kapitalist ekonominin, kendisini önceleri Merkantilist bir anlayışla ortaya koyduğu görülmektedir.

¹⁴⁰ a.g.e., s. 742

¹⁴¹ İsmail Coşkun, *Modern devletin Doğuşu*, Der Yay., İstanbul, 1997, s. 71

“Modern dönem başlarında, çoğu Avrupa rejimleri ekonomik sistemi siyasal genişlemenin bir aracı olarak gördüler ve üretim ve mübadelenin şartlarını zorla benimsetmeyi arzulanan, hatta kaçınılmaz bir durum olarak düşündüler.”¹⁴²

“Smith’e göre, merkantilistler zenginliğin sıfır toplam düşüncesine (birinin kazanması, kaçınılmaz olarak bir başkasının kaybetmesi demektir) göre hareket ediyordu ve bu yüzden öncelikle devletin uygun bir ticaret dengesi sağlamak amacıyla iktisadi alana müdahale edebileceği koşullarla ilgilenmişlerdi.”¹⁴³

Ancak ekonomi alanındaki bu Dirijizmin, diğer alanlardaki dirijizmden farklı olmak üzere modern dönemin kendi içinde, üstelik de dönemin tarihsel gelişimi açısından erken bir safhada ortadan kalktığını görüyoruz. “Stuart monarşisi tarafından yaratılan ve devam ettirilen merkantilizm, bu monarşiyle birlikte ortadan kalkmış ve bırakınız yapsınlar politikası merkantilizme galebe çalmıştır.”¹⁴⁴

Merkantilist ekonominin yürürlükte olduğu dönemin ardından ağırlık kazanan ve prensip olarak “önceliği mübadele yerine toprağa veren”¹⁴⁵ Fizyokratik anlayış da kısa bir süre sonra etkinliğini kaybetmiştir. Kapitalist ekonomi, Merkantilist ve Fizyokratik kuramların etkisinden kurtularak “Bırakınız Yapsınlar” görüşünü benimseyen Liberal Serbest Piyasa çizgisine kayarken, toplumun yapılandırılmasını hedefleyen diğer tüm alanlarda Güdümcülük ve Disipline dayalı uygulamalar giderek yaygınlık kazanmaktaydı. *Bu durumu, sermaye gücünü elinde bulunduranların kendilerini tüm kısıtlamalardan kurtarmış olmalarına karşılık toplumun her alanda yoğun bir sıkboğaza tabi tutulmasının devam edip gitmesi şeklinde yorumlayabiliriz.*

“Piyasanın insanlara hangi soydan geldiklerini sormama iyiliğinin bedelini, değiş-tokuşta bulunan kişi kendisine doğuştan verilmiş olanaklarının meta üretimi tarafından model haline getirilmesine göz yumarak ödemiştir. İnsanlara kendi Ben’leri, daha kesin bir şekilde birbirlerine benzesinler diye, diğerlerinden farklı, kendilerine özgü bir Ben olarak armağan edilmiştir. Ancak evdeki bu hesap çarşıya uymadığı için Aydınlanma liberalist dönemde bile sosyal baskıya hep yakınlık duymuştur. Davranışları yönlendirilmiş kolektifin birliği bireyin yadsınmasından ileri gelmektedir, bu ise, toplumun kişiyi birey durumuna getirmek isteyen tarzını hor görmektir. Adlarına hiç kuşkusuz Hitler’in gençlik örgütünde rastlanan sürü, eski barbarlığa dönüş

¹⁴² David. S. Landes, *Kapitalizmin Doğuşu*, Çev. Süleyman E. Gündüz, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 30

¹⁴³ Marshall, a.g.e., s. 488

¹⁴⁴ Henri Sée, *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, Çev. Turgut Erim, Yöneliş Yay., İstanbul, 2001, s. 136

¹⁴⁵ Marshall, a.g.e., s. 245

anlamına değil, baskıcı eşitliğin zaferi, hak eşitliğindeki gelişmenin eşitler tarafından haksızlığa dönüştürülmesi anlamına gelmektedir."¹⁴⁶

Bununla birlikte liberal ekonomi anlayışı da modern dönem ürünü olma özelliği gösteriyordu. Bir yanda devletin ekonomik hayat üzerindeki tüm müdahale gücü köreltilirken, diğer yanda sonsuz bireysel maddi kazanç hedefiyle güdülenmiş olan sermayedarlar, kendi işletmelerinde çalışanlar üzerinde korkunç bir disiplin uyguluyorlardı. Liberal ekonomi kuramı, modern dönemin insanı bir meta olarak gören anlayışıyla paralel olarak, gelir dağılımında dengenin sağlanması, adil bir paylaşımın gerçekleştirilmesi gibi kaygılardan uzak duruyor, toplum içerisinde sefalet süren bir sınıfın varlığıyla ilgilenmiyor ve bunun yerine diğer bireylerin üzerine basarak yükselecek birey sayısını artırmayı toplumsal refah hedefi olarak ortaya koyuyordu. Kısacası fakirlerin ne durumda olduğu önemli değildi. Önemli olan zenginlerin sayısını artırmaktı.

"Belki ana baba ve çocuklar gibi indirgenemez cinsiyet grupları dışında, (yazınsal simgesi Robinson Crusoe olan) klasik liberalizmin 'insan'ı, ancak büyük sayılar halinde birlikte yaşadığı ölçüde toplumsal bir hayvandı. O nedenle toplumsal amaçlar, bireysel amaçların aritmetik bir toplamından oluşmaktaydı. Tanımlamaya çalışanlara neredeyse mutluluklarını arayanlar kadar sorun çıkartan Mutluluk, her bireyin yüce hedefiydi; en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğu, toplumun amacıydı."¹⁴⁷

Kendilerini devlet müdahaleciliğinden kurtarmış olan sermaye sahipleri ellerindeki işletmelerde çalışan işçiler üzerinde olağanüstü bir ekonomik sömürü politikası uygulamaya devam ederlerken, döneme damgasını vuran güdümcü ve disiplinci politikalar, zaman içerisinde tüm toplumsal kurumlar üzerinde etkisini hissettirir hale gelmiştir. Totalitarizm terimi, baskıcı uygulamaları ifade etmek üzere modern dönemin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve siyasal sistemlerden başlayarak toplumsal yaşamın her alanında ve hemen her kurumda kendisini göstermiştir. Modern kurumlardaki bu politikaları tanımlamak üzere geliştirilen "Total kurum terimi 1960'lı yıllarda, ileri sanayi toplumlarında toplumsal denetim mekanizmaları ve rejimlerine yönelik daha geniş kapsamlı eleştirinin bir parçası olarak iyice yerleşmiştir."¹⁴⁸

¹⁴⁶ Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Aydınlanmanın Diyalektiği, Çev. Oğuz Özgül, İstanbul, Kabalcı Yay., 1995, ss. 29-30' dan alıntı yapan Aslı Güneş, "Ütopyasız Bir Gelecekte Özgürlük Ütopyası", *Parşömen*, C: 2, S: 3, İstanbul, 2001, s. 52

¹⁴⁷ Eric Hobsbawm, "Devrim Çağı", s. 256

¹⁴⁸ Marshall, a.g.e., s. 761

Foucault, aynı Totalleştirici-Totaliter anlayışın Modern dönem hapisanelerindeki yansımaları üzerinde özellikle durur. Buna göre, tarih boyunca uygulana gelmiş bir cezalandırma biçimi olan 'hapsetme', modern dönemle birlikte yeni bir anlam kazanmıştı. 19. Yüzyılın başlarından itibaren artık hapisaneler birer cezalandırma yeri olmalarının yanı sıra ve bundan daha baskın bir biçimde hizaya getiricilik işlevini de yüklenmiş bulunuyorlardı.

"Hapishane aynı zamanda, yeni sınıf iktidarının geliştirmekte olduğu disiplin mekanizmaları tarihinde de önemli bir anı, hukuk kurumunun nasıl sömürgeleştirildiğini temsil eder. Yüzyıl sonunda çıkarılan yeni yasalar, cezalandırmayı, bireylerin eşit biçimde temsil edildikleri bir toplumun bütün üyelerine fark gözetilmeden uygulanabilecek genel bir işlev olarak tanımladı. Ama hapis cezasını cezaların en mükemmeli olarak tanımlarken, belli bir iktidar türüne özgü yeni hükmetme biçimlerini, uygulamalarını da ortaya çıkardı. Disiplin yoluyla boyun eğdirmenin bütün asimetrisini taşımakla birlikte, "eşit" olduğu farzedilen bir adalet, "özerk" olduğu farzedilen bir yasal mekanizma: "Uygar toplumların cezası" olan hapishane (Rossi, 169) işte bu birleşmeden doğdu."¹⁴⁹

Modern dönemde felsefi bir temele oturtularak sistematikleştirilip kurumsallaştırılan hapis cezası, birçok yeni kavramın da ortaya çıkmasına yol açmıştır. "Cemmat Bakımı" ve "Cemaat Denetimi" programlarıyla birlikte ele alınan ve hapis cezası sona eren bireylerin denetimini esas alan "Serbest Bırakma" kavramı bunlardan birisidir. Jeremy Bentham'ın, hapisaneler ve benzeri işlev gören kamusal kurumlar için sürekli gözetleme işlevi görmek üzere tasarladığı kontrol evi projelerine verilen "Panopticon" adı da Foucault tarafından modern dönemin genel dirijist-disiplinci anlayış ve uygulamalarını ifade etmek üzere kavramlaştırılmıştır.

"Foucault bunu, gözetimin genişlemesi, hiyerarşi, disiplin ve modern toplum sınıflandırmaları içindeki temel gelişme -ve metafor- sayıyordu. Bireyler bu gelişmenin sonucunda, kişisel olmayan kurumların düzen ve denetimine her gün biraz daha fazla bağlı hale geleceklerdi."¹⁵⁰

¹⁴⁹ Michel Foucault, "Hapishaneler: Kuşatıcı ve Hizaya Getirici Kurumlar", *Defter Dergisi*, Metis Yay., S: 9, İstanbul, Nisan-Mayıs 1989, s. 11

¹⁵⁰ a.g.e., s. 574

W.Hazlitt, *The Spirit of the Age* (1825) isimli eserinde, aynı zamanda "Panopticon"un da mimarı olan tipik totaliter zihniyetli modern dönem filozofu Jeremy Bentham'ı şu şekilde tasvir ederek eleştiriyordu:

"(Bay Bentham), insanları tornadan geçirebileceğini sanıyor. Şiirden hiç nasibini almamış, dolayısıyla Shakespeare'den ahlak hakkında bir şeyler öğrenebilecek biri değil. Oturduğu ev, buharla aydınlatılıp ısıtılır. Hemen her konuda doğal yerine yapay olanı yeğleyenlerden ve insan aklının her şeye yettiğini düşünenlerden. Dışarıda olanları, yeşil çayırları, ağaçları hor görüyor ve her şeye yarar gözüyle bakıyor."¹⁵¹

Netice itibarıyla modern dönemde gelişen katı, dizayn edici, güdümleyici ve disipline edici anlayışın devlet felsefesinden başlayarak sosyal hayatı yönlendiren tüm kurumlar üzerinde etkisini gösterdiğine şahit oluyoruz. Bu etkiyi ekonomiden hukuka, eğitimden iletişime tüm alanlarda görebilmemiz mümkündür.

3.4. Modern Dönem Ütopyalarında Dirijizm Ve Disiplin

Ütopyalarda ön plana çıkan Dirijist ve Disiplinci anlayışın, modern sosyal bilimlerde öne çıkan 'kesin doğrulara ulaşarak toplumlara bunlarla yön verme' idealleriyle ve batıda modern dönemle birlikte yeni yeni kurulan endüstriyel toplumun gerektirdiği aşırı disiplinle uyum içerisinde olduğunu görmüştük. Aynı doğrultuda olmak üzere, ütopyalar da tıpkı modern dönem sosyal kuramları gibi seküler esaslı yeryüzü cennetleri kurma ideali taşıyorlardı. "Northrop Frye, Morris'in İngiliz yazarlarının en dinsizi bilindiği halde, *News from Nowhere*'de anlattığı cennete inanmamanın yolu olmadığını söyler"¹⁵².

Birçoğu aynı zamanda modern dönemin fikir adamları ve siyasal kuramcıları olma vasfını da üzerlerinde taşıyan modern dönem ütopya yazarları; eserlerinde açığa çıkan dirijist ve disiplinci anlayışı, toplum hayatını düzenleme projelerinin yanı sıra tabiat üzerinde tahakküm kurma hayalleriyle de sergilemişlerdir. Bu konuda en çarpıcı örnekleri sergileyen ve önde gelen bir ütopya ve bilim kurgu yazarı olarak tanınan Jules

¹⁵¹ Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı*, s. 254

¹⁵² Urgan, a.g.e., s. 94

Verne' in eserleri, bilimsel/ teknolojik ilerleme yoluyla sosyal yaşantının ve -özellikle de- tabiatın tabakküm altına alınması fantezileriyle doludur.

“Bir topla aya fırlatılan insanlar, yanardağın içine girerek arzın merkezine seyahat, balonla dünyayı dolaşma, deniz altında yirmi bin fersahta savaş gemisi imha etme vb. konulardan da anlaşılabilceği gibi, Jules Verne' i en çok ilgilendiren tema daima, insanın doğaya karşı savaşımı olmuştur.”¹⁵³

Bu noktada; “modern dönemde yazılan ütopyaların bu dönem koşullarıyla paralellik gösteriyor olması, ütopyaların yazıldıkları dönem koşullarına birer tepki olarak ortaya çıktıkları iddiasıyla tezat teşkil etmiyor mu?” şeklinde bir soru akla gelebilir. Bu durumda öncelikle söz konusu paralelliğin, ütopyaların mevcut koşullara tepki geleneğinden vazgeçmeleriyle değil, *yeni oluşmakta olan Aydınlanmacı ve Modern düşünce tarzının, ütopyalardaki dirijist ve disiplinci yaklaşıma ayak uydurmasıyla* ortaya çıktığını belirtmek gerekiyor. Ütopyalardaki muhalefetin kurulu düzenlere ve reel yaşam biçimlerine yönelik olması, modern dönemde popüler olan sosyal kuramlarla dönemin ütopyaları arasında bir problem oluşturmamış, bilakis sahip oldukları fikri paralellik birbirlerine güç katmalarını sağlamıştır. Zira Aydınlanmacı ve Modernist düşünce akımları da -tıpkı ütopyalar gibi- birer tepki ifadesi olarak var olana alternatif sunma iddiasıyla ortaya çıkmışlardır. *Modern dönem ile ütopyalar arasındaki esas problemin, ütopyaların önerdiği dirijist ve disiplinci yaşam tarzının sosyal kuramları aşarak ideolojiler vasıtasıyla uygulama alanı bulmasından sonra ortaya çıktığını görüyoruz. Modern sosyal bilimlerle ulaştıkları verilere dayanarak hayatın her alanına müdahale etme ve en ince ayrıntuları dahi düzenleme peşine düşen bir takım ideolojilerin pratiğe dökülmeleri, ütopyalar için de bir yıkım olmuştur.* 19. Yüzyıl, Modern Kapitalist sistemin en katı uygulamalarına sahne olurken ütopyacilar muhalefet geleneklerini yine modern dönemin ürünleri olan sosyalizm vb. ideolojileri savunarak-onlar üzerinden bir müddet daha sürdürmüş, ancak 20. yüzyılda bu ideolojilerin de iktidara gelerek pratiğe dökülmeleriyle birlikte muhalefet edecek alan bulamaz olmuşlardır. Böylece, modern dönem sadece teorik olarak değil, pratik olarak da ütopyalara tam anlamıyla ve tüm versiyonlarıyla uyduğu andan itibaren ütopyaların

¹⁵³ Mehmet Ünverdi, “Yazar Hakkında Bilgi”, Jules Verne, *Buzlar Arasında Bir Kış*, Çev. Mehmet Ünverdi, İzdüşüm Yay., İstanbul, 2001, s. 4

mevcut koşullara tepki gösterecek alanı kalmamış ve artık ütopyaların yerini hem onlara hem de onları pratiğe döken ideolojilere tepki göstermek üzere ortaya çıkan Distopyalar almıştır. Ardından postmodernizmin, modernizme alternatif olarak ortaya çıkıp popülerite kazanması 20. yüzyılın son çeyreğinde postmodern ütopyaları gündeme getirmiştir.* *Netice itibarıyla özetleyecek olursak; modern dönemin, varolana muhalefet vasfı taşıyan dirijist-disiplinci ütopya yazım geleneği için önce fikri paralellik sağlanması açısından bir atılma yol açtığını, ardından uygulamada paralellik sağlanması neticesinde onun ölümünü getirdiğini söyleyebiliriz.*

3.5. Modern Dönem Ütopyalarında Sosyal Kurumlara Yönelik Dirijist ve Disiplinci Öneriler

Her toplum kendisine has koşullarla şekillendirdiği bir takım “ sosyal kurumlar” vasıtasıyla yapılanmaktadır. Dolayısıyla Sosyoloji Biliminin de kendi alt dallarını bu sosyal kurumlara göre oluşturduğunu; herhangi bir toplum yapısını çözümler ve onun işlevlerini mercek altına alırken, yine bu sosyal kurumlardan yola çıktığını görüyoruz. Bugün Sosyoloji biliminin söz konusu kurumlar ekseninde geliştirilmiş yüzü aşkın alt dalının olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Sosyolojik araştırmalar açısından “ din, aile, eğitim, ekonomi, siyaset ve serbest zamanlar” ın diğerleri arasında farklı bir yer edinerek “ Temel Sosyal Kurumlar” olarak kabul gördüğünü belirtmek gerekiyor.

Bu bakımdan; ele aldığımız konu doğrultusunda modern dönem ütopyalarının dirijist ve disiplinci toplumsal önerilerini kurumsal bazda incelemek bizim için de zorunlu hale gelmektedir. İncelememizi yaparken biz de temel sosyal kurumları esas kabul edecek; ancak ekonomi kurumunu sosyal işbölümü ve sosyal tabakalaşmayla, siyaset kurumunu ise hukukla birlikte –kapsamları genişletilmiş olarak- ele almaya çalışacağız.

* Bu durumda -ütopyalarda değişmeyen tepki geleneğine dayanarak-, postmodern yaşam biçiminin tam anlamıyla sosyal hayata egemen olması halinde postmodern ütopyalara da malzeme kalmayacağı ve böylece onların da sonlarının geleceğini şimdiden öngörebiliriz.

Konumuzun çerçevesini böylece belirledikten sonra; ele aldığımız dönem ütopyalarının bu temel kurumların bazılarıyla ilgili yeterli materyal içermediklerinin de altını çizmek durumundayız. Nihayetinde modern dönem; ekonomik, yönetsel ve eğitsel temelli tartışmaların gündemde ağırlıklı bir konum işgal ettikleri, diğer meselelerin ise nispeten geri plana düştüğü bir tablo arz etmektedir. Yazıldıkları dönemin sosyal bilincini ve tartışmalarını belli açılardan yansıtmaya özelliği sergileyen ütopya türü eserler de doğal olarak içinde buldukları atmosfere uyum göstermiş, birtakım konulara ağırlık vermelerine karşın diğer birtakım konuları üstünkörü değinerek geçiştirmişlerdir. Bazı durumlarda temel sosyal kurumların sınırlarını dahi aşarak insanın yaşayacağı fiziki çevre ya da giyim kuşam biçimi vb alanlara müdahale ettikleri, bu alanları da güdülmeyici bir anlayışla tek tipleştirmeyi hedefledikleri de görülebilmektedir.

Modern dönem ütopyalarında en ağırlıklı biçimde işlenerek tekrar yapılandırılması önerilen sosyal kurum hiç şüphesiz “ekonomi” kurumudur. Bu konuda özellikle Bellamy’ nin “Looking Backward” (Geçmişe Bakış)’ ı ve H.G. Wells’ in “A Modern Utopia” (Modern Bir Ütopya)’ sı dirijist/ disiplinci bakış açılarıyla ön plana çıkmaktadır. Bellamy’ nin eseri, yazıldığı dönem koşullarıyla ilgili memnuniyetsizlik taşımakla birlikte bu memnuniyetsizlik ortamını oluşturan endüstri düzeninin geleceğine dair ümit telkin etmektedir. Hikayeye göre mevcut düzen hiçbir sosyal infiale gerek kalmaksızın tamamen doğal bir evrimleşme sürecinden geçerek insanlığa yeryüzü cennetini sunan bir mahiyet kazanmıştır. Bu yeryüzü cennetinde irili ufaklı tüm özel iktisadi teşebbüslerin yerini kamusal iktisadi teşebbüsler almış, “Tekeller çağı büyük tekelle son bulmuş” ve “Ulus, küçük işletmeleri içinde toplayan ve tek işleyen olarak örgütlenmiş, bütün kapitalistlerin yerini alan tek kapitalist, tek işveren, bütün tekelleri özümleyen, tüm yurttaşların ortak olduğu son tekel durumuna gelmiştir”¹⁵⁴. “Her istenilen şeyin o kaynaktan sağlanabilir ve o kaynağın dışında hiçbir şeyin sağlanamaz olduğu” bu sistemde “endüstri ordusu” olarak nitelendirilen halk, ordu disiplini altında yaşadığı iktisadi hayattan memnun bir yaşam sürmektedir. “Endüstri ordusu yalnız üstün örgütlülüğü ile değil aynı zamanda üyelerinin kendilerini büyük bir

¹⁵⁴ Nail Bezel, *Yeryüzü Cennetleri Kurmak*, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1984, s. 147-148

şevkle hizmete adayışlarıyla da bir ordudur"¹⁵⁵. Bu ordunun kendisini şevkle hizmetine adadığı sistem öylesine bir ekonomik disiplin uygulamaktadır ki; bir kimse kendisi için uygun görülen ücret kredisini belirlenen süre dolmadan tükettiğinde " gerekirse harcamalarını kendinin yapmasına izin verilmez" ya da aksine kredisinin tamamını kullanmadığında "bireye gerekmediği için tüm kredisini kullanmadığı varsayılır ve kullanmadığı bölüm ulusal artığa katılır"¹⁵⁶. Jules Verne' in " 20. yüzyılda Paris" i gelişmişliğin son noktası olan bir tekelin, bütün ülkenin dizginlerini elinde tuttuğu bir düzen hayal etmektedir.¹⁵⁷ Wells' in ütopyasında ise bireysel girişim, "dünya devletinin ölümsüz organizmasının bir ögesi" haline gelmiştir. " Bu organizma evrensel kural, genel kısıtlama ve bireylerin üzerinde durdukları yükselen tabandır"¹⁵⁸. Modern birey söz konusu organizma içinde her gün belli bir süre çalışarak belli bir miktar üretim yapmakla mükelleftir. Buna karşılık kural yaratıcı olmayanları (!) tümüyle dışlamayı amaçlamaktadır.¹⁵⁹ Sosyal tabakalaşmanın tepesinde ve siyasi iradenin odağında "dünyanın sorumlu yönetiminin hemen tümünü ellerinde bulunduran" ve "Platon' un koruyucularını anımsatan, davaya adanmış şövalyelere benzeyen ve Japonya' nın kılıç erbabını çağrıştıran bir ad taşıyan" 'samuraylar' vardır. Aynı zamanda tüm meslek gruplarını da oluşturan samuraylar "bazı zevklerden ve düşkünlüklerden arınıp belirli bir yaşam biçimine adanmış seçkinlerdir"¹⁶⁰.

Modern ütopyaların dirijist/ disiplinci siyasal tutumlarındaki en çarpıcı örnekleri B.F. Skinner' in " Walden Two" (Walden İki)' sinde bulabilmek mümkündür. Bellamy' nin iktisadi sistemin doğal bir evrim süreciyle dönüşerek insanlık için ideal bir hal alacağı öngörüsüne benzer biçimde Skinner' da; siyasal sistemin doğal evrim süreci mucibince demokrasiyi aşarak "Davranış Yönlendirmesi" ni temel alan ideal bir çizgiye geleceği öngörüsünde bulunur.¹⁶¹ "Skinner' in düşüncesinde kişisel özgürlük ve özgür irade gibi kavramlar geçersiz ve anlamsızdır". Yönetim işleri, kendilerinden öncekiler tarafından atanmış ve kendilerinden sonrakileri atayacak olan "Planlayıcılar Kurulu"

¹⁵⁵ a.g.e., s. 157

¹⁵⁶ a.g.e., s. 151

¹⁵⁷ Jules Verne, 20. Yüzyılda Paris, Çev. İdil Gürbüz, İzdüşüm Yay., İstanbul, 2001, ss. 3

¹⁵⁸ Nail Bezel, Yeryüzü Cennetleri Kurmak, s. 191

¹⁵⁹ a.g.e., s. 199

¹⁶⁰ a.g.e., s. 197-198

¹⁶¹ a.g.e., s. 206-207

nun tekelindedir. Bazı yargısal işlevleri de olan bu kurulu hiyerarşik açıdan, yürütme işlerine bakan özel eğitim almış uzman yöneticiler takip eder.

Skinner, demokrasiye alternatif olarak getirdiği oligarşik sistemi, adeta distopyalardakini andıran korkunç düzeyde dirijist bir eğitim sistemi üzerine bina etmiştir. Kendisi de bir psikolog ve eğitimci olan yazara göre “birey istenildiği gibi yönlendirilebilir”. Hataları cezalandırma yerine başarıları mükafatlandırma esasına dayalı “Olumlu Pekiştirme” yönteminin kullanılacağı “Davranış Yönlendirme” politikasıyla insanın iç dünyasının acıları dindirilebilecektir. Skinner “dikkatli bir kültür tasarımı ile, davranışın son biçimini değil, davranışa götüren eğilimleri, yani dilekleri ve istekleri yönlendirme” iddiasındadır. Davranışların kontrolüyle yetinmeyerek insanların ruhlarını da kontrol altına almayı hedefleyen bu anlayışı Wells’ in “ tepkileri ve duyguları disiplin altına alabilme” amacında da görebiliyoruz.* İnsanlar, kendilerini bebeklikten itibaren sarmalayan bu “Walden İki” yönlendirmesinin farkında bile olmadan, “eski düzende olduğundan daha ince ve dikkatli bir töreye uydukları halde yine de kendilerini özgür hissedebilirler”¹⁶². Skinner, eserinde bazı davranış yönlendirme tekniklerinin öteden beri psikoloji kliniklerinde, eğitimde, dinde, siyasette, reklamcılık ve satıcılıkta zaten değerlendirildiklerini; hatta Naziler’ in elinde kötüye kullanıldıklarını ifade ederek asıl bunları iyi yönde kullanmanın önemli olduğunu savunmakta ve böylelikle kendi güdümcülüğünü meşrulaştırmaya çalışmaktadır.¹⁶³

Walden İki, bize Modern dönem ütopyalarının dirijist/ disiplinci bakış açısıyla insanın yaşadığı fiziksel çevreyi, hatta giyim kuşam tarzını nasıl hedefleyebildiklerinin de en bariz örneklerini sunmaktadır. Burada giyimin tekelleştirilmesiyle birlikte mimari de insanların hareket alanlarını kısıtlamanın ve “ bütünü bir toplumu tasarlamının aracı olarak kullanılmaktadır.¹⁶⁴ Zira “ Ütopyacı akıl yürütmenin mimar tarafından saptırılması mimarının toplumu değiştirebileceğini

* İdeal sistem arayışındaki ütopyalarda bir erdem olarak sunulabilen bu “ istek ve duygu kontrolleri”, Orwell’ in “BinDokuzYüzSeksenDört” isimli distopiyasında karşımıza yüzkarası bir tablo çıkarmaktadır.

¹⁶² a.g.e., s. 235

¹⁶³ a.g.e., s. 229

¹⁶⁴ a.g.e., s. 214, 222

düşünmektir –ve XX. Yüzyılın başında, Modern Hareketin kuramcıları için de, mimarinin insanlığın kurtarıcısı olduğunu düşünmektir.¹⁶⁵

3.6. Modern Dönemde Ütopyaları Hayata Geçirme Girişimleri

Ütopyaların varolanı değiştirerek yeni bir dünya kurmaya yönelik tutumundan bahsetmiş ve bu eserlerde dile getirilen teorilerin zaman içerisinde pratikte de yansıma bulduklarının –bilimi, teknolojiyi, sosyal ilişki biçimlerini ve ideolojileri etkilediklerinin- altını çizmiştik. Ütopyalar yazılıyor, okunuyor, insanların fikirleri üzerinde tesirli oluyor, hatta sosyal gerçekliği kısmen de olsa etkiliyor ama dünyayı bir türlü resmettikleri biçimde A'dan Z'ye dizayn edemiyorlardı. Belki de yönetenleri ve yönetilenleri köklü reformlar doğrultusunda ikna etmek için hikayeleştirilmiş teoriler yeterli olmamakta ve somut olarak görülebilecek müspet örneklere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunun sonucunda dünyayı değiştirmek üzere hazırlanan modellerin kimi zaman ütopya tarzı yazılı eserlerin sınırlarını aşarak özellikle dizayn edilmiş ideal topluluklar bünyesinde denenmeye başlandığını görüyoruz. Bu durumu, *“yeryüzünün bir köşesinde varmışçasına hikaye edilen ütopyik yerleşimleri yeryüzünün bir köşesinde gerçekten var etme girişimleri”* olarak nitelendirebiliriz.

Dünyanın çehresini değiştirmek üzere hazırlanan önerileri yazılı/ edebi ürünler yoluyla sunmaktaysa; fiilen hayata geçirilerek başarılı olmuş, somut ve dolayısıyla daha inandırıcı modellerle ortaya koymanın ütopyist reformcular açısından gerek avantajlı gerekse dezavantajlı yanları bulunmaktaydı. Bu tarz girişimlerin çok daha fazla zahmetli ve masraflı olmaları bir yana söz konusu girişimlerin başarısızlıkla neticelenmesi halinde gündeme getirilen sosyal reform önerilerinin inandırıcılıklarını büsbütün kaybetmeleri gibi bir risk de söz konusu olacaktı. Buna karşın kuramlarının uygulama alanı bulabilmesi halinde başarılı olacağından kuşku duymayan ve gerekli maddi olanakları da seferber edebilen bir takım idealist kuramcılar, ütopyalarını gerçeğe dönüştürmek için siteler kurmaktan geri durmamışlardır. Böylelikle hem kuramlarının uygulanabilirliği üzerinde yoğunlaşan şüpheleri dağıtmayı hem de projelerinin

¹⁶⁵ Michele Riot - Sarcey, Thomas Bouchet, Antoine Picon, *Ütopyalar Sözlüğü* Çev. Turhan Ilgaz, Sel Yay., İstanbul, 2003, s. 168

meyvelerini kendi yaşamlarında ve bizzat kendi elleriyle toplamaya başlamayı umduklarını söyleyebiliriz. Ne var ki bu tür girişimler, genel olarak umulanın aksi yönünde gelişmelere yol açmış ve hayal kırıklığıyla neticelenmişlerdir.

Ütopya edebiyatı için altın çağ olarak adlandırabileceğimiz 19. yüzyıl, ütopyik projelerin lokal yerleşimler düzeyinde gerçekleştirilmesi denemeleri açısından da bir altın çağ niteliği taşımaktadır. Bütün bir batı dünyasının çalkantılar ve arayışlar içerisinde derin değişim ve dönüşümlerden geçtiği bu dönemde sistem boşluğunun Avrupa'ya nispetle daha net hissedildiği Amerika, bu tür denemeler için biçilmiş kaftan durumundaydı. Böylece 19. yy başlarından itibaren Amerika topraklarının bir takım dinsel ve siyasal temelli ütopyacı yerleşimlerin kuruluşuna sahne olduğu görülmüştür.

“Bunlardan birkaçının öyküsü bir hayli ilginç olduğu halde, kendi ülkelerinin toplumsal bunalımlarından kaçarak, kişisel görüşlerine uygun, deneysel nitelikte, küçük çapta ütopyaları hemen gerçekleştirmek amacıyla şurada burada ve özellikle Amerika’ da kurulan Brook Farm, New Harmony, Oneida, New Lanark gibi ütopyist toplulukları ya da komünleri de hesaba katmayacağız.”¹⁶⁶

“İnsanların kendi inanç, düşünce ve geliştirdikleri ilkelere uygun bir yaşamı gerçekleştirmek için büyük toplumdaki ayrılıp birim toplumlar kurma denemesi Amerikan tarihinde sık rastlanan bir olgudur. On dokuzuncu yüzyılda bu tür birim toplumlardan en az 150 tanesinin kurulduğu bilinmektedir. Bunlardan iki üç tanesi belirli değişikliklerle varlıklarını bugün de sürdürmektedirler. 1970 lerde yapılan bir saymaya göre ise, Hipi grupları ile birlikte, bir araya gelip birim toplum kurma girişimlerinin sayısının üç bin kadar olduğu belirtiliyor.”¹⁶⁷

Ütopyacı yerleşim kurma girişimlerinden bahsedildiğinde İngiliz Sosyalist kuramcı Robert Owen’ın denemeleri üzerinde özellikle durmak gerekiyor. Dar gelirli bir aile içinde dünyaya gelen, ancak genç yaşlarından itibaren geniş sayılabilecek bir servet sahibi olmayı başaran Owen (1771-1858), dünyanın geleceği için ortak mülkiyete

¹⁶⁶ Urgan, a.g.e., s. 85

¹⁶⁷ Nail Bezel, *Yeryüzü Cennetleri Kurmak*, s. 205-206

dayalı bir sistem kurma idealiyle yaşıyordu. Kendisi bu uğurda bir fikir adamı olarak teorik çalışmalar yapmakla yetinmemiş, politikaya atılarak ve gerek İngiliz gerekse Amerikan hükümetleri nezdinde girişimlerde bulunarak sistemi siyaset yoluyla – tepeden değiştirmeye çalışmış ve –belki de hepsinden önemlisi- teorilerinin pratikte de başarıyla uygulanabileceğini küçük yerleşimler üzerinde denemeler yaparak ispat etme gayreti göstermişti.

Owen bu konudaki ilk denemesini İngiltere’de “New Lanark” fabrikaları ve bu fabrikalarda çalışan işçilerin yaşadığı yerleşimler üzerinde 1800-1828 yılları arasında gerçekleştirdi. *Aslında bütün yönleriyle ütopyacı bir toplum düzenlemesi olarak değerlendiremeyeceğimiz bu ilk denemede* daha çok “1. İşçilerin ve ailelerinin yaşama koşullarını düzeltme; 2. Üretimi ve verimliliği artırma; 3. Perişan bir toplumu, gerçekten mutlu bir endüstri topluluğu haline getirme”¹⁶⁸ amaçları güdülmüştür. 2000 kadar işçinin çalıştığı New Lanark fabrikaları Owen ve ortakları tarafından devralınarak Owen’ın tek başına yönetimi altına girmeden önce de İngiltere’nin en büyük ve model alınan endüstri kurumlarından biri sayılıyordu. Ancak dönemin diğer endüstri kurumlarında olduğu gibi burada da işçi sınıfının korkunç şartlar altında ezilmesi söz konusuydu. İşçiler ortalama 7 yaşında çalışmaya başlıyor ve günde en az 13-14 saat çalışıyorlardı. Böyle olmasına rağmen tüm fertleri çalışan bir işçi ailesi bile yaşamını güçlükle sürdürebiliyordu. Buna ilaveten suç, ayyaşlık ve cinsel ahlaksızlık da had safhadaydı.¹⁶⁹

Owen, New Lanark fabrikalarını daha ilk gördüğünde “uzun zamandır düşündüğüm ve uygulamak için fırsat aradığım bir deney için, bundan daha uygun bir yer görmedim” demiş ve sahip olduğu fikirleri bu zemin üzerinde gerçekleştirmek için hemen harekete geçmişti. Kendisi, o dönemde hakim bulunan, “insanların aylak, günahkar ve cahil oldukları için yoksul oldukları” görüşüne karşı çıkıyor, aksine “yoksul oldukları için aylak, günahkar ve cahil olduklarına” inanıyordu. Bu durumda, öncelikle işçilerin içinde buldukları fiziki şartların düzeltilmesi gerekecekti. Zira ona

¹⁶⁸ Aybay, a.g.e., s. 64

¹⁶⁹ a.g.e., s. 63

göre “insanın karakterini kendisi değil, çevresi meydana getirir” di ve “belirli usuller ve araçlar uygulanarak; her topluluğa hatta bütün dünyaya, en kötüsünden en iyisine, en cahilinden en aydınına kadar her türlü karakter verilebilir” di. Owen, “bence hiçbir kapital , yoksul sınıfların emeğini yöneltmek ve karakterini biçimlendirmek için, akıllıca yapılan masraflardan daha fazla kazanç sağlayamaz”¹⁷⁰ diyordu. Bu anlayışla hareket edilmesi neticesinde New Lanark’ ta işçilerin yaşam standardı ve eğitim düzeyi yükseltildi; daha planlı-programlı, düzenli ve disiplinli bir çalışma ortamının sağlanmasıyla da fabrikanın kar oranları artırıldı. Yapılan düzenlemeler arasında minimum çalışma yaşının 10’a yükseltilmesi, günlük çalışma süresinin 10’a yükseltilmesi, günlük çalışma süresinin 10 saat 45 dakikaya düşürülmesi, çocuklara (18 aylıktan 20 yaşına kadar) enstitü eğitimi verilmesi* gibi iyileştirmeler vardı. Bu arada çalışanların motivasyonunu artırmak için negatif davranış gösterenlerin cezalandırılması yerine pozitif davranış gösterenlerin onure edilmesi de daha etkili bir yöntem olarak tercih ediliyordu. İzlenen bu politikalar sonucunda fabrikanın üretimi ve kar marjı artırılmış olmasına rağmen, işçilerin sosyal durumu ve eğitim düzeyini yükseltmek üzere yapılan masraflardan rahatsızlık duyan diğer ortaklarla sürekli problem yaşayan Owen, ortaklarını iki kez değiştirmiş ve sonunda kurduğu üçüncü ortaklığı kendi eliyle bırakmak zorunda kalmıştır.

Owen’ın New Lanark’ ta uyguladığı sistemin batılı kapitalist ülkelerde 20. yüzyılda –özellikle de ikinci dünya savaşından sonra- uygulamaya konan “Refahın Topluma Yayılması” projelerine ışık tuttuğunu söyleyebiliriz. *Dolayısıyla hem işçi hem de işveren menfaatleriyle bağdaşan New Lanark uygulamaları, aslında kapitalist düzen içinde bir iyileştirme ve bu düzeni güçlendirme anlamı taşımaları bakımından Owen’ ın ortak mülkiyete dayalı sosyalist bir düzen kurma ideallerinden uzak kalıyordu.* Bu durumda her ne kadar insancıl iyileşmelere hizmet etse de New Lanark deneyinin, Owen’ ın kafasındaki asıl ütopyanın gerçekleşmesi anlamını taşımadığı açıktır.

Owen, New Lanark denemesinin ardından kafasındaki ütopyayı –toplum yaşamını tüm yönleriyle kuşatacak biçimde ve tam anlamıyla- gerçekleştirmek üzere

¹⁷⁰ a.g.e., s. 76

* Owen, işçi çocukları için kurduğu enstitüye “ Karakter Teşekkülü Enstitüsü” adını vermiştir.

New Harmony denemesine girişmiştir. ABD toprakları üzerinde yerleşen ve kendilerine “Rappite’ ler” denilen bir topluluğun yaşadıkları köyü satılığa çıkarması üzerine hemen harekete geçen ve 1925 yılı başlarında bu köyü devralan Owen vakit kaybetmeden işe koyulmuştur. Kendisi bu sıralarda New Lanark’ taki son yıllarını yaşıyordu ve elini buranın yönetiminden fiilen çekmiş durumdaydı. Devraldığı ve eski ismi “Harmony” olan köy verimli topraklar üzerinde kurulmuş zengin ve müreffeh bir köydü. Owen, ismini “New Harmony” olarak değiştirdiği bu köyde uygulamaya konmak üzere bir anayasa hazırladı, topluluğa ait “New Harmony Gazette” isminde bir gazete çıkarmaya başladı ve “bütün uluslardan çalışkan ve iyi niyetli insanları” kurmak istediği cennete davet etti.¹⁷¹ Kısa bir zaman içinde bu davete icabet ederek New Harmony’ ye gelip yerleşenlerin sayısı 800’ü bulmuştur. Owen, ortak mülkiyetin tam anlamıyla uygulamaya konacağı, tam eşitliğe dayanan –kendince- ideal sisteme geçiş için üç yıllık bir ara dönem öngörüyordu.¹⁷² Bu ara dönem süresince geçerli olacak anayasaya göre her aile köyün ortaklaşa mağazasından belli bir hesap dahilinde alışveriş yapabilecek, kadınların üye sayılıp ortaklaşa mağazadan alışveriş yapabilmeleri ancak toplum için çalışmalarıyla mümkün olabilecek ve herkesin din ve vicdan hürriyeti güvence altına alınacaktı.* Anayasada açıkça ırk ayrımcılığı anlamına gelen bir hüküm bulunmamasına rağmen uygulamada New Harmony’ye yalnız beyaz insanların kabul edildiği yönünde iddialar vardır ve bunun aksini ispatlamak üzere –burada beyaz olmayanların da yaşadığını gösteren- hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Owen, New Harmony için başlangıçta üç yıllık bir geçiş dönemi tasarlamış olmasına rağmen sabredememiş ve henüz bir yıl bile dolmadan bu geçiş dönemine son vererek tam eşitliğe dayanan sisteme geçildiğini ilan etmiştir (25 Ocak 1826). Seçilmiş yedi kişilik bir komisyonun hazırladığı yeni anayasaya göre “New Harmony Eşitlik Topluluğu” adını alan ütopyacı yerleşim “hiçbir fark gözetmeksizin tüm üyeler arasında hak eşitliği, görev eşitliği, güçlük ve zevklerde birlik, mülkiyet ortaklığı, söz ve hareket

¹⁷¹ a.g.e., s. 178

¹⁷² a.g.e., s. 181

* Aslında din düşmanlığıyla tanınan ve var olan dinlere alternatif yeni bir din kurma niyetini ilan eden Owen, New Harmony’de ibadet hürriyetini bir takım şartlara bağlamaktan da geri durmamıştır. Buna göre ayinlere katılmak isteyenler ayin sonunda kendilerine yapılacak tenkitleri ve sorulacak soruları cevaplamak zorunda bırakılıyor, böylece psikolojik baskı altına alınıyorlardı.

hürriyeti, samimiyet, nezaket, iyilikseverlik, düzenlilik, sağlığı koruma, bilgi kazanma, yararlı davranış ve kanunlara uyma” temel prensiplerine göre idare edilecekti. Topluluğun bütün üyeleri tek bir aile gibi olacak, mesleklerin birbirine üstünlüğü bulunmayacak, alım-satım işleri yasaklanacak, herkes yetenekleri ölçüsünce çalışıp ihtiyaçları ölçüsünce yeme, içme, barınma hakkı kazanacak, aynı şeyleri yeyip aynı şeyleri giyecek ve tek tip evlerde yaşayacaktı.¹⁷³ “Amerikan Bağımsızlık Bildirisi” ilanının 50. yıldönümü olan 4 Temmuz 1826’da “Akli Bağımsızlık Bildirisi” ni açıklayan Owen “özel ve kişisel mülkiyet, saçma ve akla aykırı din sistemleri ve bu akla aykırı din sistemlerinden biri ile birlikte kişisel mülkiyete dayanan evlilik” olarak tanımladığı kurumlara saldırıyordu. Owen, söylevi verdiği tarihi dünya genelinde tarih başlangıcı olarak kabul ettirmeye çalışırken, bu milat sistemini uygulayabildiği tek yer olan New Harmony’ de işler hiç de iyi gitmiyordu. Böylece, topluluğun kendi kendine yetmesi için yapılan çalışmaların başarısızlığa uğradığı ve kaosun günden güne hakim olduğu bir geçiş dönemini müteakiben kurulan sistemin akıbeti de aynı olmuş ve Owen’ ın ütopyası 1827 başlarında –henüz bir yaşını yeni doldurmuşken- çökmüş, köy satılarak elden çıkarılmıştır.¹⁷⁴

Owen, New Harmony denemesindeki başarısızlığından “insanların ahlaki bir eğitimden geçmeden ideal bir toplulukta yaşayamayacakları”¹⁷⁵ sonucunu çıkarmaktadır. Sistemin bozukluğu, düzeltilememesi ve düzgün bir biçimde uygulanamamasını insan karakterindeki bozukluğa bağlayan böyle bir gerekçe; insan karakterinin düzelebilmesi için önce sistemin düzeltilmesi gerektiğini savunagelen Owen’ ın genel fikri yapısıyla tezat teşkil etmektedir. Nitekim bu tarz ütöpik bir yerleşim oluşturmasındaki amaç, daha önce kendisi tarafından “üyelerin karakterlerini ve içinde buldukları koşulları düzeltmek ve onları ortak mülkiyete dayanan bağımsız topluluklara katılmak üzere hazırlamak” olarak açıklanmıştır. ABD başkanlarından Thomas Jefferson, Owen’ ın görüşlerini önceden dinleyip bunların “küçük topluluklarda başarıyla uygulanabilirse de bütün ABD çapında aynı sonucu veremeyeceği” şeklinde yorum yapmışken, New Harmony deneyinin başarısızlığa uğraması ile bu görüşlerin

¹⁷³ a.g.e., s. 184

¹⁷⁴ a.g.e., s. 187

¹⁷⁵ a.g.e., s. 187

küçük topluluklarda dahi uygulanabilir olmadığı –ya da en azından uygulanabilmesinin çok zor olduğu- ortaya çıkmıştır. *Owen'ın, kuracağı yerleşimlerle ilgili olarak taşıdığı dirijist ve disiplinci bakış açısı onun en çok tenkit toplayan taraflarından biri olmuştur.* O da edebi ütopyacılar gibi ideal toplum kurma yolunda sihirli formüle ulaştığını düşünerek her şeyi bu formül doğrultusunda tek tipleştirme arayışına girişmiştir. 1823 yılında İrlanda' da verdiği bir konferansı dinleyen dindarlar “köylülerin, Owen'ın ‘kışlalarında’ oturmakta, kendi kulübelerinde oturmayı tercih edecekleri” yorumunu yapmışlardır.

Owen, ideal topluluk kurma hevesini New Harmony hezimetinden sonra da sürdürmüş, ancak bu kez kendisine hedef olarak seçtiği Meksika' da yeni denemelere girişmek için olanak bulamamıştır. Bununla birlikte Amerika toprakları Owen' dan önce (Shaker' lerin kurduğu topluluk örneğinde) olduğu gibi Owen'dan sonra da birçok ütopyacı-ideal topluluk kurma girişimlerine sahne olmuştur. Bunların arasında Owen'ın fikirlerini esas alanların bir hayli fazla sayıda olmaları –marjinal kalmış olsalar da- ilgi çekicidir.*

* ABD'de Owen'ın fikirlerini esas alan ütopyist topluluklar, “Blue Spring Community”, “Co-operative Society”, “Coxsackie Community”, “Forrestville Community”, “Franklin Community”, “Haverstraw Community”, “Kendal Community”, “Macluria”, “Nasoba” ve “Yellow Spring Community” adlarıyla kurulmuşlardır. (Bkz. Aybay)

SONUÇ

Toplumsal yaşam içerisinde kültürün, kültür içerisinde sanatın, sanat içerisinde edebiyatın ve edebiyat içerisinde -roman türüne bağlı bir alt tür olarak değerlendirebileceğimiz- ütopyaların kendilerine has yerleri vardır. Bu durumda kültür, sanat ve edebiyat, sosyal yaşam içerisinde hayat bularak gelişen olgular olmaları bakımından sosyoloji biliminin ilgi alanına girmektedirler.

Ütopya eserlerinin tamamına yakını bu açıdan edebi nitelik sergilerlerken, onları edebiyat sosyolojisine malzeme oluşturan diğer edebi ürünlerden ayırt etmemizi sağlayan özel nitelikler de bulunmaktadır. Her şeyden önce diğer edebi ürünlerde yazıldıkları çağın yansımalarını bulmakla yetinirken, ütopyalarda yazıldıkları çağın koşullarına *tepkii* ve bu tepkiden yola çıkılarak oluşturulmuş *alternatif önerileri* görebilmekteyiz. Bunun yanı sıra ütopyaların her zaman ütopya (yani olmayan yer) olarak kalmamaları, insanlara gösterdikleri hedefler doğrultusunda ilerleyen zaman dilimleri içerisinde gerçek yaşamda -kısmen de olsa- uygulama alanı bulabilmeleri, muhalefet gelenekleri ve alternatif sunma özellikleri açısından ideolojilerle olan sıkı bağları vb. özellikler, sosyolojik araştırmalar açısından ilgi çekici materyaller oluşturmaktadır. Ütopyaların gerçekliğe etkileri ideolojik boyutla da sınırlı kalmamış, bu eserlerde idealize edilerek okuyucuya sunulmuş olan hayaller teknik ve bilimsel gelişmelere ışık tutmuş, insan yaşamını derinden etkileyen birçok buluşu fikir düzeyinde gündeme getirerek bilim adamlarına hedef göstermiştir.

Ütopya literatürü içerisinde yer alan eserlerden her birinin kendince birtakım orijinal özelliklere sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte söz konusu eserleri aynı kapsam içerisinde değerlendirmemizi sağlayan ortak özellikler de vardır. Her şeyden önce bu eserlerin tamamı -isim ve tanımlarının da gereği olarak- realitede mevcut bulunmayan ülke ve toplum betimlemeleri sunarlar. Bu ülkeler ve onlar içerisinde yaşamlarını sürdüren toplumlar, gerçek yaşamda varolan tüm olumsuzluklardan -ya da ütopya yazarlarınca olumsuz görülen gerçeklerden- arındırılmış ve -yine yazarlarınca- mükemmeliyeti yakalamışlardır. Bu özelliklerin yanı sıra, ütopyanın -tanımı gereği- olmazsa olmazları arasında yer almayan, ancak klasik ütopya geleneği içerisinde hemen her esere damgasını vurmuş bulunan özellikler de

mevcuttur. Bunlar arasında dirijist (güdümcü) ve disiplinci bakış açısı özellikle dikkat çekmektedir.

Ütopyalar, insanoğlunun her zaman daha iyiyi, daha doğruyu, daha güzeli arama güdüsünün bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve bu iyilik, doğruluk ve güzelliklerin zirve noktasında yer alacak ideal – kusursuz bir dünyaya ulaşma çabası göstermişlerdir. Böyle bir dünyaya ulaşabilmek, köklü değişiklik ve yeni düzenlemelere gidebilmek için bir takım formüllerin gerekliliği ve var olabileceği düşüncesi, ütopya yazarlarında bu formülleri bulma arzusu uyandırmıştır. Neticede bütün ütopyalar, kendilerince ideal toplum modeline ulaşmanın formüllerini sunma iddiasındaki eserler şeklinde karşımıza çıkmışlardır. Söz konusu formüllerin yeryüzü cennetlerine ulaşabilmek için tek yol olduğuna dair beslenen inanç bu formüllerin sosyal hayatta kayıtsız – şartsız uygulanma gerekliliğini gündeme getirmiştir ki dirijist ve disiplinci anlayış bu noktada devreye girmektedir. Ütopya yazarlarına göre insanlar ve toplumlar eğer dünyadayken cenneti yaşamak istiyorlarsa yapmaları gereken şey bellidir. Oturup kafa yormalarının, farklı uğraşlara yönelerek çaba göstermelerinin hiçbir gereği yoktur. Kendileri adına üretilmiş olan formüllere teslim olarak, yaşamlarını en ince ayrıntısına kadar bu formüllerin gerektirdiği biçimde düzenlemeleri yeterli olacaktır.

Ütopyaların, toplum yaşantısını dirijist (güdümcü) ve disiplinci bir yaklaşımla biçimlendirme ve kusursuz toplum yapısına bu şekilde ulaşma yönünde ortaya koydukları irade, modern dönemde yansımaları bulmuştur. Batı dünyasında yeni çağla birlikte fizik bilimlerde görülmeye başlanan hareketlenme teknik alanda birçok atılımları beraberinde getirmiş ve zaman içerisinde fizik yasalarına bütünüyle vakıf olunması halinde tabiat olaylarının kontrol altına alınabileceği görüşü gelişmişti. Aydınlanma çağı ve bu çağın bir sonucu olarak ortaya çıkan batı modernizmi insan aklının her sorunun üstesinden gelebileceğine olan inancı güçlendirirken, fizik bilimlerde olduğu gibi sosyal bilimlerde de bir takım değişmez yasaların var olduğu ve bunların çözümlenmesi halinde toplum yaşantısının da kontrol altına alınarak her türlü sorundan arındırılabilmesi inancı yerleşmiştir. Modern döneme damgasını vuran dünya görüşleri işte bu anlayıştan yola çıkarak sosyal hayatı tepeden tırnağa dizayn edecek, güdümlenecek ve disipline edecek formüllerle ortaya çıkmış ve bunları belli ölçüde

yaşama geçirme çabası içine girmişlerdi. Böylelikle dirijist ve disiplinci anlayışlara dayanan sosyal kuramlar modern dönemde birçok ideolojik akıma yön vermiş ve onlar vasıtasıyla iktidara gelerek fiilen uygulama alanı bulmuşlardır.

Bugün gelinen noktada görülmüştür ki toplum yaşamını katı ve keskin kalıplar içerisinde biçimlendirerek insanlık için mutlu ve ideal bir dünya kurabilmek mümkün olmamaktadır. Nasıl ki doğa yasalarını kullanarak tabiatı kontrol altına alma çabalarına girişilmesi sonucunda tabiatın dengesi bozulmuşsa, sosyal yasaları kullanarak toplumsal işleyişi tam anlamıyla kontrol altına alma çabalarına girişilmesi sonucunda da sosyal bunalımlara, kaoslara ve çatışmalara yol açılmıştır. Bu durum modernizmin yerini postmodernizmin, ütopyaların yerini ise ters ütopyaların alması –ya da en azından böyle bir sürece girilmesi- sonucunu doğurmuştur. Şimdilerde “insanlığı mutlu edecek sistem” arayışları, bireysel özgürlüklerin -sosyal uyum ve güvenliğin zedelenmemesi şartıyla- *mümkün olabilecek* en üst düzeyde geliştirilmesi temel esası etrafında yoğunlaşmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKAL, Cemal Bali, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, İkinci Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 1997.
- _____, “*Spinoza ve ütopyanın sonu: Zaruretler İçinde Hürriyet*”, **Parşömen**, C: 2, S: 3, İstanbul, 2001.
- AKAY, Ali, **Armağan**, Bağlam Yay., İstanbul, 1999.
- _____, **KONU-M-LAR**, Bağlam Yay., İstanbul, 1991.
- _____, **Michael Foucault’ da İktidar ve Direnme Odakları**, Bağlam Yay., 2. Basım, İstanbul, 2000.
- _____, **Minör Politika**, Bağlam Yay., İstanbul, 2000.
- AKÇAY, Ahmet Sait – ÇETİN, Gülen, “*Sumuş: Savaş ve Ütopya*”, **Parşömen**, C: 2, S: 3, İstanbul, 2001.
- ANA BRITANNİCA, Ana Yay.-Encyclopedia Britannica.
- AYBAY, Rona, **Robert Owen**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- BACON, Francis **Yeni Atlantis**, Çev. Hamit Dereli, M.E.B. Yay., İstanbul, 1997.
- BEZEL, Nail, **Yeryüzü Cennetleri Kurmak**, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1984.
- _____, **Yeryüzü Cennetlerinin Sonu (Ters Ütopyalar)**, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1984.
- BLOCH, Ernst, “*Bir Rönesans Filozofu-Tommaso Campanella*”, Çeviren M.A.K., **Gergedan dergisi**, S: 13, İstanbul, Mart 1998.
- ÇİORAN, E.M., **Tarih ve Ütopya**, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yay., İstanbul, 1999.
- CUDDON, J.A., **The Penguin Dictionary – Literary Terms and Literary Theory**, Penguin Books, London, 1999.
- ÇİĞDEM, Ahmet, **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yay., İstanbul, 1997.
- DAVUTOĞLU, Ahmet “*Kriz İçindeki Batı*”, **Tarihin Sonu mu?**, Vadi Yay., 2. Basım, Ankara, 1999.
- DOĞAN, D. Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Vadi Yay., 15. Baskı, Ankara, 2001.

- FOUCAULT, Michel, "*Hapishaneler: Kuşatıcı ve Hizaya Getirici Kurumlar*", Çev. Burak Boysan, Nurdan Gürbilek, Semih Sökmen, *Defter Dergisi*, S:9, Metis Yay., İstanbul, 1989.
- FRANKL, George, *Batı Uygarlığı-Ütopya ve Trajedi*, Çev. Yusuf Kaplan, Açılımkitap, İstanbul, 2003.
- FUKUYAMA, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev. Zülfü Dicleli, Gün Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1999.
- GÜNEŞ, Aslı, "*Ütopyasız Bir Gelecekte Özgürlük Ütopyası*", *Parşömen*, C: 2, S: 3, İstanbul, 2001.
- GÜRBİLEK, Nurdan -İskender Savaşır, "*Foucault'mın Hapishanelerine Giriş*", *Defter Dergisi*, Metis Yay., S: 9, İstanbul, Nisan-Mayıs 1989.
- HOBBSAWM, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yay., İstanbul, 1996.
- _____, *Devrim Çağı*, Çev. Bahadır Sina Şener, 2.Baskı, Dost kitabevi, Ankara, 2000.
- HUXLEY, Aldous, *Yeni Dünya*, Çev. Orhan Burian, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1945.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, "*Edebiyat Sosyolojisine Giriş*", *Sosyoloji Dergisi*, S: 19-20, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 1964 – 1966.
- LANDES, David. S., *Kapitalizmin Doğuşu*, Çev. Süleyman E. Gündüz, İnsan Yay., İstanbul, 1995.
- LAPOUGE, Gilles, "*Ütopya ve Olanaksızın Kaygan Yeri*", Çev. Filiz Nayır Deniztekin, *Varlık Dergisi*, İstanbul, Şubat 1993.
- MANNHEİM, Karl, *İdeoloji ve Ütopya*, Çev. Mehmet Okyayuz, Epos Yay., Ankara, 2002.
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman AKINHAY, Derya KÖMÜRCÜ, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999.
- MEYDAN-LAROUSSE, Meydan Yay., İstanbul, 1973
- MICHELET, Jules, *Rönesans*, Çev. Kazım Berker, M.E.B. Yay., İstanbul, 1996.
- MORE, Thomas, *Ütopya*, Çev. T.Gökçen Sağnak, Gün Yay., İstanbul, 1999.
- MORRİS, William, *Hiçbiryer'den Haberler*, Çev. Bahadır Sina Şener-Kerem Karaerkek, Kaos Yay., İstanbul, 2002.

- MUMFORD, Lewis, *"Utopia Karşısında Venedik"*, Çeviren Fatma Karaören, *Defter Dergisi*, Metis Yay., S: 1, İstanbul, Ekim-Kasım 1987.
- ORWELL, George, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, Çev. Nuran Akgören, Can Yay., 3. Basım, İstanbul, 2001.
- ÖZDEK, Almila, *"Sineklerin Tanrısı: Ütopya Kavramının Yıkılışı ve Postmodern Çağ"*, *Parşömen*, C: 2, S: 3, İstanbul, 2001.
- RIOT Michéle- Sarcey, BOUCHET Thomas, PICON Antoine, *Ütopyalar Sözlüğü* Çev. Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- SÉE, Henri *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, Çev. Turgut Erim, Yöneliş Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2001.
- SEVİNÇ, Akın, *"Ütopyalar Üzerine Düş(ün)mek"*, *Parşömen* C: 2, S: 3, İstanbul, 2001.
- SEZER, Baykan, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İ.Ü. Yay., İstanbul, 1985.
- SOMAY, Bülent, *"Bülent Somay ile Edebiyat ve Ütopya Üzerine"*, *Parşömen*, C: 2, S: 3, İstanbul, 2001.
- _____, *"Sumuş:Zamyatin'in "Biz"i biz miyiz?"*, Yevyeni Zamyatin, *Biz*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1996.
- TUNA, Korkut, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993.
- TÜRK DİL KURUMU, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 8. Baskı, C:1, Ankara, 1998.
- URGAN, Mina, *Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More*, Adam Yay., İstanbul, 1984.
- ÜNVERDİ, Mehmet *"Yazar Hakkında Bilgi"*, Jules Verne, *Buzlar Arasında Bir Kış*, Çev. Mehmet Ünverdi, İzdüşüm Yay., İstanbul, 2001.
- VASSAF, Gündüz, *Cehennem'e Övgü*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- VERNE, Jules, *20. Yüzyılda Paris*, Çev. İdil Gürbüz, İzdüşüm Yay., İstanbul, 2001.
- VOLTAİRE, *Candide*, Çev. Nahid Sırrı Örik, Sosyal Yay., İstanbul, 2001.
- WALLERSTEİN, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul, 2000.

YILDIZ, Recep, “Sosyal Bütünleşme ve/için Nereye Kadar Hoşgörü”, D.P.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Kütahya, Yıl:3, S: 5, Haziran 2001.

DİZİN**A**

Aile, 3, 17, 25, 62, 72, 76, 82, 87-91
 Anarşist, 69
 Andı, Fatih, 29
 Aydınlanma, 44, 49, 56-59, 61, 63, 68-70, 77, 81, 94

B

Bacon, Francis, 34, 44
 Bellamy, Edward, 45, 47, 83, 84
 Brook Farm, 87
 Butler, Samuel, 41

C

Campanella, Tommaso, 34, 37, 39, 40, 44
 Cabet, Etienne, 39, 44
 Comte, Auguste, 15, 63, 64, 66

D

Din, 7, 13, 17, 27, 33, 34, 43, 44, 48, 58, 59, 62-64, 72, 73, 76, 82, 85, 87, 90, 91
 Din Adamı, 66
 Din Düşmanlığı, 90
 Dinci, 73
 Dindar, 52, 92
 Dindaş, 65
 Dinsiz, 80
 Distopya, 4, 35, 40, 45, 47, 51-54, 85
 Durkheim, Emile, 15

E

Ekonomi, 2, 3, 11, 40, 43, 45, 46, 58-62, 68, 71, 72, 76-78, 80, 82-84
 Engels, Friedrich, 22, 39, 66

F

Faşist, 61
 Faşizan, 25
 Faşizm, 52
 Fenelon, François, 39, 44
 Foucault, Michel, 69, 74, 75, 79
 Fourier, Charles, 38, 39, 44
 Fransız İhtilali/Devrimi, 17, 57, 58

H

Habermas, Jurgen, 70
 Harrington, James, 35, 39, 40, 44
 Hukuk, 7, 11, 24, 72, 79, 80, 82
 Huxley, Aldous, 35, 45, 52

İ

İnsanlık Dini, 64
 İdeoloji, 14, 18, 31, 32, 35, 38, 39, 48, 49, 52, 66, 68, 69, 81, 82, 86, 93, 95

K

Kapital, 89
 Kapitalist, 7, 31, 52, 61, 76, 77, 81, 83, 89
 Kapitalizm, 17, 19, 61, 65, 68
 Kösemihal, Nurettin Şazi, 8, 14
 Küreselleşme, 2

L

Liberal, 31, 32, 40, 52, 58, 67, 68, 77, 78
 Liberalist, 77
 Liberalizm, 32, 68, 78

M

Marx, Karl, 16, 29, 39, 40, 66
 Materyalist, 4, 49
 Materyalizm, 66
 Meriç, Ümit, 25, 31, 33, 39, 42
 Modern Anlayış, 63, 70
 Modern Batılı Devletler, 66
 Modern Bilim, 61, 62, 65
 Modern Bilim Anlayışı, 69
 Modern Birey, 84
 Modern Devlet, 76
 Modern Dönem, 4, 18, 28, 34, 44, 49, 51, 52, 56-61, 63-66, 76-83, 86, 94, 95
 Modern Dönem Ütopyalari, 84, 85
 Modern Dünya Görüşleri, 68
 Modern Dünya Sistemi, 68
 Modern Düşünce, 70, 81
 Modern Fizik, 34
 Modern Hareket, 86
 Modern Hayat, 19
 Modern Kapitalist Sistem, 81
 Modern Kurumlar, 78
 Modern Sosyal Bilimler, 80, 81
 Modern Söylem, 69
 Modern Toplum, 62, 79
 Modern Uygarlık, 59
 Modernist, 69, 70
 Modernite, 60, 63
 Modernizm, 3, 4, 45, 58-60, 61, 68, 82, 94, 95
 Modernleşme, 59, 60, 62, 67
 Modernlik, 57, 61
 Modern Zamanlar, 69
 More, Thomas, 23, 37, 39, 40-43, 47
 Morris, William, 37, 40, 41, 45, 47, 80

N

New Harmony, 87, 90-92
 New Lanark, 87-90

O

Oneida, 87

Orwell, George, 35, 45, 48, 52, 53, 74
 Owen, Robert, 64, 87-92

Ö

Özcan, Ufuk, 25

P

Panopticon, 79, 80
 Platon, 23, 28, 29, 36, 39, 42, 47, 84
 Postmodern, 3, 4, 13, 60, 61, 69, 70, 82, 95

R

Rasyonalite, 68
 Rasyonalizm, 70
 Rasyonel, 25, 44, 61, 68

S

Saint Augustinus, 66
 Saint-Simon, 64
 Saint-Simonculuk, 23
 Seküler, 42, 58, 59, 61-63, 80
 Siyaset, 11, 38, 58, 62, 72, 82, 85, 88
 Skinner, B. F., 45, 84, 85
 Sosyalist, 39, 40, 61, 68, 87, 90
 Sosyalizm, 23, 39, 40, 81

T

Totaliter, 24, 26, 35, 52, 53, 57, 79, 80

U

Ulus Devlet, 7, 61

V

Verne, Jules, 45, 47, 81, 84

W

Wells, H. G., 39, 42, 45, 47, 83, 84, 85

Z

Zamyatin, Yevgeni, 45, 52, 53

